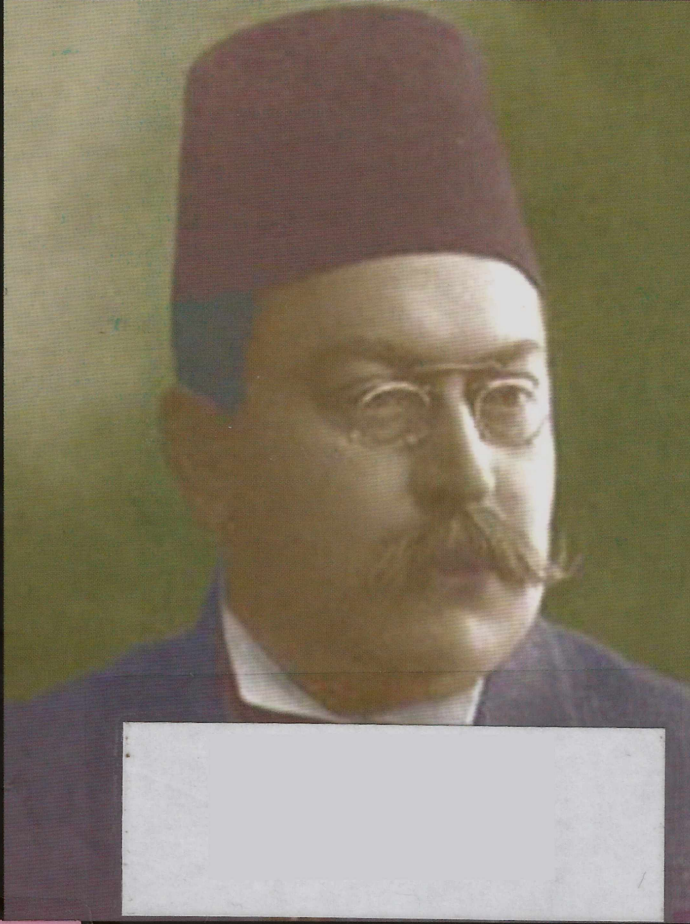

AHMED RASİM

Matbuât Hâtıralarından

Muharrir, Şâir, Edib

Hazırlayan

Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu

salkımsöğüt

AHMED RASİM

Matbuât Hatıralarından

MUHARRİR, ŞAİR, EDİB

Hazırlayan

Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU

Salkımsöğüt Yayınevi

Salkımsöğüt Yayınları:209

Ahmed Rasim
Matbuât Hatıralarından
Muharrir, Şair, Edib

Hazırlayan
Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU

1. Basım – Ağustos 2016
ISBN: 978-605-5160-58-6
Dizgi: Salkımsöğüt Dizgievi
Kapak Tasarımı: Salkımsöğüt Grafik
Baskı: Dizgi Ofset, Matbaacılar Sitesi
10451. Sk. nr:4 Karatay-Konya

Salkımsöğüt Yayınevi
Cumhuriyet Cad. Kuloğlu Mah.
Kâmilâğa Sok. 29/C
Tel. & Faks: 0442. 2356570
Erzurum
salkimsogutyayinevi@gmail.com
www.salkimsogut.com

© Bu kitabın her türlü yayın hakları Salkımsöğüt Yayınevi'ne aittir. Hiçbir
şekil ve teknikle kısmen veya tamamen çoğaltılamaz.

İçindekiler

Ön söz	5
[Mektep]	7
[Kuşlu Tiyatrosu]	13
[Şiirlerim]	19
[Postacı Hasan ve Talim-i Edebiyat]	25
[Edebî Bir Hadise]	31
[Çaylak Tevfik]	39
[Başmuharrir]	46
[İlk Neşredilen Yazım]	52
[Eski Hikâyeler ve Roman]	57
[Mizancı Murad, Hoca Hayret ve Nâbizâde Nâzım]	62
[Matbuâta İntisâbım]	67
İstibdâd-ı Edebî Zamanında Tarz-ı İnşâd	76
İstibdâd-ı Edebî'de İcnâs-ı Edebiye	80
İstibdâd-ı Edebî'de Midhat Efendi, Muallim Nâcî, Ben	85
İstibdâd-ı Edebî'de Birkaç Şahsiyet-i Ma'rûfe	91
İstibdâd-ı Edebî'de Yine Muallim Nâcî	98
İstibdâd-ı Edebî'de Der Beyân-ı Velâdet-i Edebiyât-ı Cedide!	103
İstibdâd-ı Edebî'de Mehâfil-i Edebîye Numûnelerinden Birkaçı	110
İstibdâd-ı Edebî'de Harekât-ı Edebîyye Enva'ı ile Sansür	116
İstibdâd-ı Edebî'de Bir İki Mahfil-i Edebî Daha	124
İstibdâd-ı Edebî'de Bir Şâirin Köşesi	132

4 • Ahmed Rasim

Lisâna Ârız Olan Tagyîrât	137
İstibdâd-ı Edebî’de Kadınlar.....	144
İstibdâd-ı Edebî’de İmtihân-ı Liyakât.....	150
Dizin	155

Ön söz

1865-1932 yılları arasında yaşamış olan Ahmed Rasim'in *Muharrir, Şair, Edib* adlı eserinin kitap olarak ilk baskısı 1924 yılında eski harflerle yapılmıştır.¹

Biz *Muharrir, Şair, Edib* adlı eseri metnin dokusuna herhangi bir müdahalede bulunmadan eski harflerden günümüz alfabesine aktardık. Bugünün okuyucusu tarafından bilinmeyen kelime, tamlama, deyimleri geçtiği yerde köşeli parantez içinde vermeyi uygun gördük.

Yazar kimi bölümlerde ara başlıklar kullanmıştır. İlk 11 bölümde anlatılan hadiseleri özetleyecek ara başlıklar yoktur. Biz bu bölümlere köşeli parantez içinde uygun başlıklar verdik.

Muharrir, Şair, Edib, -Matbuât Hatıralarından- üst başlığı ile yayımlanmıştır. Ahmed Rasim Darüşşafaka'dan başlayarak, tanıdığı dönemin edebî hareketlerini, şair ve yazarları, gazetecilik mesleğini, İstibdat döneminin sıkıntılarını sohbet üslubuyla anlatmıştır. Özellikle Ara Nesil denilen dönemde edebiyat dünyasını anlatan biricik kaynak bu kitaptır. Ali Kemal'in *Ömrüm*'ü söz konusu dönemi bir başka yönden tamamlayan ikinci bir kaynak durumundadır.

Bu hatıralarda, Ahmed Midhat Efendi ile Hacı İbrahim Efendi arasındaki kalem kavgaları, Muallim Nâcî ve tilmîzlerinin edebiyata egemen oldukları zamanın olayları, Zemzeme-Demdeme münakaşaları, Andelib, Müstecabizâde İsmet, Hoca Hayret, Şeyh Vasfî, Menemenlizâde Mehmet Tahir, Muallim Feyzî, Kemalpaşazâde Said Bey, Remzi Baba, Ali Rûhî, Ali Ferruh, Mihrinnüsa Hanım, Fıtnat Hanım, Mehmed Celâl; Kör Hakkı gibi şairleri, Madam Olga de Lebedef gibi Rus yazarını, Kirkor, Filip, Kaspar, Karabet, Ohannes gibi matbaa ve gazete sahiplerini, Serafim, Hacı Reşit gibi önemin edebî mahfili olan kahvehaneleri ve sahiplerini buluruz.

¹ *Muharrir, Şair, Edib*, Kanaât Kütüphanesi ve Matbaası, İst. 1342/1924. Eserin yeni harflerle sadeleştirilmiş ilk baskısı Kâzım Yetiş tarafından yapılmıştır. (bk. *Muharrir, Şair, Edib*, Tercüman 1001 Temel Eser, İst. 1980) Çalışmalarımız sırasında bu yayından zaman zaman yararlandık.

6 • Ahmed Rasim

Öte yandan İstibdat döneminin sansür kurumunun nasıl işlediği, sürgüne gönderilmek, hapis ve işsiz kalma korkusunun yazarlarda yarattığı sarsıntı tanıklıklarıyla dikkatlere sunulur.

Bu hatıralarda satır aralarında yatan asıl gerçek XIX. yüz yıl Türkiye'sinin nasıl bir cehalet içinde kaldığıdır. Bizzat Ahmed Rasim'in kendi hayat çizgisinden söz ederek bu yerleşik cehaletin seyrini takip ederiz. Bu arada eğitimin yenilenmesi için çırpınan devlet adamlarının da gayretlerine tanık oluruz.

Ahmed Rasim eseri için “matbûât denilen bu uzun komedi” ifadesini kullanmaktadır. Bu da ister istemez akla Dante'nin İlahi Komedi'si ile Balzac'ın roman serisi olan İnsanlık Komedi'si'ni getirmektedir. Bir zamanlar yaşanan zahmetli, tehlikeli ve garip olayların sonradan hatıra çeşnisi içinde birer komedi gibi görülmesi doğaldır.

Bu bağlamda bugünün okuyucusu için *Muharrir*, *Şair Edib*'den öğreneceği pekçok şey vardır.

Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu

Ankara-2016

I

[Mektep]

Sahne-i matbuât-Kırk sene evvel mutabakat, seci, imlâ meselesi-Dârüşşafaka'nın hâli: müdür, mubassır bizler-Hane, mekteb-Kırk sene evvel gazete, mecmua-i mevkûte hakkındaki fikirler -Her tarafta korku: Şeyatın, müfsidîn -Çanta Risâle-i mevkûtesi - İstihzâ-yı hatrât -Hikâyât-ı muntahâbe kitabı: Çâkal'ın Hikâyesi -Çanta ve yeni fikir, yeni hayat -Mekteb kelimesi - Merhûm Kemâl Bey ile Manastırlı Rıfat Bey -İlk oynadığımız Gönüllü piyesi için yediğimiz dayak ile kuru ekmek: Terakkiyât-ı fikriyeye dayak, aç kalma ma'ni olamıyor- Çanta'yı topluyorlar, fakat biz bir tanesini alıkoyabildik müdür, bizi nasıl tehdit ediyordu?

*

Ben matbuât denilen bu uzun komedinin kaçınıcı perdesine yetiştim bilemiyorum. Fakat yetiştikten beri kırk sene geçtiğini müdrîkim. Ne dersiniz? O zaman bu zaman hâlâ devam ediyor. Yine aynı sahne, aynı dekor, aynı müzika. Yalnız eşhâstan [şahıslardan] bazı tebdilât [değişiklik] var...

Bu sahne, tiyatrodaki sahne değildi. Burada orta oyunlarımızdaki meydan veya palanka altı maksûddur [kastedilmiştir] . Dekor da keza. Yeni dünya dedikleri her tarafı açık kâğıtlanmamış veya üzerine bez geçirilmemiş büyük paravanaları andıran lafzı murad bina. Musikiye gelince zurna ile dümbelek yerine her havadan çalan bu gidişle ilâ maşâllah daha çalacak olan fesli, külâhlı, sarıklı, tuğlu, şapkalı,... Bir sürü efraddan [kişilerden] müteşekkil [oluşmuş] bir takım ikâme [var etmek] edilmiştir!..

Evet, kırk sene evvel idi. O, kırk sene evvelki mekteplerde *Gelân* yerine *gelen* yazılınca imlâ hatası addolunur, hariçte deâvi-i kadîme [eski davalar] demeyip de "deâvî-yi kadim" deyince "dava"nın çukur mastarlardan biri olmakla beraber müennes [dişil] sema'î olduğunu bilen, hatta bilmeyen bile görenin saikasıyla 'adem-i tetâbuk!.. [uygunsuzluk] diye ayağa kalkar, *âşikâr* kelimesine *der-kâr* kelimesi seci [iç kafiye] verilmeyecek olursa iki cümle arasında noksan-ı ahenk vuku'u mülâhaza [düşünce] edilirdi.

Evet ben yetiştim amma çektiğimi de yine ben bilirim *Bâdincân* yazmamışım diye az kaldı bir *patlıcan* yüzünden terfi-i sınıf edemiyordum. O zamanlarda Dârüşşafaka lüzûmundan ziyade sıkı idi. Hatırımda kalmadı. Bilmem, hangi rüşdiye-i askeriye

dahiliye zâbıtı mekteb görmüş diye müdür tayîn edilmiş, herhangi bir taâm-hâne [yemekhane] onbaşısı kıdemlidir imtiyazi ile Mubassır [gözetmen] olmuş idi. İşte biz bunların ellerinde sessiz, sedâsız, hâif [korkak] ve ser-gerdân [şaşkın] büyüyorduk. Bereket versin ki muallimlerin ekserisi seçme erbâb-ı iktidârdan [donanımlı kişiler] idiler.

Yaşadıkça anlamağa başladım ki hâtırât, uzaklaşa uzaklaşa ruhî bir kıymet-i nisbiyeye [derece] mâlik oluyor. Ben şimdi o müdür ile mubassıra da razıyım!

İbtidâî [ilk] ahlâk kitaplarında bile yazılı değil midir? *Hâne, mekteb, memleket*, bu üç mesken yek-diğerinin derece derece büyüğüdür. Bir hâldeki insan hanesinde hükmeden kavânın ictimaiyenin [toplum kuralları] biraz daha büyüklerini mektepte bunlardan daha büyüklerini de memlekette idrak [kavrar] eder.

Benim küçüklüğümde hânede gazete, mecmua nedir? bilinmezdi. Mektep de bunların ne demek olduğunu bildirmemek gayreti ile duhûllerini [girmelerine] mânia [engellemek] ederdi. Memleket dâhiline atıldığım zamanlarda da bunlardan pek çoğunun eşhâs [kişiler] üzerinde, hâne, mekteb derûnunda [içinde] bulunması dâî-yi mücâzât [cezaya sebep] olduğunu öğrendim. Hânede ana, baba korkusu var ise mektepte müdür, mubassır, hoca, onbaşı, memlekette pâdişâh, hükümet ve erkân ve teferruatından müteşekkil cesîm [büyük] ve azîm bir kitlenin vücuda getirdiği bir istibdâd-ı mütezâyid [çoğalan baskı] korkusu var idi. Elhâsıl [kısaca] tazyik ile uslu oturmuş, mümâşât [uysallık], müdârât [yüze gülme], müdânâ, ale'l-ıtlak [genel olarak] terbiye ma'nasını ifade ediyordu... Ben de bil-mecburiye [mecburiyeten] bu terbiye dahi-linde hareket ediyordum. Fakat!.. Cennet-i âlâya kadar girip çıkmış olan şeyatîn [şeytanlar], muhit de çoğalıyordu...

Bu şeyâtîn, bilhassa bizim hâneye ben geldikçe geliyorlar, mektepte kitap suretinde dershânelerde apaçık geziniyorlardı. *Çanta*² namında olan bir mecmûa-i mevkute [dergi] bunların ser-

² *Çanta*, Manastırlı Mehmed Rifat (1851-1907) tarafından yayımlanan bir dergidir. Mehmet Rifat Manastır'da doğdu. Atina muhacirlerinden alay kâtibi Râşid Efendi'nin oğludur. Mekteb-i Harbiyye'den kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu (1872) ve aynı mektebe öğretmen olarak tayin edildi, bir süre sonra da kolağalığına terfi etti. Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Hasan Bedreddin Bey'le (Paşa) beraber gösterdikleri gayret ve ya-

gerdesi [elebaşısı] idi. İçinde “vatan”dan, “hürriyet” ten, türlü türlü ahvâl-i ciddiye-i ictimaiyeden [ciddi sosyal durumlardan] bahisler var idi. Biz bunları hem okur, hem yazar, hem de ezberlerdik.

Sönmek üzere bulunan hatırât ne kadar müstehzi [alaycı] oluyor!.. Adetâ insan maziden bakıp:

- Aldattık ya!

diye dil çıkarıyorlar gibi geliyor!.. Beş on tanesinin yan yana gelecek o zalâm-âbâd-ı nisyân [unutuşun sonsuz karanlığı] ortasında, el, ele, kol, kola icra ettikleri raks-ı rücu'u [gerişe dönüş dansı] ne kadar vecd-âver [çekici] !.. Bir takım güzellikler, takım takım çirkinliklerle sarmaş dolaş olmuş, uçuşuyorlar, garibü'l-manzar [garip manzaralı] yerlere konuyorlar, meselâ bağdaş kurup oturuyorlar, durup dururken kalkıp koşuşuyorlar, birçok şekillere giriyorlar, ızlâl-ı memâtı [ölü gölgeler] tecessüm ettirircesine koyulaşıp açılıyorlar, fakat hâlin bir fiskei veya çimdiği, yahûd yumruğu ile yok oluyorlar. İşte bu anda kıymet peydâ ediyorlar. İnsan yediği fiskeinin, yumruğun da bunlar arasına belirdiklerini sevinçle, muvaffakiyetler, bahtiyarlıklarla geçen günlerin tâ ufuklara yayılmış gurubun parlak renkleri gibi göz alıcı parlaklıklardan sonra birer birer söndüklerini gördükçe hayatın ancak bunlarla mensûc [örülmüş] ve memzûc [karışmış] bir şebeke-i tahasüsât [his şebekesi] olduğuna inanır gibi oluyor. Maahazâ [bununla beraber] bir taraftan da yenilerini icâd ve isâr [ikram] etmekten hâlî [geri] kalmıyor...

rarlıklarla Mekâtib-i Askeriyye Nâzırı Süleyman Paşa'nın sevgisini kazandılar. Süleyman Paşa, Sultan Abdülaziz'in hal'edileceği gece Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatmakla görevli Mekteb-i Harbiyye öğrencilerinden oluşan taburun başına bunları getirdi. Binbaşılığa yükselen Mehmed Rifat katıldığı 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda esir düştü. Barıştan sonra Eylül 1878'de İstanbul'a döndü. Sultan Abdülaziz'in hal'ine katılanlardan olduğu için II. Abdülhamid İstanbul'da bulunmasını uygun görmedi. Rütbesi kaymakamlığa yükseltilip Şam fırkasına tayin edildi. Bir daha İstanbul'a dönemedi ve son görev yeri olan Halep'te vefat etti.

Yazar çıkardığı dergi sebebiyle bir ara “Çanta müellifi” olarak anıldı. Nâmîk Kemal'in uyandırdığı edebiyat aşkıyla kendi başına ve Hasan Bedreddin'le birlikte tiyatro eserleri kaleme almış, çeviriler yapmıştır. 1873-1879 yılları arasında yayımlanan bu eserleriyle kuruluş aşamasındaki Türk tiyatro edebiyatına önemli katkılar sağlamıştır. (HN.)

Bakın, bir *Çanta* bana neler söyledi. Halbuki o zamanlarda biz *Çanta*'da birer keklıkmişiz de farkında değilmışız. İşte ben bu komediye zarfımla, elimde bulunan bu *çanta* ile girdim.

Daha ilk sınıflarda okuduğum hikâyât-ı müntehâbede [seçilmiş hikâyeler] beraberimde idi. Bu kitapta bir hikâye var idi ki hâlâ hoşuma gider. Durun size de nakledeyim:

Çakalın biri geceleyin bir boyacı dükkânına girmiş. Bakmış ki sıra sıra küpler, birine dalmış çıkmış, ötekine saldırmış, elhasıl ne kadar küp varsa cümlesini sıralamış. Sabaha karşı yine geldiği delikten çıkarak ormana gitmiş. Vaktâ ki sabah olmuş kendisini gören sükkân-ı meşcereyi [ormanın sakinlerini] hayret almış. Rengârenk bir mahlûk ezhâr [çiçekler] ve eşcâr [ağaçlar] arasında, pınarlar kurbunda [yakınında] salınıp geziyor... İhtirâm [hürmet], tazim [saygı], taabbüd [kulluk] .. Günlerce sürmüş.

Laf değil. Hayvanlık bu!.. Bu çakal günün birinde muhâtî [kendini çevreleyen] bulunduğu tevkîratı [vakar, ululanma] unutmuş. Yine kendi bildiğine sapmış..

-Bir kere öteyim!

diye içinden gelmiş, ötünce mahiyeti, çakal-zâdeliği meydana çıkmış!.. Üzerine saldıran, yüzüne tüküren, kuyruğunu çeken mi istersiniz... Rezil ü rüsva olmuş.

Hoş değil mi?

Çanta, o zamanın gençliği için mühim bir eser idi. Yeni fikir, Yeni hayat unvanları altında bu gün bile kemal-i itina ile telaffuz ettiğimiz sahte, fıkır ü hayattan bambaşka olan bir takım müddeâlardan [iddialar] bu mecmuada eser görülmez. Fakat şu birkaç sene içinde Fransızca mukabelenin mevzuundan pek ziyâde uzak olarak kullanılıp Abdülhak Hâmid, Fikret, Halid Ziya ve emsali erbâb-ı kaleme bil-izafe [izafeten] bir nevi meslek manasını mutazammın [içine alan] olduğunu zannettiğim "mekteb" kelimesine burada da yer bulmak lazım ise denebilir ki "*Çanta*" Namık Kemâl mekteb-i müdâvimin [takipçilerinin] hassasındandır [özelliklerinden]. Ben değil, hiç birimiz kırk sene evvel böyle bir kelimenin medlül-i mecazisini [mecazi anlamını] bilmez idik. Mekteb denildi mi ale'l-ittlak [genel olarak] Taş Mekteb, Hafız Paşa Mektebi, Kapitan Paşa Mektebi Tezgâhcılar Mektebi gibi mebâniyi [binaları] anlar idik.

Kırk sene evvel kimin hatırına gelir idi ki böyle bir binâ, bila-hare pencerelerinden latîf mozaikleri, duvarlarından kıymetli çinileri, esâtize-i hattâtânın [hat ustaları] yazıları, döşemelerinden nefis halıları, zarîf rahleleri, girân-bahâ [pahalı] cûz' keseleri, mücelledât-ı müzehibesi [süslenmiş ciltleri], üzerleri yağlı gibi parıl parıl parlayan falakaları, kısa, uzun sırık değnekleri, envâî akmişeden [kumaşlar] mamûl pufla minderleri, bütün ahkâm-ı ri-yâziyeyi [matematik hükümleri] nefsinde cem' eylemiş olan kerrât cedvelleri [çarpım tablosu], geldi gitti tahtaları, hoca ile kalfanın destâr [sarık] ve cübbeleri hazfedilsin [kaldırılsın] de memleket dahilinde yalnız şiir ve edebde hocalık mesnedine suûd eylemiş olan ashâb-ı kudrete [bilgili kişiler] bom boş, tam takır bir meşruta [vakıf] gibi verilsin?...

Ben "Çanta"yı okuduğum esnada edib-i merhumun [ölmüş yazarın] nâm-ı bülendini [büyük adını] şöyle böyle işitiyordum. Fakat Çanta sahibini tanıyordum. Erkân-ı harbiye binbaşısı Manastırlı Rıfat Bey diye marûf [biliniyor] idi. Melihü'l-vech [aydın yüzlü], şişman, orta boylu bir zât idi. Sâir âsâr-ı makbûlesinden [diğer değerli eserleri] de müstefiz [yararlanmak] olduğum Rıfat Bey'in, o devirde toplatmağa başlanmış gibi görünen ve ri-yaset-i maneviyesi [manevi reisliği] Kemâl merhumda temerkûz [toplanmış] eylemiş olan fırka-i ahrâra [hürriyet fırkası] mensûb olduğu, hatta yazılarında da Cenâb-ı üstadı taklîd ettiğini pek sonra öğrendim.³

Çocukluk bu ya! Mecmuada "Gönüllü" nâmında mûnderic olan bir piyesi oynamak için ittihâd [birleşme] ettik.⁴ Fakat nasıl oynadık bilemiyorum. Zaten bilinemez de. Sahne, teneffüşhânde sıra-

³Rıfat Bey de istibdad'da Haleb'e sürülmüş idi. Ali Kemâl de oraya nefye-dilince aralarında bir muârefe peyda olmuş ve bir vesile-i musaheretden bil-istifade müşârûnileyhî haylice dolandırmış...

⁴Evvelce beni Gedik Paşa Tiyatrosu'na götürmüşlerdi. İlk defa seyrettiğim oyun Şemseddin Sami Bey Merhumun Besâ ismindeki piyesi idi. Ben ne bileyim. İri bir Arnavud kızdı, köpürdü, tabanca'yı çekti, vurdu. Korkumdan ağlamağa, titremeğe başladım idi. Bunun yalandan olduğunu bana inandırdılar ama oyun da hitama ermiş idi. Hayatta bir sene bir senedir. Gördünüz ya!... Bu birinci sene hitamında aktör oluyor yalana kavuşuyor, seve seve oynamak istiyordum.

ların birer tarafa çekilmesiyle teşekkül etmekte idi. Mubassır için arkadaşlardan birini kapıya nöbetçi bırakmış işe başlamış idik.

Birden kapı açıldı. İçeriye müdür, iki mubassır, mektebin imamı girmesinler mi? Cümlemiz dona kaldık. Bittabi seyircilere bir şey demediler. Biz aktörlere birer güzel dayak attıktan sonra iki günde kuru ekmek yemeye mahkûm olduk.

Edebiyat yüzünden uğradığım ilk darbe budur!

Meğer o zamanda da hafiyelik varmış. Biz kapıya nöbetçi koyduk amma içimizden biri ihbar etmiş. İmam 'kâfir olurları' bastırmış, mubassır köpürmüş, müdür makâm-ı icrâyâ kuûd [icra makamı gereği] ederek âlâ-yı vâlâ [gösteriş] ile gelmiş, nöbetçiyi bastırmış!

Sahnede görünür görünmez yediğim bu dayak beni ağlattı, iki gün aç bıraktı ise de gönlüm yine "Gönüllü" nün alı pullu bayraklarında idi. Bu piyesi askere gitmek, memlekete yaramak ahde vefa göstermek, gibi hem ahlâkî, hem de gençliğe doğru istikâmet almış olan çocukluğu okşadığı için pek ziyade seviyordum. Şimdi bulup getirselers, ihtimâl ki okumam bile. O yaştâ ise bu gibi yazılar bize bilmediğimiz yenilikleri gösteriyordu.

İkinci darbe, müdür tarafından mektepte ne kadar "Çanta" var ise cümlesinin toplanması hakkında verilen emir idi. Çare yok, teslim edecegiz. Maahazâ ufak bir kurnazlık yaptık. Hem kırâat, hem de imlâ kitabı olmak hasebi ile sınıfta beş, on tane kadar var idi. Bu beş, on mecmuanın her birinde muhtelif birer forma ayırarak baştan yeni bir takım yapıp sakladık. Meyl-i terakkiye [ilerlemeye] şiddet ve cezâ mâni olamıyordu. Müdür bizi ne kadar döverse dövsün biz, saplandığımız fikre ettiba'dan [tabi olmak, uymak], hatta bu türlü kaçakçılık etmekten vazgeçmiyorduk.

Müdür, mecmuaları odasına götürüp teslim ettiğimiz esnada kaşlarını çatmış, gözlerini süzmüş, ağzını açmış, bize:

- Ben sizi efendi olacak zannediyordum. Meğer sizin gözünüz oyunculukta imiş Bir dahasında gözünüzü patlatır, sizi hapislerde çürütürüm!..

Diyerek azarladıydı

II

[Kuşlu Tiyatrosu]

Terekkiyât-ı fikriyede en ziyâde sür'at gösterdiğim devir -Müdür-i mektebin tenbihâtı-Galata hakkında ibtidai malûmat -Kuşlu Tiyatrosu-Şarkıcı bir kız, bir kız daha -Pandomim: İki Ahabab Çavuşlar -Pascal'ın etvârı- Boşboğazlığımızın neticesi - Ertesi izin yine Kuşlu'da idik, yakalandık - Mekteb ile memlekette aynı kanun, yalnız ikisinde nefy ziyâde -Menfiler hakkında fikrim -Yakalandıktan sonra mektebe dönüş - Birer tokat yedikten sonra mahbese atıldık -

Hayreddin Bey merhum -Salih Zeki, Şinasi, Kemâl, Ahmed Midhat, Ali Suavi'yi bize kim öğretti? Bedir, Muhbir, Devir gazeteleri, Kemâl'in Vatan manzumesi Mebânî'l-İnşâ'dan neler öğreniyordum? -Şiir, vezin Fuzûlî'nin bir gazeline nazire -Redhouse'un lügati - Kafiye merakı -İlk ucûbe merakı nasıl dünyaya geldi?

*

Çanta ile Mebânî'l-İnşâ' dersaneleri arasında üç dört senelik fasıla vardı. Bu fasıla terakkiyât-ı fikriyede [ilerleme düşüncesi] en ziyade sür'at gösterdiğim edvârdan [devirlerden] biridir. Derslerime çalışmakla beraber başka şeylere de göz atıyor, kulak veriyordum. Diğer taraftan müdür-i mektep de gözümüzü açacak, fikrimizi uğraştıracak vesileler buluyordu. Meselâ her izin günü bizi divânhânede cem' ediyor, nasihat yollu sözler söyledikten sonra:

-Galata'ya, Beyoğlu'na geçilmeyecek, semtli olanlar bile ora sokaklarında gezinmeyecek,

- Tiyatrolara, çalgılı kahvelere gidilmeyecek,

-Düğmeler ilikli, tokalar bellerde olacak,

-Altıncı sınıfa kadar velisiz gezilmeyecek,

-Ellerde boğça, büyük paketler bulunmayacak, gibi tenbihâtda bulunuyordu.

Acaba Galata ile Beyoğlu nasıl mahallerdir ki gidilmesi memnu?

Bu tenbîh hepimizi uyandırıyor. Birbirimize sormağa başladık. Ez-cümle arkadaşlardan bir Galatalı Ahmed var⁵ idi. Ona diyor idik ki:

-Sizin semt nasıl yer?

-Bizim semt mi? Çalgılar, davullar, tiyatrolar mı istersiniz? diyor, kulağıma da ballandıra ballandıra:

-Ben geçen izinde Cuma günü bizim komşu Baha'nın ceketini giydim, beraberce Kuşlu, isminde bir tiyatroya gittim. Görme!

-Ne var?

-Kapıdan girdik mi? Yuvarlak, yuvarlak masalar, iskemleler, tiyatro perdesi, çalgı, öğleden sonra da kadınlar çıkıyor, şarkı söylüyorlar. Pandomima da oynuyor...

-Pandomima?

-Dilsizce oyun, hiç laf yok. Gelsin işaret!.. İşaret amma tıpkı la-kırdı, öyle oynuyorlar ki... Hele bir Paskal diyorlar biri var, o kadar güldürüyor ki...

-Bu izin buluşalım mı?...

- Buluşalım amma nerede?...

-Bilmem!

-Öğleden sonra köprünün ortasında.

-Benim ceketim yok amma. ..

-Adam! Kim görecek? O kadar kalabalık oluyor ki...

Fil-vaki ikimiz de sözümüzde durduk. Bin ihtirâz [titreyiş] ve heyecan ile yürüyerek, birer eski yüzlük vererek içeriye girdik. Hakikaten güzel bir yer. Üzeri yağlı boya ile resimli bir perdeye karşı oturduk. Açıldı. Güzel bir kız müzika ile beraber:

"Kalkın tayfalar

"Kimi yalpalar

"İçelim şarap

"Olahım harap

Lariçüm terelelli hâ hâ hây!

Lariçüm terelelli hâ hâ hây!

⁵ Metinde "Ez-cümle arkadaşlardan bir Ahmed: Galata var idi" şeklindedir. (HN.)

Dedi. Bir bacağını havaya kaldırıp kaçtı, gitti. Seyirciler el çırpıyorlar, ayak vuruyorlardı. Biz de çırpıttık, vurduk. İlk defa alkışa giriyordum. Galiba bu alkış her iki taraf içinde hoş'a gider bir şey olacak. Çünkü anlıyordum ki:

Alkışlayan da alkışlanan da hoşlanıyordu. Görüyorsunuz, ah Kanto'yu bir kere okudu, ben zaptettim. Dikkatin kesinliğine nazar buyurula! Bir kız daha... Bu daha dolgun, daha şirin, fakat Rumca okuyor... Üçüncü bir kız daha... Az tıknaz, saçları dökük. Yüz uzun, fakat kaş göz yaman. Ta ilerideki masadan biri kalkıp oturuyor, elleriyle bir şeyler yapıyor. Meğer dilsiz imiş... Herkes gülüyor kız da gülüyor...

"Üstü açık faytonda
"Gezerim piyasada
"Harf atarım kızlara
"Bırakırım merakta

Yine el vurmalar, tepinmelerden müteşekkil acıb bir gürültü, koca binayı sarsıyor, bu defa araya ısıklar da karışıyor, velvele daha keskin, daha çılgınlık aks ediyordu. Bütün bu haller ben görmemiş sevindiriyor, eğlendiriyordu. Kız bir daha çıkıyor, bir daha... Bir daha... Hepsinde de:

"Üstü açık faytonda"

Aradan yirmi dakika geçtikten sonra perde yine açıldı. Pandomima başladı. Hiç unutmam İki Ahbab Çavuşlar oynuyordu. Sahne en ziyâde alkışlanan uzunca boylu, kartal burun, pala bıyık bir aktör idi.

Pandomimin irae etmek [anlatmak] istediği vak'ayı anlayamıyordum Fakat Pascal'dan hazzediyordum Hele onun:

- Ü ü rü üü....

Diye horoz gibi çıkardığı gayr-i tabîî ses ile elindeki süpürgeyi hüsn-ı idare [güzel idare] edişi, sıkışınca boynu etrafındaki bozma yakalığı kaldırışı, gözlerinin harekât-ı seriası [seri hareketleri], hatvelerinin [adımlarının] çevikliği türlü türlü maskaralıklara yol açıyor, güldürüyordu.

*

Maahazâ mektebin derûnunda garip bir cereyân [akım] var idi. Eski, yeni, bizim hükümetlerin envânca müfsid [fesat] denilen

biri peyda olmuştu. Bu biri Hayreddin Bey nâmında, usul-ü defterîde [defter usulünde] mâhir bir zât idi. Mektebin defterlerini tanzim ediyor, hesâbâtına nezâret eyliyordu. Merhum Salih Zeki'nin sınıfıyla pek samimi bulunduğunu görüyordum. Günler geçti. Biz de terfi' ettik. Bize de aynı samimiyeti göstermeğe başladı. Şinasi'yi, Kemâl Bey'i, Ahmed Midhat Efendi'yi, Hoca Tahsin'i, Ziya Paşa,.. Velhasıl kalbur üstüne gelen erbâb-ı kalemi, bunların maksatlarını muttasıl söyler, muttasıl şerh ederdi. Hatta Ali Suavi'yi bile anlattı. Sultan Murâd'ın sebep-i hal'ini [tahttan indirilmesi], Hakan-ı Esbak'ın [eski Hakan'ın] kasaplığını, sarayın, hükümetin mezâlimini arada sırada zikrettiği hâlde bizi yine ketûmiyete alıştırdı. Eski gazetelerden Bedir'in, Muhbir'in, Devir'in nüshalarından getirir, Kemal'in şiirlerinden Vatan ve emsalini yazdırır, sıkı sıkı saklamamızı tenbih ederdi.

Anlaşıldı ya, *Mebânîü'l-İnşâ* okuyoruz. Ben hocanın ders olarak verdiği yerleri çoktan geçmiştım. Kelâmın dört derecesini biliyor, bilhassa Kemal'den getirilmiş olan misalleri ezberliyor, Reşid, Cevdet, Ziya Paşa'ları Fuzûlî, Nefî, Nâbî, Bâkî, Nedîm, Sururî, Aynî, Havaî, Belîğ ve emsâlî şuarâyı tanıyorum...

Bilseniz bu şiirin ne câzibedâr [çekici] bir sîmâsı vardı!... Ah!... Yalnız vezin denilen türlü türlü dikenleri olmasa !.. Şimdiki parmak hesabını görmüyor musunuz? Başımıza kaç yüz şâir çıkardı! O devirde öyle mi idi? Herif imlayı bile affetmez, vezinsiz diye insanın yüzüne vururdu. Derde bakın ki ben vezin de bilmiyordum.

Of!.. Hâlâ o sıkıntıyı hissedirim. Gönlerce uğraşırım, iki mısra söylerim. En mahrem arkadaşına okurum, o da bilirmiş, vâkıf imiş gibi benimle eğlenir, başkalarını da teşvik ederek üzerime kışkırtırdı... Okumam, içim içimi yerdı.

Bir defterim var idi. O zaman hüsn-ı hatta da mâlik idim. Bunda müntehebât yazılı dururdu.

En başta Fuzûlî'nin:

"Dil verme gam-ı aşka ki âfet-i cândır
Aşk, âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cihândır"
"Aşk, âfet-i cân olduğun andan bilirim ki
Her kimse ki âşıkdır işi ah ü figândır..."

Gazel-i meşhuru muharrer idi.

Bu gazelin elinden çektiğimi bir ben bilirim, bir de Allah!.. Kaç kere nazîre söyledim, yırttım. Nazireyi yaparım, bir saat sonra okurum anlarım ki bir mısraı uzun, bir mısraı kısa!.. Nasıl oluyor da onunki dümdüz okunuyor. Benimki okunmuyordu! Günler haftalar bu endişe ile geçiyor, bu endişenin diğer derslere ziyânı dokunuyordu. Benim elimde Redhouse'un İlaveli Lügât-ı Osmâniye'si, kafiye arar dururum. Bulduklarımı kaydedirim. Mesela *tâbân* kelimesini intihâb [seçme] etmişim. Bunu ilk defa kullandığım zaman beğenirim. İkinci defa okuyuşumda hissederim ki fakat nasıl olurda hissederdim bilemiyorum- bu kelime benim naziremde mutlaka *taban* gibi okunacak?

Fakat günün birinde işi kurnazlığa döktüm:

"Dil verme gam-ı aşka ki aşk âfet-i cândır"

Mısraını hece hece üstüne istinsâh [yazmak, çoğaltmak] ettim, söyle bir ucûbe hâsıl oldu:

"Gel girme dem-i zevke ki zevk hâlet-i ândır"

Ah bu vesikaları saklayamadım! Ben Fuzûlî'nin mısraını evvelce üstün, esrelemiş idim. Benimkinin de üstün esresi onu tutunca mısramın mükemmeliyetine hükmeyletim. Ne kadar neşelendim idi!.. Gençlikte ilk bahtiyar olduğum o andır. Evet. Eslâf ne buyurmuşlar:

Eğer maksûd eserse mısra'-ı berceste kâfidir

Benim için de bu kâfi geliyordu. Tencere yuvarlandı kapağını bulduydum!.. Geç öğrendim ammâ iyi öğrendim... Fakat sonra sonra anlıyordum ki yine mükemmel değilmiş... Çünkü bunda bile büyücek bir şaibe-i vasi var imiş!.. İbret almalıdır ki vasat bir zekâ üzere mısra tanzîmi devr-i tekâmülü [olgunluk dönemi] bile gecikiyor!..

Her ne ise gelelim sadede. Biz Kuşlu Gazinosu'ndan mektebe şad ü handân döndük. O uzun yol, böyle bir eğlencenin tekrar evsâfı [tekrar anlatılması] ile kısaldı. Bütün ay, böyle bir nefisenin yâd-ı dem-be-demi [zaman zaman hatırlanışı] ile geçti. Ketum olsak fena mı olurdu? Fakat mektepçe harikulâde sayılacak olan böyle bir cür'et ihtiyâr [cesaret edince] olunca söylememek kadar sıkıcı, boğucu bir habs-i nefes [boğulma] olur mu? Muvaffakiyetlerde en birinci âmil "ilân" değil midir?

Ertesi izin de, Ahmed ile doğrudan doğruya Kuşlu'da buluştuk. Hatta ben biraz evvel gelmiştim, bekledim. Ferih ve fühûr [sevinç ve gurur] kantoları seyrettik. Aynı sistem, aynı eda, aynı kızlar, aynı dilsiz, aynı velvele. Pandomim başladı. Ben bir aralık Paskal'ı arayıp duruyordum, gözlerime fıldır fıldır dönen iki gazûb [öfkeli] güzel dikilmiş olduğunu gördüm, birden bire tanıyamadım. O esnada Ahmed bana dirseğiyle vurdu:

-Eyvah! Yakalandık!

Hakikaten eyvah!.. Vekilharç Şerif! Tiyatrodan çık mahbese gir!.. Bu ne hayat?... Bu ne gençlik? Bu ne sürûr [sevinç], bu ne azâb?..

Birinci perde indi. Şerif her ikimize:

-Kalkın. Dedi O anda biz arkada kös kös yürüyerek ikinci üstü mektebin kapısından girdik. Müdür-i mektep ceviz toplatıyordu. Şerif bizi de beraber sürükleyerek karşısına dikti. Vak'ayı anlattı. Geçen izinde de oraya gitmiş olduğumuzu ilave etti. Benim sağ Ahmed'in sol yanağına bir tokat patladı. Ardınca:

- Bunları soy!.. Hapse tıka!

Emri gürlledi. Biz, birer elimiz yanağımızda elbise-hâneye çıktık. Soyunduk, gündelikleri giydik. Hademedden birinin vedâatiyle [emanet edilerek] mahbesin ancak bir çocuk oturabilecek hücrelerine tıkıldık.

Üç gün hapis yattık, üç ay izinsiz kaldık idi.

Hacı Şerif mektepte talebeye cevır ve ezâsıyla [sıkıntı ve ceza vermekle] maruf bir memur idi. O zamanlar memurluğun lüzumu yok. Herhangi biri omuzdaki numarayı alıp müdüre bildirse gittiğimiz yer mahbes idi. Musikiyi, edebiyatı hapis yata yata veyahut dayak yiye yiye öğrenmek kadar fasıla-dar lezzet olan hiçbir ders bilmiyorum sonradan öğrendik:

Hariçte, yani dâhil-i memlekette de aynı kanun câri imiş!

Bunda fazla olarak bir de nefy [sürgün] var. O zamanlarda Kemal Bey ile Ahmed Midhat, Ebüziyâ kendisini asla tanımadığım Ağâh Bey namında bir zat-ı meşâhir menfiyûndan [ünlü sürgünlerden] olmak üzere dillerde dâir [dolaşmak] idiler. Ben mahbeste [hapis], nev-zuhûr muhâkemâtım [yeni mahkemelerim] ile bu zâtların ne kadar haksız olarak nefy edildiklerine hükmediyordum!..

III

[Şiirlerim]

Mecmûa-ı eş'ârım -Bir mısranın tam ve mevzun olup olmadığını tahkik etmek istedim -Muallim ve müdürümüze sormak olmaz, halam-zâdem imdâdına yetişti: Eniştem şairmiş -İzin gününe intizâr [bekleyiş] -Haydi Kadıköy, eniştemin evi! Mebânîü'l-İnşâ' okuyorum -Mâşâallah! -Mecmuamı enişteme gösterdim -Yegâne vezinli mısram -Aruz okuyor musunuz? -Bir vezin numunesi -Bunlar kalıp gibi imiş -Eniştem bana da oku! diyor -Mısrayı o kalıb içine öyle dökceksin ki bir hareke bile taşmayacak -Eniştem ile hayli idman ettim -Anlar gibi oldum. -Avdette zihnim, vücûdum hep veznin âhengi ile meşgul -Fakat beceremiyorum Mef'ul, mefail..i bir araya getirip ahenk veremiyorum. Mebânîü'l-İnşâ' dersinde -Muallim bir beyit okuyor -Vezinle o kadar meşbû'um [dolu] ki dayanamadım: Hoca efendi bu hangi vezinden? Dikkatli bir bakış... Bir vay!.. Acaba ceza mı yiyeceğim -Hocamız vezni okudu -Evde vezin, kalıp izâhâtını verdi -Okuyun!.. Arkadaşlar acemi, atıldım, güzelce okudum -Aferin.

*

Evet.

"Gel girme dem-i zevke ki zevk hâlet-i ândır"

Bu mısra'ın, bir mısra'-ı tam ve mevzun olup olmadığı endişesi üzerime kâbus gibi çöktü, ben bunu kimden sorayım? Bizim hocaların yanına varılmaz. Hele müdür ile mubassıra hiç sorulmaz. Çünkü her ikisinin de bu bahisten anlamaz oldukları yüzlerinden akıyordu. Çareler yok, izin gününü beklemeliyim. Çünkü bir gün hala-zâdem ile konuşurken bana eniştemin şiir ile uğraştığını söylemiş idi.

Bir kere o gün gelse!.. Ah! Gelse! Diye diye getirdim. Cuma sabahı erkenden kalkarak Kadıköy'üne geçtim.

Çat kapı!..

-Vay!

Hala-zâdem beşuş [sevinçli], beni alınca doğru eniştemin yanına götürdü. Merhum gayet mültefit, âlîcenâb bir zât idi. Beni hüsn-i kabul ettiği gibi böyle altı ayda bir görünüşümden dolayı da sitemlerde bulundu.

Laf lafı açar derler. Bana esnâ-yı mükâlemede [konuşma sırası] :

-Neler okuyorsunuz?

Diye sordu girizgâhı buldum, derhal:

-Mebânîü'l-İnşâ'!

Dedim. Ağzından kocaman bir:

-Mâşâallah!

Çıktıktan sonra:

-Demek buralara kadar çıktınız?

-Evet, efendim. Hatta...

Söyleyemiyorum ki. Çünkü galebe-i sürurdan [sevincin üstünlüğü] mısrayı birden bire unuttum. Gerçi iç cebim beyitler, gazeller yazılı kâğıtlarla tıklım tıklım ise de bir türlü zihnimde bulamıyordum.

-Hatta...?

Bu سوال üzerine nazar-gâhımda mısramın muharrer olduğu mavi çizgili kâğıt belirir gibi oldu. Oldu amma neyleyim?..

Gel girme dem-i zevke ki...

'ye kadar görüyorum, alt tarafını göremiyorum. En-nihâyet bir iki düğme çözerek elimi cebime attım. Defter-ı eş'ârı çıkardım. Sundum.

Aldı. Okumağa başladı. Her zamanki gibi değil, başka türlü te-bessümler ediyordu Hakikat! Hüküm beklemek ne kadar azâblı bir şey imiş!. O, yapraklan çevirdikçe ben de yerimden çevriliyordum. Bir ara gözlüğünü çıkardı. Bana:

-Bunların hepsi de senin mi?

-Evet, efendim!

-Mâşâallah! Halama hitâben, bak hanım, bizim Rasim Bey şair olmuş!

Zavallı, halam o kadar sâf bir kadın idi ki şâir ne demek olduğunu da bilmediği hâlde zevcinin hitab-ı takdir-kârânesinden [takdir edici hitabı] mütehassis [duygulanarak] olarak:

-Çok şükür yetiştirene!

Tahmîdiyesiyle [hamdederek] yüzüme müftehirâne [övüne-
rek] bakıyordu.

Artık yüz buldum, yerimden kalkarak:

-Enişte bey!.. Şu mısra nasıl?

-Hangisi?

Defteri araştırıp bulduktan sonra:

-Gel girme dem-i zevke ki zevk hâlet-i ândır!

Hem mütebessim, hem sallabaş!..

-İşte içinde bir tane vezinlisi bu!..

-Tamam mı efendim?

-Tamam!.. Siz Aruz okumadınız mı?

-Aruz mu;.. Nasıl şey yeni işitiyorum.

-Hayır, efendim!

-Şimdi bu mısranın hangi vezinden olduğunu biliyor musun?

-O hâlde bunu vezinli olarak nasıl yapabildin!

Üstün, esreyi anlattım. Bu defa maşallahın yerine bir kahkaha
çıktı. Dedi ki:

-Gel, şöyle yanıma... Aruz derler, bir ilim vardır. Bunda birçok
vezinler mevcuttur. Bu vezinler kalıp gibidir. İşte bak, senin mıs-
ran da şu vezne mutabık gelmiş...

Mefûlü, Mefa'îlü, Mefâ'îlü, Fa'ûlün.

Sahih!.. [doğru] Hatırladım. İkinci cild Mebânîü'l-İnşâ'nın son-
larına doğru sahifelerle bunlardan birçok var. Fakat ben ne bilirim
ki bunlar birer kalıp imiş!...

Enişte devam ediyordu:

-Sen de beraber oku!..

-Mefûlü, Mefa'îlü, Mefa'îlü Fe'ûlün

-Okuyordum.

-Bir daha!

Bir daha okudum.

-Bir daha!

-Bir daha!..

- Şimdi senin mısrayı böyle oku bakayım.

Durdum.

-Ne duruyordun ya!.. Bunu, ona tatbik edeceksin, yani bu mısrayı, o kalıp içine öyle döneceksin ki bir hareke bile taşmayacak!..

-Nasıl dökmeli?.. Şaşaladım, kaldım.

-Sen benim ağzıma dikkat et. Hem de benimle beraber oku!

-Gel girme: *mefûlü* Dem-i zevke: *Mefâ'ilü*

Ki zevk-i hal: *Mefâ'ilü* Et ândır: Fe'ûlün Anladın mı?

İçimi çektim. Birden bire anlamayışıma o kadar canım sıkılıyordu ki ta'rif edemem.

Enişte benim derd-i derûnumu anladı. Hatta hizmetçi:

-Yemeğe buyurun,

Dediği hâlde,

-Biraz sonra!

Diyerek vazife-i ta'lîmiyesini kemâ hiye hakkıhâ [hakkıyla, gereği gibi] ifâ ediyordu. Vezni, ahenk ile okuduğu gibi benim mısrayı da aynı ahenk ile terennüm ediyordu.

Bir çeyrek sonra vezin, kalıp, o ahenk ile zihnimde yer etti. Merhum, bu vezin üzerine hariçten de misâl getiriyordu. Ez-cümle o tarihte pek meşhur olan şarkıların mısralarından

"Meyhânemi bu bezm-i tarabhâne-i cem mi"

"Sâkî içelim câm-ı musaffayı Keremden"

.....

"İç bâde güzel sev var ise akl ü şu'ûrun"

Bunlar ve emsâlini de terfîk ediyordu. Artık ben dersimi almış idim. Yemek arasında da bir iki def a tekrar ettik. Oldu bitti.

Oldu bitti ammâ yine ne olduysa bana oldu. Avdette vapurda veznin ahengini unutmayayım mı?

Allah kahretsin!.. Bir kere Mefûlü'yü okuyabilsem!.. Bende gözler sabit, dudaklar oynar durur, yine bulamam. Enişte hîn-i talimde [talim sırasında] :

Mefûlü,

Der iken sağ elinin baş parmağını, serçe parmağından tutturarak yüzük parmağıyla orta parmağı üzerine dokunduruyor,

Mefâ'îlü,

De şehâdet parmağına kadar intikâl ediyordu. Aman ya Rabbi! Başıma neler çıktı! Beyin, ağız, el, hatta ayak, dördü birden harekette!

Şimdiki gençler ibret alsınlar!.. Biz şiiri, böyle âsâr-ı cünun-ârâ [cinnet alameti gösterecek] edecek derecede şiddetli iştigâlât ile öğrendik.

Köprü'den, Sultan Selim'e kadar nelerden geçtiğimi bilemiyor, yolda salavât getirir gibi muttasıl ahenk tasarlamaktan bastığım yeri göremiyordum.

Gece müzakere-hânede, koğuştta, gündüz dershâne, tene-füşhânede, bahçede taharrî-yi ahenk [uyumlu yazmak] ile çırpınıyor, duruyordu. Bu ahenk, bana âdetâ bir fikr-i sabit olmuş idi.

En-nihâyet, öbür izinde yine enişteye müracâata karar vererek kara bahtıma küstüm. Fakat vezin ahenk kelimelerini asla unutamıyorum. Bir gün yine Mebânîü'l-İnşâ' dersinde iken hoca kitap-tan bilmem hangi bahse âid bir misâl okudu. Galiba Nâbî'nin:

"Eyyâm-ı zemistânda beni gerdiş-i devrân"

"Bir hâne-i virân şûdeye eyledi mihmân"

Matla'lı uzunca bir manzumesini okuyordu. Ben de kulaklar kırışte değil mi yâ!.. Birden bire okuyuşunu benimsedim, artık dayanamazdım: Dedim ki:

-Hoca efendi, bu hangi vezinden! Lütfeder misiniz?

Yüzüme dikkatlice baktı. Va...y!.. Dârüşşafaka'nın o zamandaki terbiyesi muktezâsınca [geçerli terbiyesine göre] böyle dikkatlice bakış mühim bir şeydir!.. Yâ bakar bakar da:

-Sen beni imtihan mı ediyorsun?

Der, cetvele de ona göre şerh verirse!.. Bittik.

Bereket versin ki ciddi, halûk bir zât idi. Gözünü benden ayırarak tıpkı eniştemin ahengiyle dedi ki:

-"Mefulü, Mefâ'îlü, Mefa'îlü, Feûlün"

Hay Allah cezasını versin!.. O günden beri kaç defa ben bu ahengi bulmuş idim de kendi kendime inanmamış idim.

Hoca devam ediyordu:

24 • Ahmed Rasim

Sonra göreceksiniz ki bu vezinler pek çoktur. Şiir söyleyenler sözlerini bunların ahengince uydururlar.

İçimden;

-Eniştemde böyle dedi!di!

-Bunlar adetâ kalıptır...

Yine içimden:

-Eniştemin dedikleri çıkıyor!..

-Bakın,

diyerek tebeşiri eline aldı. Siyah tahtaya dönerek şöylece yazdı:

Mefûlü, Mefâ'ilü, Mefâ'ilü, Feûlün
Eyyâm, zemistânda, beni kardeş, devrân

-Okuyun.

Arkadaşlarım acemi, okuyabilirler mi ya!.. Atıldım. Güzelce okudum.

-Aferin!.. Alt mısrayı da böyle oku bakayım!..

Cüretsizlikle beraber:

-Bir hâne-i viran şûdeye eyledi mihmân

-Aferin!...Bilir misiniz ne oldu? Ayaklarımın yerden kesildiğini duydum! Ah! Canım ahenk, gözüm vezin!.. Siz ne şirin, ne şaklaban şeyler imişsiniz! Sizi bulduğum için Cenab-ı Hakka pek çok şükürler olsun!...

IV

[Postacı Hasan ve Talim-i Edebiyat]

Mektepte benden başka üç şâir –Sâfâ ile Vefâ -Fransızca'da iyice ilerledik -Bir hadise-yi edebiyye -Mebânî'ü'l-İnşâ'ya tariz -Recaizâde Ekrem Bey -Gizli bir posta -Ta'lim-i Edebiyatı nasıl ele geçirelim -Matbaa ve gazetemiz -Matbû'âta intisâb târihim -Neler biliyordum neler? Cümel-i hikemiyye, Ahmed Midhat Efendi'nin romanları -Kırk Beygir Kuvvetinde Makine -Makale yazmak hevesi -Tercümân'a yolladığım -İlk mütercim makalem -Bir ay intizâr -Bir şeyler çıkmadı.

*

Zaten kulağıma çalınmış idi: Mektepte benden başka üç şâir daha varmış. Bunu tahkîk eder etmez içimde bir hiss-i istirkâb [rekabet hissi] uyandı. Bunlardan biri Sâfâ, diğeri birader Vefâ, üçüncüsü de yani başımda bulunduğu hâlde farkına varamadığım Şevkî Şehreminî idi.

Sâfâ merhum o zamanda bile selâmet beyan sahibi idi. Lâkin kardeşi Vefa daha hissi daha şâir görünüyordu. Bu zavallı şâirin hali, tavrı gayet mâhzûnane, sözleri hafif, daima sıhhten müşteki, nazarları endişeli idi. Bununla beraber bir sınıf aşağıda bulundukları hâlde her ikisi de biz ikiden ziyâde muvaffakiyet gösteriyorlardı.

Bana garîb bir kararsızlık gelmiş idi. Fransızca'da sehlû'l-fehm [kolay anlaşılır] bazı kıtaât-ı manzûme [manzum kıtalar] ve fikarât-ı müntehabeyi [seçilmiş fıkralar] okudukça, hatta şöyle böyle tercüme ettikçe garb edebiyatına da soyunmağa başlamış idim. Hele klâsiklerden Racine, Boileau, Corneille ile zamanın mudhikâtı [gülünç] pey-der-pey zuhuruna nisbetle yazdığı komediler bizim Abdürrezzâk merhumun, Kel Hasan'ın oynadıkları piyesler derecesinde tatsız gelmeye başlamış olan Molière'den meşhûr Fransız şâiri Delille vesâireden hocamızın yardımıyla edindiğim tahas-süsât, Karınca ile Ağustos Böceği manzumesi sahibi La Fontaine'in masallarından duyduğum zevk, güldürücü romanlarıyla dünyanın dört bir yanında şöhret almış olan Paul de Kock'dan yarım yama-

lak atladığım parçalar, baba Aleksander Dumas'nın Monte Kristo'sunun nüsha-i mütercemesinin [çevrilmiş nüshası] bana sardığı merak, oğlunun La Dame aux Camelias'ının verdiği hüzn, ıstılâhât-ı ilmiye ve fenniyeden hıfz ettiğim birçok kelimât, Fransızca mükâmelat için en meşhur metod olmak üzere her tarafta mazhar-ı rağbet olmuş olan Olendoroff'dan ezberlediğim Es'ile ve ecviye [sualler ve cevaplar] Chapsal gramerinin kavâid ü istisnâiyâtı [kurallar ve istisnaları], arada sırada yukarı sınıftaki arkadaşlardan kopya ettiğim tabirât ü emsâl beni iyice sarsmış, yahûd evirip çevirmiş idi.

Derken ortaya büyük bir hadise-i edebiye çıktı. Şimdi olsa Eski Mektep ile Yeni Mekteb'in müsâdemâtı [çarpması] der idim.

Yeni küşâd [açılmış] edilmiş olduğu hâlde talebesinin ileri gelenlerinden bir kaçının⁶ biz de tarih ve Fransızca gibi dersleri deruhde [yüklendikleri] ettikleri Mekteb-i Mülkiye'de Recaîzâde Ekrem Bey nâmında bir zât Talim-i Edebiyât ünvanlı bir eser tahrîr ve takrîr eyliyor ve bu eserde Mebânîü'l-İnşâ' hakkında bazı günâ tarizât [çeşitli sataşmalar] bulunuyormuş!..

-Nasıl?

-Mebâniü'l-İnşâ' hakkında târizât!..

-Ne haddiyle?

Acaba bu eseri ne vasıta ile ele geçirebiliriz!. Geçirsek de bir görsek!..

Ekrem Bey'in nâm-ı muhteremini ilk defa olarak duyuyordum. Diyorlardı ki:

Nağme-i Seher adlı bir mecmûa-yı eş'ârı var imiş. Fransızca'dan Mes Prison'u tercüme etmiş....

Bunu bir türlü anlayamıyordum

-Demek ki o da şâir!

-Hem de büyük şâir.

-Mümkün değil!... Mebânîü'l-İnşâ'ya tarizâtta bulunduğundan da belli ki..... Büyük şâir.... Değil..

⁶Sultan Hamid'e kâtib-i hususi olmakla şöhret bulmuş olan merhum Bağdatlı Reşit Bey ile Asaf Bey namında diğer bir merhum.

İşte bütün bunlar, o zamanlarda mekteplere kadar sirâyet etmiş olan münâzaât-ı edebiyenin [edebi çekişme] mukaddemâtından [başlangıç] idi. Bilâhare gördük hâlâ da görmekteyiz ki bu mukaddemât bir takım teferruâta ayrılarak uzun, gülünç, bî-sûd [faydasız] ve bî-hasıl [sonuçsuz], hâlâ ucu bulunmaz, sonu gelmez infiâlâtı [kırgınlık], bu infiâlât da tekâmül-i edebimiz de el'ân hüküm-fermâ [hükümünü yürüten] olan derin tevkifâtı [kesinti] mûcib [gerektirme] olarak devam etmekte bulunmuştur.

Gelelim bize!

Biz bu hâlde mektepte gizli bir posta icâd etmiş idik. Bu posta her avdetinde içeriye kaçırığımız paraların mecmuayla işliyordu. Hademeden Hüseyin nâmında yaşlıca biri var idi ki fakir hâlî sâikasıyla [sebebiyle] paraya düşkün idi. Bir paket tütün bedeliyle kendisini itmâ' [tamaha düşürür] eder, hariçten, gazete, kitâp, risâle, mecmûa aldırırdık.

Ta'lîm-i Edebiyatı da bu adam vasıtasıyla arattık. Bulduramadık. Anlayabildik ki eser, Mekteb-i Mülkiye'de el ile yazılıp talebenin ihtiyacına göre basılır imiş!

Şimdi ne yaymalı da bunu ele geçirmeli?.. Düşündük, taşındık, Hayreddin Bey'e açmağa karar verdik.

Açtık. Bulmak için çalışacağını vaad etti. Şu hâlde elde ettik demek idi. Merhum, bize notlarımızı basmak için muhallebi yapmak usûlünü de öğretti idi. Müzâkere-hânenin pencerelerinden birinin sahanlığını matbaa ittihâz [yapmak] ederek işe başladık. El, ayak tutkal, yüz göz mürekkep içinde çalışıyorduk. Hatta gazete çıkarmağa bile yeltendik idi.

İşte benim matbûâta intisâbım [girmek, katılmak] bu tarihten muteberdir. (1298/1882)

Neler okuyordum, neler biliyordum! Bâ-husus emsâl-i hiki-miyeden [hikmetli sözlerden]:

-Barika-i hakikat, müsâdeme-i efkârdan çıkar.

*

-Mevtâ yakışır var ise rahat döseğinde⁷

⁷ Benim vezinden.

*

İkdâm ü tahammül gerek erbâb-ı hayâta

*

-Hak teâla azamet âleminin pâdişehî
Lâ-mekândır olamaz devletinin tahtgehi

*

-Kamer, hilâl iken bedr olur.

-Elbette gider gelen cihana

*

-Bir düş gibidir Hak bu ki ma'nada bu âlem
Kim göz yumup açınca zamanı güzere eyler

*

-Ey hâk-i Kerbelâ bu ne sebz-i câmeler?
Eyyâm-ı mâtemin bu mudur resm ü âdeti.

*

-Sezâ-yı tığ olur haddin tecâvüz eyleyen mûlar
Anınçün tığden âzâdedir müjgân ü ebrûlar

*

-Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir?
Mübtelâ-yı gâma sor kim geceler kaç saat?

*

-Cenâb-ı Hak insana bir ağız iki göz vermiştir
Bu da mahzâ bir söyleyip iki dinlemesi içindir.

İlh....

Bunlara mukâbil mudhikattan [mizah] da anlıyordum, meselâ:

-Esmezdi denizde sağanaklı kara yeller
Bir çifte arap mavnasına yelken olaydım

*

-Dilber olurdun kulaklar görmedik gözler duymadık
Sürme çeksem gûşuna mengûş taksam çeşmine

*

-Ağardı rîş-i siyâhım civân arar gezerim
Açıldı tan yeri ben şamdan arar gezerim

*

-Değil kürsiye vâiz arşa çıksan âdem olmazsın.

*

-Sen yine eski har ü eski pâlân
Kaçan âdem olacaksın civân!

*

Ve emsâli ebyât [beyitler] ve mesâri [mısralar] ve cümleden ezberleyebildiklerim zihnimde, bu yeni yeni derdest ettiklerim de defterimde mahfuz ve menkûş [nakşedilmiş] bulunuyordu. Sizin anlayacağınız yetişiyordum!

Ba-husus Tercümân-ı Hakikat gazetesi gizli gizli mektebe girdi-
dikçe birçok mebâhisin [konunun] âşinâsı oluyorduk.

Romanlar, âh! O romanlar!.. Bunları mutlaka Ahmed Midhat
Efendi yazabilir.

Midhat Efendi merhûmu yine Hayreddin Bey'in getirdiği
Letâif-i Rivâyât'ından, gazetede ki makalelerinden, hele Hasan
Fellâh, Hüseyin Mellâh, Paris'te Bir Türk, Henüz On Dört Yaşında,
Yeryüzünde Bir Melek... gibi yalnız isimlerini görüp kendilerini
okumaya muvaffak olamadığımız âsârından tanıyordum. Hayred-
din Bey bu zâtın vaktiyle Tuna taraflarında bulunduğu, Midhat
Paşa ile beraber Bağdâd'a gittiğini, Dağarcık, Kırkanbar isminde
mevkûteler neşreylediğini, bir aralık Ebüzziyâ Tevfik nâmında biri
ile berâber Rodos'a sürüldüğünü kocaman kafalı, uzun boylu, ga-
yetle kuvvetli, çalışkan bir muharrir olduğunu, çok yazı yazması
hasebiyle kendisine: Kırk beygir kuvvetinde bir makine denildiği-
ni anlatmış idi.

Yine bu aralık Tercümân-ı Hakikat'te bir takım imzalara da te-
sadüf ediyordum. Bu imzalar bende makâle-nüvîsliğe [makale

yazarlığı] dâir bir meyl-i mahsûs ibdâ ediyordu, fakat ne yazabilirdim? Her gün aynı vezinde dört beş mısra söyleyebiliyor idiysem de makalecilik hakkında hiçbir tecrübem yok idi. Yazabilsem bile altına ne imzâ atabilecek idim? Dârüşşafaka'dan Ahmed Râsim desem, maâzallah tard [atarlar] ederler. Demesem makalenin benim olduğunu kimse anlamayacak. Anlaşılmayacak olduktan sonra da beyhude neye uğraşayım?.. Emeklerim hebâen mensûr [dağılacak] olacak... Fakat... Evet. Fakat... Yazmamak da elimde değil. Çünkü muhtelif imzâlarla gördüğüm makâlât, eş'âr, fıkârât [fıkralar]beni âdetâ hırslandırıyordu.

Yine bir gün Tercümân'ı okurken bir makâlenin altında اس tarzında iki harf gördüm. Bu ne?... Bir türlü anlayamadım. Anlamadıkça merakım arttı. Bir sırasını bulup yine Hayreddin Bey'e sordum. Dedi ki:

-Bazı kimseler kendilerini bildirmemek için meselâ Ahmed Sâmi imzâsını atacak yerde ilk harflerini yazarlar.

-Ya!.. Bu da usûlden imiş hâ! Şu hâlde ben ne duruyordum? Fakat ne yazayım?.. Belki günlerce düşündüm... Bir şeye karar veremedim... Halbuki zaman geçiyordu.

En sonra "Seyyâh-ı Şehîr" Humbold'un Amerika ormanlarındaki seyahat-i keşşâfânesinden müfrez bir parçayı tercüme ettim. Belki dört beş defa tebyîz ettikten sonra zarfladım. Hizmetkâr vasıtasıyla yolladım.

İnsanlıkta garip bir haslet vardır. Kendisine güvenmediği zamanlarda güvendiğini ileriye sürmek ister. Ben de Humbold'u severdim. Severdim amma düşünemedim ki:

Yolu yol ile, ormanı balta ile açarlar.

Aradan bir ay geçtiği hâlde Tercümân-ı Hakikat'ta () imzâlı Amerikan Ormanları görünmedi.

Küstüm. Bereket versin ki kimseye açmamış idim. Bütün bütün rezil olurdum.

[Edebî Bir Hadise]

Tercüman intişâr etmediği için infîâlîm ber-devâm -Edebiyatta: hayli bahisler öğrendik Hele ya Rabbi şükür! -Birkaç vezine istinas [alışkanlık] peydâ ettim. -Mektebimde gazete yoklaması -Mebânîü'l-İnşâ' müellifinin mektebi ziyâreti -Hatt-ı sarîh ile takdimnâmesi -Dârüşşafaka müesseslerinin tebidi [uzaklaştırılması] -Fârisî muallimimiz İskender Efendi -Kolağası Sadık Hoca -Zamânın entrikaları -Midhat Paşa'nın nefyi -Hüseyn Paşa'nın müdürîyeti -Kapıcı Kurt Ali Ağa mubassır -Tavukçulardaki kitapçı dükkânı -Kıraâthânci müteveffa Sarâfım- Ganiyyetü'l-Lügât [Lügat zenginliği] -Posta Hasan yine hizmetçiliğe alındı -Gazete ve kitâb getirmek için bulduğumuz çare -Bir hadise-i edebiye daha -Ahmed Midhat ve Hâcî İbrahim Efendi'lerin münâkaşası- Bizde iki taraf -Sınıfta sofilerle bizimkiler boğaz boğaza geliyoruz.

*

Ne matbaa, ne gazete hakkında hiçbir fikir hâsıl etmiş olmadığım hâlde Humbold'dan tercüme ettiğim fıkranın dercedilmemesinden [yayımlanmasından] dolayı bende husûle gelen infîâl epeyce sürdü. Tercümân-ı Hakikat nüshaları elime geçtikçe benim fıkranın madununda [aşağısında] nice fıkraların kabul edilmiş olduğunu görüyordum. Hatta mütercimim biriyle eğleniyorlardı. *Le ciel etait voile* cümlesini *Semâ, bâdbân küşâ idi* diye tercüme etmiş imiş!..

Ben bile zayıf Fransızca'mla bu tercümeye gülmekten kırıldım idi.

Maahazâ Ta'lim-i Edebiyât'ın bulunmayışı bu infiali bana unutturuyordu. Diğer taraftan da Mebânîü'l-İnşâ'da ilerliyorduk. Bir sene evvel okuduğumuz bedîi ve beyân derslerinin epeyce yardımı dokunuyordu. Burada tevriye, telmih, cinâs, ilham, guluv, iğlâk gibi bahisleri öğrendikçe, ekserisi beyitlerden ibâret olan misâlleri ezberledikçe kuvve-i şiiriyem de artıyordu. Bu artışı:

Fâilâtün, Fâilâtün? Fâilâtün, Fâilün

Feilâtün, Feilâtün, Feilâtün, Feilün

Mefâilü, Mefâilü, Mefâilü, Feülün

Gibi vezinlerle ünsiyet [yakınlık] peydâ etmekte olduğumdan anlıyor, nerede bir beyit, bir mısra görsem. Derhâl taktîi ile uğra-

şıyorum. Hocamız da benim bu terakki-perverâne hareketimden memnûn oluyor, yalnız yaptığım gazelleri beğenmiyordu. Bir gün müzâkere-hâne kapısı birden bire açıldı. Müdür ile iki mubassır içeriye girdi.

Biri:

-Yoklama olacak!.. Dedi.

Kitap dolaplarına, gözlerine baktılar. Bir şey bulamadılar. Üzerimizi aradılar. Benim şiirler meydana çıktı. Müdür bana sordu:

-Bunlar nedir?...

Anladım ki tereddüd, mûcib-i mûcâzât olacak!... Bilâ-futûr [fütürsuzca] :

-Mebânî'î-İnşâ' notları!...

-Koy cebine!...

Temennâyı bastım. Fakat müdür gitmiyordu. En-nihâyet dedi ki:

-Aradık. Bulamadık. Fakat ileride hangi birinizin üzerinde bir gazete çıkacak olursa hem döveceğim, hem hapsedeceğim, hem de aylarca izinsiz bırakacağım!.. Belki de tard bile edilir...

Aman ya Rabbi!... Dikkat ettim ki müşâver ve muâvin-i hâssım [özel yardımcım] Redhouse Lügati'nin üzerine Tercümân-ı Hakkat'ın bir kâğıdını geçirmişim!. Bir anda ne olduğumu bilemiyorum. Çünkü müdürün, mubassırların gözleri de ona müteveccih gibi bulunuyordu.

Siz bizi idare edenlerde ki garâib-i nazariyeye [garip nazariyelere] bakın ki gazeteyi müvezziden alınan şekilden maâda [başka] şekilde tanıyamıyorlar, fil-vâki' tanımadıklarına da isabet ediyorlardı.

Taâm-hâneye [yemekhane] indiğimizde zavallı hizmetkâr Hasan'a mektebe öteberi sokuyor iftirasıyla yol verilmiş olduğunu duyduk. Birkaç gün sonrada anladık ki bu merd hizmetkâr kovulmayı göze almış, bizi ele vermemiş!... Daha sonra farkına vardık ki bu işleri yapan beni Kuşlu Tiyatrosu'nda tutan ma'hûd [adı geçen] o Hacı Kel Şerif imiş! Bî-çare Hasan sokakta gazete alırken görül-müş... Fakat ne olmuş ise olmuş, izini kaybetmiş imiş!..

Şimdi ne yapacağız?.. Adetâ: Karanlıkta kaldık. Hariçle irtibatımız bütün bütün kesildi. Diğer birini tedârik etmekte güç!.. Kime güvenip de teklîf edebilirdik? Meğer üçüncü, dördüncü sınıf-

larda iken hürriyet var imiş!.. Her gazete, her sınıfa birer tane yollardı: Basiret, Vakit, Cerîde-i Havâdis, İstikbâl namlarında olanları şimdi tahattur ediyorum, ihtimâl ki sene-i neşriyelerini birbirine karıştırıyorum.

At bulunur, meydan bulunmaz, meydan bulunur, at bulunmaz!..

O zamanda da gazeteleri anlayamazdık. Şimdi anlayabiliyoruz, gazete yok. Üç dört sene zarfında mektebin nizâm ve intizâmı başka bir mecrâyâ tahvil [şekle dönmüş] edilmiş, talebenin de maneviyatı bütün bütün değişmiş idi.

Şâyân-ı dikkattir [dikkat çekicidir] ki mektebe duhûlümün on, on birinci ayında nutuk yazmaya başlamış idim!.. Ne büyük yalan değil mi?.. Hayır. Yalan değil, sizi temin ederim ki sahîh!... Hem yazar, hem de götürür, müdür evvel Trabzonî Ali Nakî Efendi'ye takdîm eder, aferin tahsîn alırdık, fakat cesaret edip de:

-Mutlaka kopyadır,

Der iseniz bunda isâbet edersiniz. Evet... Evvelce müdürün mü, bir başkasının mı, kimin ise elimize bir nutuk sureti geçmiş idi. Çala kalem altını üstüne getirir, hiç şüphe yok ki baştan aşağıya tahrîb ederdik. Maahazâ bu bir şey idi... Onun için büyük bir heves uyandırıyor. Bu yolda devam edip gelmiş olsa idim bende Meşrutiyet ilanı tarihinde kim bilir ne muntazam nutuklar kaleme alır, büyük hutebâ-yı zaman [zamanın hatipleri] sülûküne [yoluna, sırasına] girer idim!.

Hâlâ hatırımdadır: Mebânîü'l-İnşâ' sâhibi umum Rumeli kumandanı merhum Süleyman Paşa Karadağ'dan avdetle Balkanları mürur [geçen] eden Rus'ları durdurduğu sıralarda İstanbul'a gelmiş âzâ-yı müessesesinden [kurumun üyelerinden] bulunmak hasebiyle ziyaret etmiş idi. Bu münasebetle bütün Dârüşşafaka talebesi namına beyân-ı hoş-âmedî [hoş geldin] zımında ilk sınıf tarafından bir nutuk kaleme alınarak kendisine takdîm edilmiş, müşârunileyh [adi geçen] de üzerine şerh ile:

-Sizin gibi nev-nihâlân-ı vatanın [vatanın körpe fidanları] mazhar-ı takdîri olduğumdan dolayı iftihar ederim. Mealinde bir cümle yazarak îade etmiş idi.

Talîm-i Edebiyât hadise-i edebiyesinin zuhurundan dört beş sene evvel vukua gelen bu hadise ihtimal ki mektebin eski defterlerinden birinde mazbuttur. Rus Muharebesinin aldığı şekli-i

vahîm Paşa'nın uğradığı felâket de mektep için büyük bir darbe olmuş idi. Hakan-ı esbak "Hal" maddesi bahanesiyle Midhat Paşa ve refikâsını diyâr-ı baideye [uzak diyara] sürdükten sonra madde-i mezkûrede [adı geçen maddde] medhal-dâr olanları da birer birer teb'îd [uzaklaştırıyor] ediyordu. Bânî-i mekteb [mektebin kurucusu] merhum Yusuf Paşa Trabzon valiliği ile bizden ayrılmış, bu defa da Süleyman Paşa Bağdad'a gönderilmiş yani Dârüşşafaka'nın iki temeli yerinden oynatılmış idi. Hatta bu son vak'ayı Fârisî muallimimiz Hindli, İskender Efendi merhûmun çıkarmakta olduğu Farisî'ül-İbâre Ahbâr-ı Darü'l-hilâfe sinde okumuş idik. O zaman ben ve arkadaşlarım Farisî'de epeyce behre-dâr olmuş idik.

İskender Efendi, orta boylu, biraz büyük kafalı, esmerü'l-levn [esmer renkli], kır saçlı, sakallı, çokça çay, veya nargile içmekten burun delikleri hizasına tesadüf eden aksâmı [kısımları] tönbeki gibi sararmış, vazî'-ı halim [alçak gönüllü], maahazâ Fârsiye, Arabîye, Fransızca'ya, İngilizce'ye, Hinduca'ya, Urdu lisânına vukûfuna mütehayyiz [hayret edilecek] bir zât idi. İstanbul'da ilk defa Urdu lisânıyla gazete neşr eden bu zâttır. *Emsâl-i Lokman* nâmında bir eseri vardı ki her hikâyesi bu lisanla yazılmış idi. *Müntehabât-ı Gülistân* namıyla Dârüşşafaka Kütüphanesi'ne bir hediyesi de vardır.

Müdür-i evvel Nakî Efendiye hilaf olan Kolağası Sadık Hoca⁸ idi ki her fırsattan istifâde ederek bize Çanta'yı imlâ suretiyle anlatır, hariçten misâller getirerek zihnimizi açar, meşâhîrden fıkralar, hikâyeler, menkıbeler irâd ederdi. İşte müşârün ileyhî sâye-i irşadında imlâmız düzelmiş, terâkîb [taamlamalar] ve cümle tertibine bir dereceye kadar alışmış idik. Zaman-ı idaresinde mektep bir dereceye kadar serbestî-i ta'lime mazhar bulunuyordu. Yine onun zaman-ı idaresinde idi ki Midhat Paşa dava-yı fecî'ni [acıklî davası] sırasıyla Tercümân-ı Hakikat'te okuduk Şehîd-i meşârün ileyhî aleyhine olarak suâ'râ-yı zamaneden maarif-i nâzır-ı esbakî Kemâl, müşîrândan [maraşallardan] Eşref Paşalarla Şâir Kâzım Paşa'nın, Üsküdarlı Hakkı Bey'in vesâirenin yazdıkları hicviyeleri de yine o gazetede gördük. Maahazâ biz zamanın entrikalarını fârik [ayirt edecek durumda] değil idik. Hatta anlatsalar bile anlamazdık.

⁸ Mirliya Sadık Paşa.

Merhum Hüseyin Paşa'nın müdüriyetinde mektep, hemen memleketi temsîl edercesine gittikçe sıkışıyordu. Burada sıkışıyordu tabirinden maksad ahlâk-ı nizamiye ve esâsiyesi bozuluyordu demektir. Kurt Ali Ağa diye eğlendiğimiz kapıcı bile mubasır olmuştu. Meclis denilen hey'et-i idâre başında adliye nâzırı esbakı İsmet Pâşâzâde Rızâ Paşa merhum bulunuyordu. İffet ve istikâmeti ile müştehir [tanınan] olan bu zât mektep ahvâlini tahlîl ve terkîb edecek melekeden mahrûm bulunduğu için ekseriyesi fahri devam eden muallimin ile tenmiye-i irfan [irfanın arttırılması] için istinadgâhımız [dayanaklarımız] olanlar birer, birer gücenip çekiliyorlardı...

Bu senelerde her izn-i cuması, sabahleyin Bayezid'e gider, orada tavukçular içine sıkışmış bir kitapçı dükkânına uğrardım. Burası da sû-yı karîn [tuvalet yakınlık] belâsıyla taaffün [kokardı] ederdi. Kitapçı, kocaman kafalı, esmer, benim gibi bodur, şişmanca Kırkor namında biri idi. Fakat bundan evvel Çemberlitaş'ta Tönbekici Celîl, bahçe kapısında Hasan Ağalar var idi. Bu iki müvezzi-i sâbit; meşâhir-i asrın [yüzyılın meşhurları] âsâr-ı matbuasını [basılmış eserleri] satarlardı. Bunlarda bulunmayan başka kitapçılarda bulunmazdı. Okçular başındaki kıraathanesiyle biz de ilk defa bir müessese-i müfide [faydalı müesese] vücuda getirmiş olan müteveffa Sarâfîm de gazete koleksiyonculuğu ile şöhret almıştı. Kırkor kitaphânesi ki bilâhare *Asır* namını almış idi, burada da Abdülaziz Hân devrini takib eden ilk senelerden sonra münteşir-i âsâr bulunuyordu. Cüz cüz çıkan romanlara Hazine-i Evrâk gibi mevkût mecmualara da muhakkak olarak tesadüf edilirdi. Zavallı hizmetkâr Hasan da her şeyi buradan alırdı.

Bu kitabhânenin içeri girildi mi, solda ancak sahibinin sığabileceği kadar geniş destgâhımsı [tezgâhımsı] bir masa vardı. Kitapçı bu sıkışık yerde omuzlarından kesik bir vaziyet alırdı. Duvarla göz göz idi. Biraz durdunuz mu, kapıdan bir kafa görünür:

-Cellâdın kaçıncısı çıktı?

-Altıncısı

-Aldım,

Der kaybolur, ardı sıra ikinci bir kafa daha görünür;

-Sende Durûb-ı emsâl var mı?

-Kimin!

-Şinâsi'nin

-Yoktur,

O da çekilir, üçüncüsü zuhûr eder.

-Dünkü Vakit var mı?

-Sarâfım Efendi Kırâathanesine bakınız.... Cevabını alarak dönerdi. Ben buraya bilhassa Gunyetü'l-Lûgat nâmında intişâr etmekte olan Fransızca-Türkçe diksiyoner için her izinde uğrardım. Şemseddin Sâmî Bey merhum da Kamus-ı Fransevi'yi neşreliyordu.

Gunyetü'l-Lûgat, bilhassa ıstılâhât-ı ilmiyye ve fenniyyeye ehemmiyet vererek daha ciddi görüldüğü hâlde Sâmî Bey merhumun Kamus-ı Fransevîsi şöhret almıştı. Gunyetü'l-Lûgat'dan şimdi bir tane bile kalmamıştır. Sâmî Bey Kamus'unun bir nevi ördek, bir nevi balık gibi tahsîs-i nâm etmediği kelimâtın da mukâbil namlarını yazdığı için bana daha ziyâde müffid geliyordu. Bir kusuru var idiyse muntazaman çıkamadığı idi.

İki ay kadar imtidâd [sürmüş] etmiş olan devr-i zulmet yani postacı Hasan'ın mektepten tardından ibâret olan müddet hitâmında [bitiminde] bîçarenin öteye beriye vukû bulan istihâmâtı [ricası] üzerine yine hademeliğe alındığı bize müjde gibi te'sir etti. Etti ama Kel Şerif i gözetmek, Hasan ile münâsebette son dereceye kadar iltizâm-ı ihtiyat eylemek zaruri idi. Bunun da çaresini bulduk.

Hasan ile hiç konuşulmayacak. Yalnız müzâkere esnasında dışarıya çıkan birimiz ona alınacak şeylerin bir listesini verecek, o da sokağa çıkınca doğruca Kırkor'a gidecek, alacak, mektebin arkada bulunan kısa duvarından attıktan sonra büyük kapıdan girecek, sabah namazı esnasında içimizden yine biri gidip onları alacak!

Bu defaki posta biraz zahmetli idi amma ne çare katlanılacak.

Biz böyle avarelik ile iştigal ettiğimiz sıralarda idi ki bir hadise-i edebiye daha zuhur etti. Muallim Nâcî'nin tasaddur [başında bulunduğu] ettiği Tercümân-ı Hakikat'te Hacı İbrahim Efendi nâmında bir zâta karşı Ahmed Midhat imzasıyla yazılmış bir makale gözümüze ilişti Bu bahis de bize göre yabancı idi. Arapça, Araplık, taassup kelimeleri, terkîbleri birbiri ardınca yuvarlanıp kalkmıyordu. Neler, neler? Midhat Efendi her makale-i cevabiyesindir merhum Hacı İbrahim Efendi'nin Tarik'de münteşir makale-

lerinden cümleler alıp bunlar üzerine binâ-yı müdâfaât [savunmalarını kurduğu] ettiği için bahis bir dereceye kadar tenevvür ediyordu. Amma biz yine künhüne yaramıyorduk. Yalnız bizim sekiz kişiden mürekkep olan sınıf iki fırkaya ayrılmış idi. Bir taraf benimle beraber Midhat Efendiyi iltizâm [taraf tutma] ediyor, diğer taraf da Hacı İbrahim Efendi'yi.

Gençlikte, bahusus bizim terbiyelerimizde iltizâmın sonu münazaadır [çekişme]. Serde sofuluk olan rüfeka [arkadaşlar] adetçe ziyade olduğundan benim taraf, taklitte kalıyordu. Münâzaanın büyüdüğü, şetmden [sövme] maâda boğaz boğaza gelindiği demler de oluyordu. Oluyordu amma niçin?

İşte burası tarafeyn için büyük bir şekk içinde idi. Biz makâlât-ı mebhûsa [bahsi geçen] münderecatının [içeriğinin] münâkaşâtında değil, isimlerin münâkaşâtında idik, karşı taraf Hacı İbrahim Efendi'nin Arapça'da kuvvetini ileri sürerek Türkçe'de Midhat Efendi'yi mağlûb edeceğini, hatta ettiğini iddiâ eyliyor, biz de:

Arapça isteyen Urban'a gitsin
Acemce isteyen İran'a gitsin
Ki biz Türk'üz bize Türkî gerektir.⁹

Tarzında, nasılsa kulağımızda yer tutmuş ve tâ o devirde Turancılığın esasına telakki der-kâr bulunmuş olan Vakıf sermuharrir-i ebedi'ül-ıştiharı [şöhreti sonsuz] Said Bey merhumûn kavl-i marûfunu irâd [bilinen sözünün söyleyerek] ile mukabele-i şedîdede [şiddetle karşılık verme] bulunuyorduk. Evet:

Ki biz Türk'üz bize Türkî gerektir

⁹ Kemalpaşazâde Sait Bey'in Türkçenin sadeleşmesi yolunda sarfettiği bu dizelerin tamamı şöyledir: (HN.)

Arapça isteyen Urban'a gitsin
Acemce isteyen İran'a gitsin
Frengiler Frengistan'a gitsin

Bunu fehmetmeyen cahil demektir
Ki biz Türk'üz bize Türkî gerektir.

38 • Ahmed Rasim

diyorduk amma ne karalamış olsak onda yine Arapça, Farsî terâkibden [tamlamalardan] kendimizi alamıyorduk. Büyük bir anarşi veya oligarşi içinde idik. Şimdiki edebî Bolşevizm henüz doğmamıştı. Onun için biz ağniyâ-yı ilm [ilmin zenginleri], henüz mahfuz ve masun bulunuyorduk.

VI

[Çaylak Tefkik]

Eski mezar gazeteleri: Teodor Kasab, Çaylak Tefkik merhum -Güllü Agob'un tiyatrosu -Küçük, büyük Karakaş -Tefkik merhumun âsârı -Kemâl Bey'in tiyatroları -Agob'un tiyatrosu, biz mektepten çıkıncaya kadar dağılmıştı -Karagöz sahibi Fuad Bey -Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi nasıl intişâr eyliyordu! -El tezgâhı - Mürettepler! Hasan Efendi bir mim başı ver! -Oturarak tertib -Müvezzilerin pîri Zennüb - 93 Muhârebesinde ilaveler -Rütbe-i tevcihini de ilave ile neşrederlerdi -Mihâlici Mustafa Efendi merhum tercüme-i hali - Cenaze alayı

*

Bu bî-pâyân [sonsuz] komediyi yazarken bazen üç dört seneyi birden atladığıma, yahûd bir hareket-i ricaya icrâsıyla dört beş sene gerilediğime sebep, mevzuun aslında mevcûd olan kesret-i tenevvüâtdır [çeşitliliğinin çokluğu]. Bundan mâada, kırk yıllık hâtıratın bu günkü imiş gibi birden bire zihinde tecelli etmesi mutlaka vaktiyle kayd ü zabt olmuş olmasına vabestedir [bağlıdır]. Gördünüz mü bir kere!.. Mizâh gazetelerini bile ancak bu mülâhazayı müteakib der-hâtır [hatırladım] ettim.

Netâyici [sonuçlarını] çekmekte olduğumuz şu Harb-i Umumî gibi 1293 Rus Muharebesi'ni ihzâr eden Sırpıllarla çarpıştığımız esnâlarda bunlardan da görürdük. Hatta Sırbıye Başkumandanı General Çarnayef'in Tuna sahilinde çubuk keyfi yapan nöbetçilerimizden birinin dalgınlığından bilâ-istifâde pabucunun tekine binerek çâlâ kürek gittiğini tasvîr eden levha ile sadr-ı esbak Mahmûd Nedîm Paşa'nın İzmir civarındaki Çeşme'ye nefyi mûnasebetiyle müşârunileyhi seyyiât-ı merviyesine [anlatılan suçlarına] binâen bir çeşme önünde elindeki, üstündeki lekeleri çıkarmakla meşgul gösteren diğer bir resim,

-Yetiş de çiğne!

Narasıyla Haliç vapurlarını istihfaf [alay] eden kayıkçı, hall-i Abdülaziz Hân'a telmîh olduğunu sonradan anladığım: Ortada bir merkep iki kişiden birinin diğer üçüncü bir zâtı bindirmek diğerinin indirmek gayretiyle uğraştıklarını ifhâm eden karikâtürler...

Vesaire şöyle böyle donuk birer hayal-i mürtesim [resmedilmiş hayal] gibi gözlerimin önüne geliyor.

Bunları hep sonradan okuduğum zamanlarda anladım veya hud bana anlattılar. Çingiraklı Tatar ile ser-namesi altında:

"Gölge etme başka ihsan istemem"

Mısraı yazılı duran Diyojen, Hayâl, Çaylak vesaire namlarda olan bu şarivarilerdeki [charivari: hay huy, gürültü patırtı] mevzuat Gedik Paşa Tiyatrosu aktörlerinden meşhur Güllü Agop ile aktristlerinden küçük büyük Karakaşlar, Kaime mes'elesinden dolayı maliye nezâreti, Şirket-i Hayriyye, Vakıf gazetesi sahib-i imtiyazı Filip Efendi gibi eşhâs ve müessesâtta ibâret olmakla beraber bizde mizah usûlünü enzâr-ı amade [umumun nazarında] tebyîn [açıklayacak] edecek etvâr-ı tahrîriyeye [yazılı durumlara] aid idi.

Mizâhiyûnun [mizahçıların] en ma'ruf [bilinen] simalarından olan Teodor Kasab'ı¹⁰ hiç görmedim ise de Çaylak sahibi Tevfik merhum ile çok defa mülâki [karşılaşma] oldum.

Merhumun iki lakabı var idi:

Biri çiçek bozuğundan dolayı müebbed olan *Çopur* diğeri Çaylak gazetesini çıkardığı için muahher [yazılı] olan *Çaylak* idi. Orta boylu, esmer, yüzü ihtilâcât kuûl-perestânenin [içki düşkünlüğünden etlerin gevseyip bozulması] çizdiği hudud-ı gayr-ı muntazame ile çiçeğin kazıdığı hafriyât-ı cildiyyeden [cilt kazıntısı] müteessir, gözlerinin siyah daireleri muhitini beyazları yemiş gibi çentik,

¹⁰ Vaktiyle İstikbâl gazetesinde bulunmuş olan encümen reisi Osman Bey Efendi'den bizzât işittiğime göre Teodor Kasab, asıl Kayserili imiş. Oradan İstanbul'a geldiğinde Beyoğlu'ndaki bir hristiyan ailenin yanına hizmetkârlık ile girmiş ve bu ailenin günün birinde Paris'e azimetinde beraberinde bulunarak zekâ-yı fitrisi delaletiyle az zamanda Fransızca'yı öğrenmiş, bir aralık o aileyi terk ederek meşhur hikâye-nüvis büyük Aleksander Dumas'ya intisâbla kâtipliğine kadar yükselmiş, İstanbul'a avdetinde bir vesileyle matbûâta yanaşarak İstikbâl, Çingiraklı Tatar, Diyojen gibi ciddi, mizahî gazeteler çıkarmış ve bhusus Aleksander Dumas'nın meşhûr Monte Kristo'sunu tercüme ederek roman mütalâası merakının bizde revaç bulmasına hizmet etmiştir. Sultan Hamid, Teodor Kasap, mabeyne kütüphanecilik ile almış ve roman tercümesi hizmetinde bulundurmıştu.

galiba biraz ince burunlu, seyrek sakal, fakat daima hoş-gû [hoş söyleyen], hoş-nüvis [hoş yazan] idi.

Tabiat-ı ayyâşanesinin[alkoliklerin doğası] ekseriyetle vesile-i müdhikât [mizah vesilesi] olduğu meşhurdur. Nevâdir [az bulunan] ve zürefâdan [zarif kişiler] madûd [sayılı] olan böyle bir muharrir menâkıb ve muhâdaratının [muharririn menkıbeleri ve yaşadıklarının] mazbut [yazılmamış] olmaması ne kadar şayan-ı teessüftür!

Bir gece köprüden bindiği beygirin sürücüsüne evine gidinceye kadar beş altı defa soyularak kesesine boşalttığını nakledenler macerayı da şöyle anlatırlar:

Sürücü, beş on dakika gidildikten sonra beygirin başından tutar,

-Geldik beyim!

Der, merhumu indirir. Bîçare o sarhoşluk arasında kendine gelir gibi olduğu esnada diğer bir beygircinin gelmekte olduğunu idrâk ederek onunla da semtine pazarlık eder, yine parayı peşin vererek biner. İşte aynı beygirci her beş on dakikada bir indire indire, yine beş on dakikada bir bindire bindire güç hâl ile hanesi kapısına kadar getirebilmiş imiş!

Bu Adam, İstanbul'da Bir Sene, Gencine-i Letaif gibi âsâr-ı makbulesi vardır.

Güllü Agop'u da mektepten çıktıktan sonra tanıdım. Esmer, az mülhem, uzun boylu, dolgun şimali, burun, kulak, ağız tam Ermeni tipinde biri idi. Bir aralık ihtidâ ederek galiba Agob'un İbranicesi olan Yakub ismiyle musiki-yi humâyuna alınmış idi. Tiyatroculukta mertebe-i mahareti sa'y ise de ben *Besâ* oyunundaki tabancasının sesiyle ağladıktan sonra bir daha görmedim. Leblebici Horhor'da Leyla ile Mecnûn'da mucid ad edenler vardır.

Biz mektepten çıkıncaya kadar Gedik Paşa tiyatrosu da dağılmış idi. Vatan-Silistre piyesinin Kemâl merhumun menkûbiyetini bu tiyatroda ihzâr eylediği mütevâtürdür.

Maahazâ Güllü Agop Osmanlı sahnesinin ilk büyük aktörlerinden olmak üzere tanınmıştır. Tiyatro bahislerinden bu cihetle daha ziyade izâh edilecektir.

Karakaş'lara gelince bunların zamanın bütün erbâb-ı kalemi gönlünde birer ukde-i tahassür [hasret noktası] bıraktıkları müt-tefik-i aleyhtir[hakkında ortak görüştür] .

Arz ettiğim veçhile mektep uğradığı sukût-ı maneviyede [ma-nevi kırılma] durmayıp gittiği esnâlarda idi ki biz âsâr-ı Kemal'i okumağa muvaffak oluyorduk. *Zavallı Çocuk, Akif Bey, Gülnihâl Vatan-Silistre, Sergüzeşt-i Ali Bey* sınıf sınıf geziyordu. Merhumu biz bile takdir ediyorduk!.. Hatta zamanın yegâne muharriri olan Midhat Efendi ile mukayese etmeye kadar kalkışıyorduk. Bu ilk sarsıntılar arasında Sadullah Paşa'nın, Sezâî Bey'in, Agâh Efendi nâmında birinin, Âlî Bey'in isimleri de geçiyordu. Bilhassa Şinâsi cümlesine takdîm ediliyordu. Bu sebeple Tasvîr-i Efkâr, Tercümân-ı Ahvâl, İbret gibi gazetelerin de isimlerini biliyorduk.

Tasvir-i Efkâr müstakil bir mebhâs olduğu için burada yalnız Tercümân-ı Ahvâl'den bahsedeceğim:

Bir gün Karagöz sahibi Fuad Bey ile Şekerci Hacı Bekir'in dükkânı önünden geçerken bana karşı tarafı gösterdi. Dedi ki:

-Burada eskiden kim var idi? Bilir misin?

-Tönbekici Hasan Ağa.

-Evet. O da var idi. Fakat gazetelerden?

-Bilmiyorum..

-Tercümân-ı Ahvâl ilk defa olarak şu binânın üstünde dizilip basılmıştır. Sahibi Agâh Efendi idi.

-Hani ya şu meşhûr...

-Evet. Evet... Agâh Efendi Tıbbiyeden doktor çıkacağı esnalar-da Fransızca bilir diye Paris sefaretine gönderilmek üzere mektep-ten alınmıştır. Devr-i Hamidî'de Anadolu müfettişliğinde bulunmuş olan merhûm Müşir Şâkir Paşa'nın büyük biraderidir. Sultan Abdülaziz'in evail-i cülûsunda [tahta çıkışından önce] İstanbul'a gelmiş, postahaneye sonradan da nâmı İdare-i Mahsusa ya tahvîl edilen Fevâid-i Osmaniye'ye nâzır olmuştur. Biz de posta pullarını ilk defa icad eden bu zâttır. Evvelce damga vururlardı.

Agâh Efendi, Tercümân-ı Ahvâl'i burada çıkarmıştır. Kapı da dahil olduğu hâlde bütün üst kat matbaa idi. Beş oda kadar var idi. Odaların birinde el tezgâhı, birinde mürettepler, diğerlerinde de muharrirler bulunurdu. Bunlar Şinasi, Ahmed Vefik Paşa, uzun boylu, sarı sakallı olduğu için sarı diye mülakkab [lakaplı] Tevfik

Bey bu gazeteyi dokuz sene çıkardılar. Bilahare ayrıldılar. Ahmed Vefik Paşa ile Şinâsi Tasvîr-i Efkar ı neşrettiler.

Merak bu ya, sordum:

-Nerede basılırdı?

-El tezgâhında:

-Ne?

-O zaman makine nerede?.. İstanbul'a ilk makine Amerika'dan gelmiştir. Bunlara körüklü makine derlerdi ki evvelâ Matbaa-i Âmire'ye getirilmiş, kâime basılmıştır.

Ben hurûfun ne suretle dökülmüş olduğu tarihi sormayı unuttuğum hâlde dedim ki:

-Mürettepler, diyordun. Çok var mıydı?

Güldü.

-Var idi. Fakat sen görmeli idin!... Bunlar Matbaa-yı Âmire'den, sair mahalden güç hâl ile alınmış câmi hatibi, imâm, ulemâdan zâtlar idi. En genci altmışlık!.. Kasaların önünde birer kürsü, onların üzerlerinde birer minder, iki tarafta yastıklar... Bunların içinde otururlardı. Şimdiki gibi ayakta durmazlardı. Arada bir:

-Hasan Efendi bir mim başı ver!

Diye bir ses çıkar, öteden biri atardı.

Gazete basıldı mı, Tönbekici Hasan yandaki merdivenden alır, dükkânında satardı. O zamanlarda gazete müvezzileri yok idi. Var idiyse bile "gazete!" diye bağırıamazlardı.

-Neden? -Neden olacak? Softalar, lobudlu lobudlu, usturalı, kamalı hocalar döverlerdi. Hasan bile gizli satardı. Sana Zennûb'u anlatayım...

-Bu da kim?

-Kim olacak? Müvezzilerin ilki.. Piri!.. Basiret'in ilk zamanlarında sırtında bir askeri aba, donsuz olduğu hâlde:

-Kedim:

Diye gezer, kazandığını kedilerle beraber yedi. Meczuba yakın bir hâlde idi. Vezir Hanı'nda yatıp kalkardı.

Ondan sonra kitapçı Arakel ile Ohannes Ferid, Kirkor türediler. Arakel İstanbul, diğer ikisi Beşiktaş taraflarında bulunurlardı.

Ben de iyice hatırlıyorum ki müvezzilik 93 Muhârebesinde ilerledi. Bazı geceler:

-İlâve!

Diye tiz bir sadâ aks eder, mektebin kapalı kapılarından aşarak bizim yatak koğuşlarına kadar gelirdi. Bazen bunlar:

"Karihe-i ilham sabiha-i cenâb-ı pâdişâhiden Amedî Divân-ı hümâyûn mütehayyizân hülefâsından... Bana rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyîzi tevcihe buyrulmuştur." Gibi rütbe budalalarının medâr-ı tefahiri olacak bî-lüzum haberlerin vasıta-i intişârı olurdu.

İşte biz mektepte okumakta, tarîh-i matbûât gâh, önümüzde, gâh arkamızda devam edip durmakta iken üçüncü bir hadise daha zuhur etmesin mi?.. Bu hadise, bütün Dârüşafaka için müthiş idi! Mektebin rûkn-i rasn-ı talimi [eğitimde sağlam bir temeli] olan Hoca Mustafa Efendi irtihâl [vefat] etmiş idi.

Bâyezid ders-i âmmlarından [profesör] Mihâlici Mustafa Efendi unvan ile maruf olan bu mübârek zât mektebin sekiz sınıfında da ayrı ayrı tedrisatta bulunur, yorulmak bilmez, edip ve halûk bir muallim idi. Maarif-i Osmaniye tarihi bu muhterem müderrise bir fasl-ı mahsus [özel bir fasıl] açsa revâdır. Dârüşafaka tedrisâtının en kuvvetli âmili [unsuru] idi. Elifbâdan itibâren hesap, hendese, ilm-i hal, Sarf-ı Osmanî, mecelle, bedi' beyân, menâr, Mebânî'l-inşâ'.. Derslerini intizâm-ı tâm ile, fevkalade hatasız bir devam ile talim eylediği gibi, etvâr [tavır] ve akvâl-i edibanesiyle [edibane sözleriyle] de mektebin zî-hayat bir hoca-yı ahlâkiyâtî idi Derste talebeye sual sormak âdeti olmadığı hâlde en gabi [kalın kafalı], en çalışmazımız bile müşârunileyh derslerine itina eylerdi. Bu öyle bir muallim-i ahlâk idi ki müdürümüz Sadık Hoca'nın Bursa idadiyi askerî tarîh hocalığına intikâli hasebiyle münhal [boş] kalan müdüriyete diğer birinin tayinine kadar müdür vekili olduğu üç, dört ay zarfında mektepte evâmîr [emirler, kurallar] defteri okunmamıştır. Bu defter ale'l'-ıtlâk efrad-ı talebeden kabahatte bulunanların ism-i faili yazılır ve cânib-i müdüriyetten de derece-i mücâzâtı [ceza derecesi] jurnalın üzerine işaret edildikten sonra akşam taamından evvel divân-hânede umum talebe müvacehesinde [önünde] okunurdu. Şayân-ı dikkattir ki hocanın müddet-i vekâletinde şâkirdân bir hicâb-ı tazîm-kârâne [utanç verici bir durum] ile hakk-ı âli-i üstâdânesinde [üstadın yüceliği hakıknda]

âsâr-ı tâmmе-i ihtirâmiye izhâr [tam bir hürmet göstermiş] eylemiştir.

Karlı bir hava idi. Bütün bizler, gözyaşlı, perişan-ı hatır olduğumuz hâlde cenazesinde sınıf-ı muntazama teşkil ediyorduk. Yalnız biz mi idik? Cerrahpaşa yokuşu yüzlerce talebe-i ulûmun beyaz sarıklarıyla seyyar hevâî ikinci bir tabaka-i sefid [beyaz tabaka] husule getirerek tekbirât ve tehlilât ile yürüdüklerine şahid olmuş idi.

Artık ne Mebânîü'l-İnşâ'da tad kalmış idi, ne de dürûs-ı sâire-de! [öteki dersler] Mektebe âdetâ bir tenhâ-yı hüzn-âver [hüzn dolu tenhâlık] çıkmış idi.

Dârüşşafaka Kütüphanesi nâmıyla yine maarif-i asriyye [çağın eğitimi] tarihinde yer tutması icâb eden külliyyât-ı tedrisiyenin [ders külliyyatının] cümlesi bu hocâ-yı âli-kadrin [kadri yüce hoca-nın] nazar-ı irfân-ı penâhından müstefyiz [irfanından yararlanmış] olmuş idi.

93 Muharebesi'nde Süleyman Paşa'nın daveti üzerine Şipka'ya gitmiş, yine bizi ağlatmış idi. Merhûm, orada asâkire [askerlere] vaaz ü nasihat ederek fedâî müfrezelerinin teşekkülüne hizmet etmiş idi. Haber-i sıhhati müş'ir [haber veren] mektubu geldikçe mubassırlar tarafından sınıflar gezilerek tebşir [müjdelemek] edilirdi.

Evet. Üstâd-ı yegâne âzim-ı ahiret olmuştur... Bundan sonra bize hâlâ muâhizi [çekiştirilen, eleştirilen] olan Talim-i Edebiyât'ı bulamadığımız Mebânîü'l-İnşâ'yı kim okutacak?... Bu da bir zaman mes'lesi idi.

VII

[Başmuharrir]

Tercümân-ı Hakikat ve Tarik'in münakaşaları -Müşâtemeli [şamatalı] mübâhese-i edebiye -Mektepte ve hariçte partiler -Hacı İbrahim Efendi, sekizinci sınıf edebiyat muallimi -Edebiyat ile kitabet -İlk ders, ilk imtihan -Mevzû! Mektep hakkında bir müsvedde kaleme alınacak -Giriştim... Seçili, müselsel terkipli uzun cümleler -İlk ben takdim ettim, Okudu. Beğendiğini anlıyor, seviniyordum -Râsim Efendi Sarıgöz, aferin -Yalnız bir iki yanlış var -Sefine-i nâciye olmaz, sefine-yi müniciye demek lâzım- Bizim parti müsveddelerini ikmâl etti. -Sofular hâlâ taş tahtalar üzerinde uğraşıyorlar -Hacı İbrahim Efendi'nin bize ilk dersi son ders oldu -Meşâhîr-i muharririnden birini görmek merakı -Tarik başmuharriri Said Bey Baş muharririn yazıları -Benim zavallı tercümem son sütunlara bile giremedi -Said Bey'in İcmâl-i Ahval'i hakkında ihtisasım -Mektep tarih ve coğrafyadan zayıf-

*

Mekteb ne kadar sâkin ve sâkit [sessiz] ise Tercümân-ı Hakikat ile Tarik Gazeteleri de bilakis o kadar velvele-dâr idi. Ahmed Midhat Efendi ile Hacı İbrahim Efendi aralarında nice zamandan beri açılmış olan mübâhese-i müşâtamâta, şiddetli münakâşâta, hatta ikfar [kâfirlik] ve techîlâta [cahillik] kadar uzayıp gidiyordu. Bahis iki kişi arasında olduğu hâlde açıktan atılan atılana idi. Yani mektepteki iki parti gibi hariçte de iki parti peyda olmuş idi!.. Biz yine Midhat Efendi taraftarı idik. Sınıfın sofı takımını ise daha ziyade şiddetle İbrahim Efendi'yi iltizâm [tutuyor] ediyordu.

Günün birinde kulağımda top gibi patladı:

-Hacı İbrahim Efendi sekizinci sınıf edebiyat muallimliğine tayin edilmiş!

Eyvah!. Şimdi ne yapacağız?

Bizim sofulara galebe çaldırmamaktan başka çare yok. Bunun için muarızı bulunduğumuz bu muallim-i nev-zuhûrûn [yeni ortaya çıkan muallim] eline hiçbir vesile vermemeye çalışmalıyız.

Sezâ-vâr-ı ibretidir [ibret vericidir] ki bir mektepte, bir terbiye, bir ta'lîm, bir usûl, bir idâre-i hâkim bulunduğu hâlde bile içtihat ihtilâfı tebârüz [ortaya çıkar] ediyordu. Bu ihtilâfın bir ceht-i müdhikesi [gölünç tarafı] var idi ki o da yalnız ismini bildiğimiz edebiyat tezâhürâtı [gösteri] idi. Meşrûtiyet, prensip, mefkûre bahislerinde de böyle değil mi idik? Hâlâ da böyle değil miyiz?.. Yoksa cihân, bizim uğradığımız bu kadar feci belâlara bakıp da güler miydi?.. Dâima netâyic [sonuçlar] mısraı bize müteveccih ola gelen hâl ve hareketimizle beraber komîğiz vesselam!

Evet, demin dediğimden mâadâ çare yok idi.

Redhouse'a yine sarılmalı. Horoz sesi işitmemiş ne kadar ke-limât-ı Arabiye var ise yoklayıp icâbında sırt sırta dizmeli. Bâ-husûs [özellikle] seciye riâyet etmeli... Fakat yeni hoca yazılarında bu usûlû pek ziyâde iltizâm etmiyor gibi. Bunun da kolayı var.. Velhâsıl iki derste bulunabilir!..

O zamanlarda Edebiyat bir lafz-ı müceddid [yeni bir söz gibi] gibi idi, mütedâvül [değişmiş] olanı ise kitâbet [yazı] idi. Merhum da kitâbet hocalığı ile geliyordu.

Geleceği gün gözlerimizi kapıya diktik. Tam vaktinde zil çalındı. Kapının ahenin [demir] kanadı arasından başı önünde, zayıf çelimsiz, paltolu biri göründü. Elinde de şemsiye var idi. Kapıcı ile bir şeyler konuştuktan sonra mektebe doğru yürümeye başladı. Derhal aşağı divan-hâneye indim.

Mubassıra, müdür odasını soruyordu. Oda gösterdi.

-Kim?

Dedi.

-Bilmiyorum. Dedi:

Sınıfta dershaneye girmiş idi. Beş dakika sonra müdür, yanında olduğu hâlde bu yabancı zât merdivenleri çıkmaya, bizim ders-hâneye doğru yürümeye başladı. Anladım kitâbet hocası. Girdi.

-Bak!

Birer temennâ. Oturduk. Müdür, nutk-ı takdîmîmîyi irâd etti. Çekilip gitti. Biz karşı karşıya kaldık.

Dikkat ettim: Gözlerinin akı kurşunî bir renge tahavvül etmiş, son derecede kasirü'l-basar [görme kusurlu], kıyafet-i ilmiyeden sonra kıyafet-i mülkiyenin göz alışkanlıklarına gösterdiği yaraşmamazlık gibi bir nev'i telebbüs [giyiniş] ile vücûd-i nahîffî [ince

vücut] örtülü, kır sakallı, elleri, tımar tımar, fakat o haliyle bile sîmada bambaşka bir sevimlilik var. Hafif bir sadâ ile dedi ki:

-Efendiler. Ben size kitabet ta'lim edeceğim ama evvel emirde behrenizi [durumu] anlamalıyım.

Onun için size bir mevzu vereceğim onun hakkında ne bilerseniz yazınız. Kâğıtları alıp götüreceğim.

-Peki efendim!

-Mektep hakkında bir müsvedde kaleme alınız!..

Derhal taş tahtalar takırdadı. Taş kalemler cızırdadı. Yan gözle baktık ki bizim sofı partisi böyle mazrûfî [içinde bulunduğu] olduğu bir mevzu-yı ma'lûmun tasvîri hususunda pek ziyâde endişenâk [düşünceli] bulunuyordu. Ben derhâl taş tahtadaki müsveddeyi kâğıda çekmeye başladım. Dehşetli girişmiş idim:

"Mektep, o sefine-i naciye-i irfan ü danişdir ki ummân-ı balayânın emvâc-ı semâ-resîdesinde insanı tahlîs ve bir sâhil-i selâmete kemâl-i emn u refah ile tahsîs edip dünyada rakibini gibi envâ-yı nevâziş ve a'tıfet ile evc-i âlâ-yı rifâte tahris ve yevmü'l-kıyâmede dahi nâr-ı eşedd-i azâbdan terhis eyler..."

Tarzında bir şeyler yazdım. Altına Rasim Sarıgöz imzasını atıp birinci olarak takdîm eyledim.

Kâğıdımı eline aldı. Tâ gözlerinin, kapakları önüne kadar getirerek okumaya başladı. Yandan görüyordum, gülüyordu. Muhakkak!.. Beğendi... Hiç şüphe yok... Göz kapakları pek çok oynuyordu. Kim bilir o anda ne türlü tahassüsât içinde idim. O nazik hisler, şimdi kartlaşmış, hasbi bir elastikiyet kadar katılaşmış! Kabil değil neler duyduğumu tahattur edemiyorum. Sevindiğimi biliyorum. Fakat bu sevinmenin şimdiler nadiren sevindiğime asla benzemediğinde zerre kadar şüphem yoktur.

Kâğıdı indirdi, başını kaldırdı.

-Rasim Efendi Sarıgöz kimdir?

Zenberek ile kurulmuş gibi yerimden oynadım.

-Efendim.

Bilmem seçti mi? Dedi ki:

-Aferin!.. Yalnız bir iki yanlışın var. Sefine-i nâciye olmaz. Nâcî, kurtulmuş demektir. Sefine-i münciye [kurtulmuş gemi] olacak ki

kurtulmuş gemi demektir. Tahsis kelimesi de burada yakışık almaz. Fil-vâki mecâzen kullanmış isen de pek bâid!.. [uzak]

Bizim parti galebe çalıyordu. Çünkü cümlesi müsveddelerini vermişlerdi. Sofu takımı henüz taş tahtayı kemirip duruyorlardı. Bunların bir kurnazlığı var idi ki o da paydosa yakın verip tenkîdâtıdan kurtulmak idi.

Düdük çalar çalmaz yazdıklarını teslim ettiler...

Merhumu ikinci derse bekledik ise de gelmedi. Meğer bir ders nasip imiş!...Bütün projelerim suya düştü.

Zaten son imtihana da az bir müddet kalmış idi. Sekiz senelik tahsili ikmâl etmiş oluyordum. Dârüşşafaka'da üçüncü hamle-i mürüvvetini çıkarmış olacak idi. İmtihân hazırlıkları başladığı esnâlarda biz yine Tercümân-ı Hakikat'ı, arada sırada intişâr eden resâil-i mevkûteden [aylık risalelerden] ay başında elde edebildiklerimizi okuyorduk. Fakat bana arif olan bir merak günden güne büyüyordu. Bu merak, hiç olmazsa meşâhir-i muharririnden birini, sokakta, dükkânda, görebilmekten mütevellid [doğmuş] idi.

Bir izin Cumasında öğle vakti idi. Yine Bayezid'deki kitapçıya girdim. Kirkor ile adetâ ahab olmuştuk. Şundan bundan konuşup dururken dükkânın dar kapısından bir baş göründü. Kitapçı yerinden sür'atle kalkarak ceketinin üst düğmesini iliklemek, ihtirâm-kârâne [hürmet göstererek] gülümsemek,

-Emrediniz,

Gibi sözler söylemek vaziyetlerini takınınca ben de kendimi derleyip toparladım. Gelen zât, bir kitap sordu.

-Henüz çıkmadı efendimiz!

Cevabını alarak döndü. İki tarafına hafif hafif sallanarak yürüyordu. Böyle yürüyüş arkasındaki paltonun birbirini müteakip bel taraflarında gösterdiği i'vicâcât-ı zaileden [geçici kıvrımlar] anlaşıyordu.

Biraz uzaklaşır uzaklaşmaz Kirkor dedi ki!

-Said Bey...

-Kim?

-Tarik başmuharriri Said Bey!

-Vah!...Vah!...İyice göremedim.

Evet, yalnız simâsının krokisi gözümün önünde bulunuyor, hafif krem renginde beyaz, az uzun bir çehre üzerinde bir mavi gözleri, kırpık veya yenmiş gibi duran bıyıkları seyrek tellerden ibaret olan sakal, bir nisbet-i matbuada [latif bir oranda] görünüyordu.

Kirkor bir taraftan tafsîlât veriyordu:

-Her çıkan kitabı alır. Evvelden Vakit'te de başmuharrir idi. Fransızca, Almanca bilir. Her gün gazetede icmâl-i ahvâl yazar...

İcmâl-i ahvâl zihnimi tırmaladı. Şöhret-i kalemiyesi bize kadar aksetmiş olan böyle mühim bir zâtın yazılarını görmemezlik benim için büyük bir noksan teşkil ediyordu. Kirkor önünde duran bir Tarik nüshasının bana uzatarak:

-İşte, tâ başta!.. Daima başta!..

-Onun için mi başmuharrir diyorlar?

-Öyle ya!...Gazetelerde kimin yazısı baş tarafta olursa başmuharrir odur. Hüznüm arttı. Benim Humbold tercümesi arka tarafa bile dercedilmemişti. İnsan ne kadar çalışmış olmalı ki başmuharrir olabilsin? O zaman için bu sual pek çok meçhullü bir muadele [çok bilinmeyenli denklem] idi.

Evet. Başmuharrir!.. Demek ki muharrirlerin en kuvvetlisi, en okumuşu, en ziyâde beyanı olacak!..

Evvelce arz ettim ah. Ale'l-umum gazete kelimesi hakkında ufacak bir fikre bile mâlik değil idik.

Ben bu hâlde bulunurken Kirkor bir inci daha yumurtladı:

-Bu yazı da Hakk vergisidir!.. Nice âlim adamlar var ki iki kelimeyi bir araya getiremez! On gün uğraşsa Sâid Bey gibi bir icmâl yazamaz!..

Alacağımı aldım, Tarik gazetesi de beraberimde olduğu hâlde doğruca eve geldim. Gönlüm yeni bir şeyin tedkiki hevesiyle neş'e-dâr idi. Gazeteyi açtım. İcmâl-i ahvâlî okumaya başladım, öyle hatırımda kalmış ki Esbak Almanya baş vekili Prens Bismark'a aid idi. Ben ne 1870 Muhârebesini, ne Fransızların müddeiyâtını [iddialarını], ne imparatorluğunun ne demek olduğunu ne de cumhuriyetin mana-yı ibtidaisini bilmediğim gibi münâsebat-ı siyâsiye [siyasi ilişkiler], politika, diplomasi, baş vekâlet, reis-i hükümet, Gamibata, İmparator Guillaume, Kraliçe Victoria, Moltke, Mareşal Bazaine, Sedan Vak'a-yı Esâret'i, Berlin Paris, Londra, Viyana hakkında da en âdi bir fikr-i mahsûsa mâlik değil idim. İcmâl okuduk-

ça anlayamazlıktan mütevellid bir gabâvet-i muvakkete [geçici bir bönlük] içinde kalıyordum. Kelimeleri anlıyorum, cümleleri çıkarıyorum ama mecmuanın delâlet ettiği maksadı kavrayamıyordum. Binaenaleyh İcmâl-i ahvâl beni cezbedemiyordu. Yalnız cümle-i mütesilsileden [birbirini izleyen cümlelerden] kalemin kuvvetli olduğu hükmünü verebiliyordum.

Evet. Bu nâşinide esâmîden [duyulmamış isimler], terâkibden [terkipler] elbette bir şey çıkıyordu. Benim öyle dalışımından vâlide-i merhume de hissedar olmuş, bana soruyordu:

-Oğlum, gazetede bir şey mi var

-Bir şey yok, anneciğim. Yalnız şurasını okuyorum, bir türlü topalayamıyorum.

-Daha senin aklının ermediği neler vardır!..

Neler olacak?.. Benim aklım neden ermesin? Riyaziye ise Cebr-i a'lâ [yüksek cebir], müştakât [türev] hatta Temâmi [entegral], hendese-i hilye [analitik geometri], resmiye [tasarı, geometri], topografya, kozmoğrafya tıbbiyât ise iki cild Hikmet (fizik), Kimyayı gayr-ı uzvî [anorganik], elektrik, hayvânât, nebâtât ma'deniyât [mineroloji], tabakatü'l-arz [jeoloji], edebiyât ise beyân, bedîi, Mebânîü'l-İnşâ, ulûm-ı şerriyeden ise üç ilm-i hâl, Menâr tercümesi Mecelle vesaire vesaire okudum. İmtihanlar verdim... Neden aklım eremeyecekmiş? Bu aklı daha nelere ersin?...

Meğer vâlidenin dediği doğru imiş!.. Dârüşşafaka coğrafya, tarih gibi ilimlerde pek ziyâde yavan idi. Dünyanın en meşhur şehirleri hakkında bir satır doldurur ma'lumâtı ha'iz değil idi.. Bir sene tarafında Fezleke-i Tarih-i Osmânî'den Çelebi Sultan Mehmed'e kadar okumuş, ondan sonra mecmuayı yirmi otuz sayfa tutmayacak derecede muhtasar bir Tarih-i umumî ye başlamış idik. Mısrî'leri, Finikeli'ler, Yunanî'ler, İran hükümetleri deyip durmuş idik. En ziyâde behre-dâr [yararlanmak] olduğumuz Kısas-ı Enbiyâ'nın üç cildi muhteviyatı idi.

VIII

[İlk Neşredilen Yazım]

Mekteb-i ikmâl-Evdeki meserret [sevinç] –Konu komşunun ziyaret ve tebrikleri - Kendim kuşandım, çıt kırıldım bir bey oldum -Eniştemi ziyaret, hediye -Memuriyet istemiyorum, tercüme ve tahrir ibtilâsı [tutku] -Var olsun kitapçı Kirkor -Telgrafhaneye devam ediyorum -Yazımı Tercümân-ı Haki-kat'e götürüyordum -Kapı eşiğinde tereddütler - Mektubu verdim. Alan adam baş mürettip Tatar Abdullah imiş -Kirkor'un yanına dönünce vak'ayı hikâye ettim -Mürettibin ne olduğunu, harflerin nasıl dizilip basıldığını ondan öğren-dim -Tercümem ertesi gün gazetede yoktu -Daha ertesi günü pederim makamında akrabadan Zühdü Efendi bize geldi -Gazeteyi birlikte getirmiş - Validemi tebrik ediyordu -Odaya girdim, beni de tebrik etti -Ey âlem-i tahrir! Sen böyle bir mes'ud gördün mü?

*

Biraz evvel, ta'dâd [saydığım] ettiğim ulûm ve fûnûnu hâmilan [yüklenmiş] mektepten çıktığım zaman ancak on sekiz yaşlarındaydım. Kapısı açılıp da bir talebesi sıfatıyla dahil olmamak üzere mektebe veda ettiğim dakikadan oldukça kuvvetli bir gurur-ı arzînin [geçici gurur] mahkûmu idim. Bu hâlet-i ruhiyeyi asla unutamam. Zira "Zaman" sırası düştükçe yüzüme vurur durur.

Evde vâlide sevincinden ağladı. Kara annem acelesinden bir iki tabak kırdı. Komşular göz aydına geldiler.. Kimi: "Aferin", kimi "maşallah", kimi, "Allah bağışlasın", kimi, "darısı benimkinin başına" dedi.

İki gün sonra bir "çıt kırıldım" olmuş idim. O zaman "İştayn" [Stein], "Turing" nâ-mevcûd. İstanbul'un en büyük hazır esvâbcıları [elbise], "Mahmud Paşa" yokuşunda müctemi [toplanmış] idi. Vâlide gömlek, fanila, don, çorap gibi şeyleri bir ay evvelinden tedârik etmiş idi. Urba hazır olunca giyindim. Tesadüfe bakın ki potinimde gıcırtılı düştü. Yürüdüm mü cart curtumdan geçilmiyordu. Gözde gözlük, belde altın saat, sağ elde başı savatlı baston, ceketin sol küçük cebinde nazarlık, mavi ipekli mendil, yeleğimin üst cebinde çörek otu, tuğla rengi hâlis ibrişim kesede kırk elli kuruş, altın kaplama kol düğmeleri, plastron boyun bağının teşkil ettiği müsellesin [uçgen] zaviye re'sinde [köşebaşı] inci iğne oldu-

ğu hâlde doğruca Kadıköy'üne geçerek enişte beyime, halam hanıma el öpmeye gittim.

Halam pek ziyâde saf dil idi. Beni geçerken görmüş ama tanıyamamış. Sinirden olacak, yüzüme bakıp bakıp kahkahalarla gülüyordu. Akşam eniştem de pek çok iltifat etti. Nedim Divânı'yla Müntehâbat-ı Nazîf cildlerini hediye eyledi. Beni Hazine-i Hassa'ya yazdırmayı vaad etti ise de mektebin nizâm-ı mahsûsu [özel düzeni] müktezâsınca [gereğince] telgrafhâneye veya rûsûmât [güm-rük] nezâretinde me'mûr olacak idim. Fakat her nedense me'muriyet hakkında hiçbir hevesim yok idi. Ben başka bir kafada idim. O zihniyeti adetâ kendi kendime mâl edinmiştim.

Mektepte oturmak itiyâdı [alışkanlığı], bir müddet evde oturmak, çalışmak, bahusus tercüme ve tahrîr gibi şeylerle uğraşmak ibtilâsına münkalib [dönüşme] oluyordu. Halbuki yazdıklarımı ne vâlidem, ne "Kara annem" ne de beni evlâd gibi seven komşu Hacı nine anlayabilirdi. Dâhil olduğum büyük cemiyette ise henüz âşinâ-yı nâma [tanıdık isme] ferdi âferîdeye mâlik değil idim. Mahazâ çaresini buldum.

-Var olsun kitapçı Kirkor!

Öğle üstü, تنها zamanda Bayezid'e çıkar, o mu'tefin [kokan] dükkâna girdim. Kimse olmadığı takdirde ceketin cebine el atar, mahsûlü der-dest [ele alıp] edip okumaya başladım.

Aradan aylar geçti. Ben telgraf-nâmeye devam ediyordum. Bir gün şimdi ismini tahattur edemediğim Fransa üdebâsından birinin *Yolcu* ser-nâmeli [başlıklı] ufak bir manzumesini tercüme ettim. Bermutad [herzaman olduğu gibi] Kirkor'a okudum. Anladı da mı, yoksa anlamadı da anlar gibi mi görünmek istedi, fevkalade beğendi. Bana:

- Bunu hangi gazeteye vereceksin? Dedi

-Bilmem!

Dedim ama takdirin bahşettiği raşe ile titriyordum.

Kitapçı, önündeki yazıhanenin gözünü çekti. Bir zarf çıkardı. Bana:

-Üzerine Tercümân-ı Hakikat ser-muharriri saâdetlü Ahmed Midhat Efendi hazretlerine yazınız. Doğruca matbaaya götürüp bırakınız.

Humbold tercümesi zihnimi bozmasa idi, dediği pek doğru idi. Maahazâ bu teklife de dayanamadım. Yazının altına kemal-i cür'etle [büyük cesaretle] *Dârüşşafaka'dan me'zun: Ahmed Râsim imzasını attım*. Atarım â.

Artık beni kim tard [kovacak] edecek? Etse etse Tercümân'ın kapıcısı!... Zarfın üzerini de dediği gibi yazdım. Aklımda Bab-ı Ali caddesinde Ebusuud Sokağı'nda 40 numaralı Kırkanbar Matbaası adresi döner dolaşır hâlde Nallı Mescid'i geçtim. Solda sokak başındaki bir kitapçı dükkânın kapısından Ebusuud Sokağı'nı sordum. Sakallı, esmer, fesi kulağına geçmiş biri ta'rif etti. Şimdi Meserret Apartmanı denilen mahal, o zaman kömürcü dükkânına tahvîl edilmiş harap bir arsa idi. Oradan saptım. Birinci ev, ikinci ev, üçüncü evin kapısı sövesine baktım ki tam istediğim mahal!

Nerede o mağrûr mektepli ki botunun gıcirtısını unuttukça ayaklarının altında taşlar eziliyor zannederdi!... İşte kapı açık! Girsene bakalım! Mümkün değil!... Dizlerimin bağı çözülüyordu. İçeriye girmek şöyle dursun kapının önündeki taş basamağa bile basamıyordum. İçeriye baktıkça binânın loşluğu da mehâbetini [sevimsizliği] artırıyordu. Gördüm. Dik bir merdiven, on on bir ayaktan sonra dönüyor. Nereye? Kim bilir?.. Ben bu merdivenden çıkamam! Çıkar da Midhat Efendi ile karşı karşıya gelirsem!... Müthiş! Çünkü Hayreddin Bey söylemiş idi: Sert, kuvvetli, iri yarı bir zât imiş. Ne yapsam diye düşünürken baktım ki merdivenden biri iniyor. Zayıf, çelimsiz biri. Kapının önüne geldi, durdu. Gözleri çökük, tek bıyık, seyrek sakal, dişlek, Tatarlık yüzünden akıyordu. Dedim ki:

-Tercümân-ı Hakikat burası mı?

Sert, anif [asık] bir çehre ile:

-Burası!..

Bundan korkmuyordum. Dedim ki:

-Bir bey, Midhat Efendi hazretlerine bu mektubu gönderdi. Verir misiniz?

Mektubu aldı.

-Gelince veririm!

Derhâl sağdan geri indim. Derhal Bayezid'a gelerek mavâkiyi [olayı] Kırkor'a anlattım. Düşünmedi bile;

-O adam, baş müretteptir. Tatar Abdullah derler.

Bir baş daha!...Hem ilk işittiğim bir kelime: Mürettip.

-Mürettip nedir?

-Yazılan dizenlere mürettip denir.

-Yazı dizilmez, yazılır!

Kirkor işi mühürden tutturarak matbaa hurufatının ne olduğunu anlatmaya başladı, hatta yine mahud [adı geçen] yazıhânenin birkaç tane harf çıkararak gösterdi. Yan yana getirdi. Üzerine mürekkep sürdü, bir kâğıdı yaladı. Bastı.

Ben pür-hayret, seyrediyordum. Benim hayretimi daha ziyâde tezyîd etmek için de tâ köşedeki gözden Ermenice bir kitap çıkardı. Çevirdi, aradı, buldu. Eski hakkâklarımızın yaptıkları şimsirlerle basılmış, kaba saba bir adam şekli!.. Parmağıyla üzerine basarak:

-İşte!.. Matbaacılığı ilk defa icâd eden budur. İsmi de Gutenberg'dir. Dedikten sonra kitaba iyice eğildi, heceler gibi dudaklarını kımıldanarak:

-Bizde de İbrahim... Müte... Müter.. Müterfika değil!..

Yine heceleyerek:

-Müteferrika!.. Macar işte.

İbrahim Müteferrika!.. İbrahim iyi ama, Müteferrika ne?.. Hiç böyle bir isim işitmemiştin!..

Ertesi sabah erkenden evden çıktım. Zühdü Efendi nâmında akrabadan daha yakın, peder makâmında bildiğim bir zâta tesâdüf ettim. Onunla beraber Şehzâdebaşı'na kadar geldik. Birer çay içmek üzere yüksek bir kiraâthaneden içeriye girdik ki ömrümde birinci defa vâki oluyordu. Yalnız başıma olsam girmezdim. Şalvarlı bir garson, elinde gazeteler, geldi. Derhâl "Tercümân-ı Hakkat"a sarıldım göz gezdirdim ki yok.

Ben zaten biliyordum! "Humbold"da da öyle oldu. Dercedilmeyecek [basılmayacak]. Keşke "Kirkor"a bunu söylemeyeydim, beni matbaaya kadar yormazdı. Kalktık. "Bayezid"da ayrıldım. Doğruca "Kirkor"a, girdim. Benden evvel o söyledi:

-Konulmamış!

Artık coştum. "Humbold" vak'asını anlattım. Dedi ki:

-Belki kaybolmuştur!..

-Nasıl olur?

-Matbaa bu!... Yüz kişi girer, iki yüz kişi çıkar.. Yazı masaları gözlerinde kahr. Mürettiphanede yırtılır.. Türlü türlü karışıklıklar olur vesselam!

-Ya!.. Bu mürettipthane başka bir yerde midir?

-Hayır.. Oradadır. Mürettipler burada bulunurlar. Göz göz kasaları, bu gözlerin içinde ayrı ayrı böyle dökme hurufat vardır. Oradan alıp alıp dizerler, sütün yaparlar Sütunları yan yana getirirler. Sayfa yaparlar, sonra bağlarlar, makineye koyup basarlar.

Bu tariflerden bir şey anlamıyordum. Yalnız:

-Ne kalın kafalı imiş!

Demesin diye dinliyordum.

Ertesi günü cuma idi. Evden çıkmadım, çalıştım. Akşam üzeri idi Zühdü Efendi bize uğradı. Valideyi tebrik ediyordu. Ben yandaki odadan işitiyordum.

Diyordu ki:

-Gazeteyi mahsus [özellikle] getirdim.

Yüreğim hopladı. Gazete!.. Yavaş yavaş kalktım. Odadan içeriye girdim. Zühdü Efendi gazeteyi göstererek beni de tebrik etti.

Ey âlem-i tahrir!.. Sen hiç böyle bir mes'ud gördün mü acaba?..

IX

[Eski Hikâyeler ve Roman]

Tercümân-ı Hakikat'te Muallim Nâcî merhum -İslâh-ı edebî mukaddimesinin tehiyesi [hazırlanması] -Üç daireli kütüphane -Midhat Efendi'nin romanları -Halka fikr-i kıraat fikr-i ta'kip -Meslek-i tahrir zincirlerinin kırılması -Sade üslûbla tahrir usûlünde Midhat Efendi'nin hizmeti -Kemâl Bey merhum yekta addediliyordu. - Midhat Efendi aleyhinde düşnâm [sövüp sayma] - Gençler arasında âsâr-ı garbiyeye temâyül -Eski masallar ve müstehcenât-ı mudhike [açık saçık hizah] -Bunların karşısında romanlar saik-ı fezâil [fazilet yolu] -Kemâl merhumun İntibâh'ı mekteplerde neşriyâtın revacına [değer kazanma] hâdim oluyordu.

*

Benim *Yolcu* Tercümân-ı Hakikat'te neşredilmeden evvel de Muallim Nâcî merhum baş şâir idi. Şimdi anlıyorum ki Tercümân, Nâcî'yi bu yolda istihdâm etmekle bir inkılâb değil ise de bir islâh-ı edebî mukaddimesini tehiye etmek azminde idi.

Bütün erbâb-ı şî'r ü edep kol kol olmuş gazeller, kasideler, kıt'alar, müfredler, şarkılar yolluyorlardı.

Burada en ziyâde tahlîl-i matlûb [açıklanması istenen] olan bir ceht var ise o da böyle bir dershanenin gençlik üzerindeki te'sirât-ı külliyesidir. [toptan etkisi]

Nâcî'den evvel Tercümân-ı Hakikat -siyâset istisna edilecek olur ise- üç daireli bir kütüphâneye benziyordu.

Bu üç daireden biri romanı diğeri tarih, üçüncüsü de âsâr-ı mütenevviyeye [çeşitli eserlere] tahsîs olunmuştu.

Roman dairesi bilhassa Ahmed Midhat Efendi'nin telif ya da tercüme ettiği kitaplarla günden güne dolmakta ve pek ziyade rağbet bulmakta idi. Çünkü kendimden kıyas ile biliyorum ki adedi o zaman elliye varan âsâr-ı mazkûrenin hemen cümlesini okumuş veya okumakta idim. Kitapçı Kirkor cüz'i bedel mukâbilinde isteğim kitabı irâe ediyordu. Bu sühulet [kolaylık] bilhassa bir teşvik makamında idi. O zamanda bir, iki mecidiyeye kitap almak her gencin kârı değil idi.

Kırkanbar malı olan Letâif-i Rivâyât koleksiyonu pek nâdir idi. Bu koleksiyon için üstâd-ı merhum:

-“Beni romancılığa bağlatan bu koleksiyonun nail olduğu rağbet idi.” Der idi.

Hele Hâce-i evvel diye daha evvel neşretmiş olduğu mukaddemât-ı ulûma [ilimlerin başlangıcı] dair olan risaleleri hiç görünmüyordu.

Bu romanlar gerek gençlere, gerek sâir erbâb-ı mütâlâaya [okumak isteyenler] esaslı bir fikr-i kırâat [okuma fikri] ile beraber yine esaslı bir fikr-i takip veriyordu. Bu iki fikrin imtizâcında [birleşmesinde] ise tettebbu denilen ve müstakbele aid olan bir lazıme-i terakki [ilerlemenin lüzumu] istihrâc [çıkarmak] edilebilirdi.

Hasan Mellâh ile Hüseyin Fellâh, *Paris'te Bir Türk, Yeryüzünde Bir Melek, Henüz On Yedi Yaşında, Cellâd* ve emsâli eserler Midhat merhumu bir Osmanlı Aleksander Dumas'sı mahiyetinde tecesüm ettiriyordu. Fil-vâki Avrupa'da ve bilhassa Fransa'da romantikler galebe-i tamma ihrâz [tam bir galibiyet] ederek meslek-i tahrir romantik prensipleriyle meşbu [doymuş] bir hale gelmiş olduğu bir zamanda idi ki Midhat Efendi *La Dames aux Camelias*'yı Şemseddin Sami Bey *Sefilleri*, bunlardan çok evvel de Teodor Kasab *Monte Kristo*'yu bit-tercüme neşretmişler veyahut ediyorlardı. Müntesibin matbûâta [matbuata katılmış] Shakespeare'leri, Dantone'ları, Victor Hugo'ları, Aleksander Dumas'ları, vesâir Garb üdebâ ve hikâye-nüvisânını bildiren üç dört Osmanlı erbâb-ı kalemî arasında bilhassa Midhat Efendi ve cerâid [cerideler, gazeteler] ve resâil [risaleler] meyânında [arasında] da yine bilhassa Tercümân-ı Hakikat ve müntehabatı, şayân-ı hayret [hayret verici] bir cehd ve gayret ile vazife-i vataniyesini ifâ ediyordu.

Ben her zaman itiraf ederim ki Tercümân'ın her nev'i neşriyâtından müstefid [yararlanmak] ve müstefiz [feyz almak] olanlardım. Uzun uzun okuyup yorulmamak, saatlerce masa başında yazı yazmak âdeti bana bu gazetenin ilhâm ettiği teşvîkât neticesidir.

İyice hatırımdadır ki bütün erbâb-ı istirkâb [rakipler] Midhat Efendi de Kemâl merhuma nisbetle sade yazmayı büyük bir kusur addediyorlar, üslûbunu gayr-ı münakkah [kısa ve öz olmayan] buluyorlardı. O devr-i faaliyete yetişmiş olanlara ma'lûmdur ki

Hacı İbrahim Efendi merhûm bile Kemâl'in bir matbu'ül-endâm terkiibini "endâm"ın Fârisî olması hasebiyle harf-i ta'rif alamaya-çağından tutturarak cehâletine kadar ileriye varmış idi. İşte kelimât, mutâbakât, terkîb, tertîb-i cümel, tetâbu'-ı izâfât, teselsül gibi şeylerle kılı kırk yararcasına uğraşan ve gayesi kavaid-i Arabiye ve Farisiye ile Türkîyeyi hevesi hevesine eda eylemek iktidârını hâiz [gücüne sahip] eylemek için yazıcıların başına bir sergerde [baş, önder] olup çıkmaktan ibaret olan meslek-i tahrîr, bu devirde idi ki bağlandığı zincir-i an'anatı [gelenek zinciri] kırıyor, lisân oldukça açık bir tarz-ı beyân olarak yazı yazmaya heveskâr olanlara hem maddî, hem de ma'nevi bir cür'et veriyordu. Yoksa ben Bayezid Kütüphanesi'ne tamam bir hafta devam ederek meşhur hey'et-i şinâs [astronom] Laplace'ın âsârından Sehâb-ı Mazî nasıl hülâsa eder ve Tercümân-ı Hakikat'ten de büyücek bir âferin nasıl alırdım!.. Bende, ihtimâl ki benim gibi mektep görmüş veya görmekte bulunmuş olan her gençte fıkır-i istikrâr [düzenli fıkır] yok idi. Çünkü gözümüzün önünde müstakarr [düzenli, istikrarlı] meslekler bulunmuyordu. Kemâl için:

-Ona yetişmek mümkün değildir

Sözü bir kıssa-i muhakeme gibi dilden dile gezmekte,

-Ona taklîd bile müteessirdir [zordur], nasılsa, Samipaşazâde Sezai Bey âsârının birkaç yerinde nîm-muvaffak [yarı başarmış] olabilmıştır,

Tesliyyeti [tesellisi] hatır kırmakta idi. Hele hariçte tesadüf ettiğim Hacı İbrahim Efendi ve tarafdârânı, merhûm-ı müşarûn ileyh netice-i münakâşât [münakaşa sonucu] olarak Midhat Efendi'ye rağmen Arapça'yı az bir zamanda talîm edebileceğini isbât etmek için tesis ettiği meşhur Dârü't-ta'lim erkânı, velhâsıl şu bu Midhat Efendi'nin yazılarında iltizâm-ı sâdını [sadeliği tercih etmek] eylemesini Arabî ve Farisîye külliyyen bigâne [kayıtsız], âdetâ kıpkızıl câhil, şarlatan hatta Darwin'den naklen insanı maymundan azdırdığı için zındık, birahânelerde, Beyoğullarında domuz eti yemekle me'luf bir kâfir, Voltaire mesleğine de! sâlik bulunması hasebiyle bir dinsiz, imansız, romanlarıyla ezhân [zihinler] iffet ü namus huzurunda bir takım şenâyî [kötülükler] keşfeyletiğinden dolayı bir bî-hayâ telakki eyledikleri böyle bir Herc ü merc-i efkâr [düşünce karışıklığı] arasına "meslek", "prensib" gibi ulviyyât nasıl sıkışabilir idi? Maahazâ "Tercümân-ı Hakikat" alıp veriyor, romanın birini bitirip diğerine başlıyordu.

Bunun hariçteki tesiri tek tük hikâye-nüvisânın zuhuruyla, tercüme romanların intişâr etmeye başlamasıyla, gazetelerden bir kaçının roman tefrika etmeleriyle tezâhür ettiği gibi gençler bey-ninde de âsâr ve müdevvenât-ı Garbiyeye [bir araya getirilmiş Garb eserleri] doğrudan doğruya bir temâyül uyandırmasıyla bir vaaz-ı tekâmül alıyordu.

Midhat Efendi hikâye ve roman koleksiyonunun o zamanlarda diğer bir te'siri daha var idi ki o da masal ile hakikat veya karîb-i hakikat-i vakâyiin [olayın gerçeğe yakınlığı] birbirine nispetinde arada hâsıl olan fark-ı azîmin [büyük fark] şuradan buradan anlaşılmasına hizmet etmesi idi. Keloğlan, Yedi Devler Elinde, Ateş-ten Kamçı Küpe Binmiş Câdı, Kesik Baş, Şâh Marân, Battal Gazi, Âşık Garip, Ferhad ile Şîrin, Kerem ile Aslı, Köroğlu, Zâloğlu Rüstem, Periler Padişahı, Vâmık ile Azrâ, Zühre ile Kanber, ve emsâli efsanelerle imlâ-yı dimağ [zihnini doldurmuş] eylemiş, beş yaşındaki çocukların müvâcehesinde [çevresinde] bile adâb ü erkân-ı müessesesi-i ahlâkiyyeye münâffî [yol ve yordamı ahlaka faydalı] hâlet ve evzâ-yı [hal ve durumları] tasvirden çekinmeyen hayâl, Karagöz perdeleri, bütün tecenniyât [delirme] ve kinâyâtı etvâr-ı müdhikesi [gülünç tavırları iğneleme], tekerlemeleri, muhâvereleri yine bu vadide yürüyerek Yeni Dünya denilen kafes-hâneyi her zaman için muaşâkât-ı müstehceneye [açık saçık sevimlere] mahall-i vuku [olayın geçtiği yer], eşhâs-ı vak'aya [olayın kişileri] memleketin anâsır-ı mühimmesine [önemli unsurlar] isnâd ettiği müstekrahât-ı müdhikeye [gülünç bayağılıklar] tekrar ettiren Orta Oyunu, Zuhuri Han Kolu gibi isimlerle şöret almış açık, saçık sahneler önünde büyümüş olan o gençlik, elbette bu romanları okudukça terbiye ve irfânî derecesinde hissedâr-ı tahassüs [duygu paydaşı] oluyor, bütün bu masallar, efsâneler yerine ibtidâî olmakla beraber herhâlde içtimaî, ahlâkî, millî, müşfik, mühezzep netâyic ile ibret-âmûz [ibret yüklü] vaka'yiin aldığı eşkâl önünde kendisince de bir fikir, bir hüküm edinmeye çalışarak zihnini kabiliyet-i fehmiyesine [anlama kabiliyeti] göre uğraştırıyor, faziletin mehâsin-i efâl ve a'mâlden mütevellid [güzel iş ve eylemlerden doğan] bir nuhbe-i insaniye [insanlık güzidesi] olduğunu mükerreren okuya okuya eşhâs-ı vekâyiin harekât-ı umumiyesinde onun vücûd veya adem-i vücûdunu [yokluğunu] merâk ile okumak gibi çeşm-i cânın [can gözü] açık bulunduğu zamanlarda göre göre, cemiyât-ı beşeriyeyi idâre eden kavanîn-i ma'neviyeden [manevi kanunlar] velev ki bir ikisine, üçüne, dördüne olsun istinas [yakın-

lık] peyda ediyordu, Kemâl merhumun İntibâh veyahûd Sergüzeşt-i Ali Bey nâmındaki tecrübe-i kalemiyesini okuyup da ağlamayan kim var idi?... Halbuki bu gün okumam bile!

Benim anlayışıma göre bunlar o türlü tahvilât-ı seria [hızlı değişmeler] idi ki kuvve-i ta'ciliyesi [acelecilik kuvveti] mikdârını bundan evvelki devre nisbetle biraz daha artış olan mekteplerde ihzâr ediyordu. Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk ile bir takım mekâtip-i hususiye [özel okullar] ve bunların reis-i idarelerinde bulunanların sür'at-i ibtidâiye mahsullerinden olduklarında şüphe yoktur. Maahazâ Tercümân-ı Hakikat fennî, ilmî, sanâî neşriyâtıyla beraber romanları arasında Avrupa'dan görülüp bizde dahi gösterilmek istenilen efkâr-ı cedideyi dağıtmak hususunda bir vâsıta-i müstakile [özel vasıta] gibi duruyordu.

Asâr-ı târihiye [tarihi eserler] dairesi kâinât ser-levhalı bir külliyyât ile, Plutark, Şeyh Şâmil, Zübütü'l-Hakâyık gibi kütüb ü müteferrikadan müteşekkil idi. Kâinât, hükûmât-ı medeniyenin cümlesi hakkında bir icmâl tarihi verilmek üzere kaleme alınmıştır. Merhumun tarihçiliği birazda tefsircilik ile memzûc olduğu için hikâye- nüvisliğe hâs olan tarz-ı beyânatı bunlarda da aynen görülmüyordu. Bilâhare neşreylediği Mufasssal'da, bu hal daha ziyâde mütebârizdir [açıktır].

Size birinci makalenin başında arz etmiş idim: Matbûât için Orta Oyunları meydanı gibi dekorsuz, kulissiz, perdesiz demiş idim. Fakat bu meydanın nasıl, nereden başlar, nerede nihayet bulur, olduğunu söylememiş idim.

X

[Mizancı Murad, Hoca Hayret ve Nâbizâde Nâzım]

Kitapçılar ve kütüphaneler havzası –Tercümân'ın târih da'iresi -Tarih okumaktaki nâ-savâb-ı tarîkimiz-Muâşeret-i beynel-milelden gaflet - Moskofların bile içtimaiyatını bilmiyoruz -Anâsırın ihtirâsât-ı millîyesinden bî-haber -Kendi mevkii ve vazifemizi de tanıyoruz -Hey'et-i ictimâiyemiz arasında ilm ü fennin kıymeti -Aranılan ilk meziyet: Yazısı iyi mi? -Gazetelerimiz mübâhis-i fenniyeden mahrum -Hepsinde mebzûlen ve gayr-ı ilmî bir edebiyat -"Fen-i makine" makalesi --Anafor-ı tettebbuat - Murad Bey ve tarih -Dağarcık, Kırganbar oldu -Hoca Hayret -Nâbizâde Nâzım: Erkân-ı harp birinciliği ve şiir-

*

Mektepten hurucumun [çıkış] senesinde idi. Ben bu meydanın bir kapısından girip öteki kapısından çıkmayı öğrenmiş idim. Burası Şehzâdebaşı'nda direkler arasındaki "Osman Baba"¹¹ türbesinden itibaren çayhaneler, perükâr [alafranga berber] dükkânları, mürekkepçiler içindeki birkaç kitapçı, Kirkor'un kitâbhanesi, Sarafim'in kiraathanesi tarikleriyle Sultan Mahmûd türbesindeki kitapçı Celil'e¹² varır, oradan tramvay yolunu takiben Cağaloğlu istikâmetine dönerek Tomruk dairesini sağda bırakır, eski Tarik gazetesi idarehanesi, kitapçı Arakel, Kitapçı Karabet, Kitapçı Parsih Efendi dükkânlarıyla şimdiki yeni postahane arkası sokağı denilen Eski Mühâcirin Komisyonu Sokağı sola ve bunların karşı-sındaki Ebusuud sokağıyla Sabah Matbaasını da huze-i hâkimiyyetine [egemenlik dairesi] aldıktan sonra şimdiki İkbâl Kütüphanesinin selefi olan pis, murdâr bir bakkal dükkânında nihâyet bulur idi. Şunu unutmayalım ki bu yılan-kâvî hattın haricinde Bayezid'deki sahâflar, Kaşıkçılar kapısındaki sıra-vârî dükkânlar, Be-desten sırtında müctemi [toplanmış] diğer sahâflar, hatta Vâlîde Sultan'ı da sol taraf hududunu teşkil ederdi.

Huze-i mezkûre [adı geçen daire] müştemilâtı [içinde] yeknesak, gayr-ı muntazam, ma'il-i inhidâm [yıkılmaya yüz tutmuş], ma'mur, boyalı, boyasız, küçük büyük bir takım emâkînden [mekânlar] ibâret idiyse de sahip veya müstecirleri [kiracıları]

¹¹ Bu türbe beş altı sene evvel kaldırılmıştır.

¹² Çemberlitaş hamamı ittisalinde idi. İlk kitapçılardan idi.

nokta-i nazarından epeyce girift [karmaşık] bir küme halinde idi. İşte Tercüman-ı Hakikat'ın tarih dairesi bunlar içinde, Ebusuud Caddesi sağ tarafında herkese küşâde [açık] bulunmayan, zâiri [ziyaretçi] pek az bir köşe hükmünde bulunuyordu.

Tarih okumakta da bir tarîk-i nâ-savâba [faydasız yol] saplanmış olduğumuzu sonradan fark ettim. Güyâ cihanda yalnız biz var imişiz gibi milel ve akvâm-ı sâire vakâyîina [öteki kavimlerin olaylarına] daima yabancı kaldığımız içindir ki muaşeret-i beynel-milelin bâhis olduğu kuyûd ve kavâidden mahrum [kayıt ve kuralardan yoksun] ve bu sebeple münzevi [yalnız] bir hayat sahibi olup kalmışızdır. Onun içindir ki enzâr-ı tetkikimiz [inceleyici bakışımız] hududlarımızdan ötesini görmez, günün birinde başımıza düşman kesilme ihtimâli olan hükümetlerin sevâbık-ı ahvâli-ni [geçmişteki hallerini], ictimaiyâtını [sosyolojisini], derecât-ı medeniyesini [uygarlık seviyesini], mertebe-i terakkiyâtını [ilerleme derecesini], ahalilerin emzuze ve ahlâkiyâtını [halkının ahlak ve karakterini], bunca senedir kanımızı döken Moskofların bile mâzi, hâl ve istikbal namına tarihinin nâtık olduğu vekâyîi ve müddeiyâtını [iddialarını] bilmez, İran, Afgan, Belucistan, Hindistan destanlarına akıl erdirmez, Mısır'ın, Yemen'in, Suriye'nin, Irak'ın, Kürdistan'ın, Kafkas'ın, Kırım'ın, Bulgar, Sırb, Ulah, Eflâk, Karadağ, Arnavudluk, Yunan, Rumluk, Ermenilik gibi birbiri ardınca başımıza derebeyi kesilecek akvâm-ı mahkûmenin [mahkûm kavimlerin] ihtirasât [hırslar] ve milliyâtını tâ bir kıyam [ayaklanma], bir ihtilâl, bir katliam vukua gelmedikçe anlamaz, Akdeniz, Bahr-i Ahmer [Kızıldeniz], Umman gibi denizlerin mevâridât [getirisi] -ı ticâriye ve iktisâdiyesini hâtıra bile getiremez, bâ-husus Türklerin Asya'da, Irak'da, Suriye'de, Kafkas'da, Anadolu-yı şarkî ve garbîdeki meâsir-i medeniye [medeni asırları] ve ictimâiyesinden asla, kat'a kuşkulanmaz, İslâmiyet ile Türklük arasındaki revâbit [bağlar] muhâlde [sürekli] -i tarihiyenin ehemmiyet-i cihân-bahâsı [dünyaya değer önemi] takdir etmez, Türklerin bu rabitalar dolayısıyla din-i Muhammediye'ye sabık eden hademât-ı âliyesini [yüce hizmetler] anlamaz bir hâlde koca bir âlem-î medeniyet karşısında bağdaş kurup oturmuşuzdur.

O zamanlarda da gençliğin bütün tettebbuâtı [çalışmalar], ta'bîrât-ı cedideden [yeni terimlerden] olan Anafor'dan ibâret kalmış idi. Devr-i Abdülazizî'de başlayan tedrisât-ı ciddiye [ciddi eğitim], riyaziyât, ulûm-ı tabiiyye [fen bilimleri] mübâhisi [konu-

ları] yeni me'zun olan gençlerde temel tutturamıyordu. Herhangi kaleme girecek olsanız hâlâ sorulan:

-Yazısı iyi mi?

idi. Mektepte bir tahsil-i müdürün mukaddemâtı hazırlanmış olan bir gencin, hariçte pîş-gâh-ı dikkatine [önüne] çıkan ilk levhâlar meselâ:

"Nâyn ki çıkar zenzeme-i sürâhlarından
Bülbüller öter sanki gülün-i şâhlarından"

Beyiti ve emsâlinin nâ-kâbil-i tenzîr [benzerinin yazılamayacağı] olduğunu mu'lîn [açık] idi. Telgraf-haneye devam ettiğim sıralarda fabrika dolabında bulunan Fransızca elektrik mec'muallarından arada sırada tercüme ettiğim garaib-i tatbikâtı [garib uygulamaları] hiçbir mecmûa-yı mevkute dercetmediği hâlde gazetelerden yalnız Tercümân-ı Hakikat neşrediyordu. Her mevkûtde mevcut olan gazel, manzume, mersiye, arada sırada kaside, medhiye, şarkiyât, tenkidât-ı edebiye, küçük hikâyeye, Hugo, Lamartine, Voltaire, Delille, Alfred de Musset, Ebu'l-ulâ, Hâfiz, Sâib, Shakespeare, Goethe, Schiller, Mütenebbi, Racine, Boileau, Jean Jacques Rousseau,... ve gayr-ı hemden [diğerlerinden] mütercim-i edebiyat ve fıkârât, bazen menâkıb tarihine, terâcim-i ahvâl gibi şeyler idi. Maahazâ bunların arasına hiç birimizin bilmediği sanayi-i nefise [güzel sanatlar], sanayi-i cesîme, ziraat, hatta fenniyât ser-levhası altında yarım yamalak mebâhis de girişirdi. Hangi mecmûada gördüğümü tahattur edemiyorum. Fakat iyice biliyorum ki bunlardan birinde bizim gazetelerin yarım sütunu kadar fenn-i makineden bahis bir bend görmüş, fevkalâde şaşmış idim. Halbuki fenni kaldırıp yalnız makinesini göz önüne alsak onun bir çivisini ta'rif için, bu yarım sütun bile az gelir.

O gençliğin bütün tettebbuâtı için Anafor demiş idim. Bu Anafor çayhanelerde, kiraathanelerde, gazeteler, mecmualar sahifelerinde işitilen, görülen eş'ar ve âsâr-ı measure mefhûmâtından mürekkep bir halîta-i gayr-i mütecânise [biriyle uyuşmayan, karışık] idi. Hiçbir zaman terbiye-i fikriye ve ruhiyeyi bu yolda bir prensip mevzuu olmamıştır. Yüz, bu kadar âsârı varmış diye İbn-i Sinâ'yı acaba-i seb'a-i âlemden [yedi renkli acayip] bir Rodos Feneri zannettiğimiz gibi Hugo'nun saçlı sakallı simâ-yı muhteremini de görüp şaşar idik.

Bilhassa Voltaire ile Jean Jacques Rousseau acayip ve garip hevesler uyandırıyor. Zavallı Abdülhalim Memdûh, Rousseau'nun Contrat Social'ını koltuğunda, elinde, cebinde taşıya taşıya öyle eskitmiş idi ki kesmediği sayfaları bile kendinden ayrı-lıp hamilini [taşıyanını] zahmete sokmaz olmuştı.

Fakat bu adamlar kimler idiler?. Bunları bilen de hemen de yok gibi idi. Bu öyle bir hay ve huy idi ki tarih gibi pek ziyâde munis-i cân [cana yakınlık] olması lazım gelen bir ilm-i mahsus bile nazar-ı istifâdeden dûr [uzak] kalıyordu. Murat Bey merhumun tedrisât-ı tarihiyesinden istifâde etmiş olan Mekteb-i Mülkiye talebesinin bir kaçından maâda kadar tarihi anlamış olanlar da mefkûd [yok] derecesinde bulunuyordu.

Bununla beraber Tercümân-ı Hakikat müessesesinin tâ evvelce zihninde taktir ettiği şekle giriyordu. Dağarcık büyümüş, heybe olmuş, Kırganbar olmakta hâl ü şanından tezâhür ediyordu.

Diğer taraftan merkezi burası olmak üzere Direklerarası'nda, Bab-ı âlî Caddesi'nde sersem sersem gezinen fikr-i terakkî hangi kıyafete bürüneceğini bilmeyen bir serdir [baş] hava gibi kimin başında sarık, çokça saç görürse ona konuyor, fakat bu hümâ-yı hercaî-yi münş [inşa edici hümâ kuşu] çok ağır olduğu için konduğu yeri çökertiyordu. Soruyordum:

-Bu kim?

-Hoca Hayret!

Nihâfet-i vücûd [ince vücud] mümessili [örneği] gibi bir şahsiyet. Kalıpsız fes üzerine geçirdiği düzensiz bir sarık, buruşuk bir alın, âmâyâ karîb [köre yakın] bakışlarla muhtecib [utangaç] gözler, kır, seyrek bıyık, sakal, kadınların dediği çöpten bir ense, iki büyücek kulak ile kirli bir cüppe üzerine eğri yapışmış zannedilecek derecede bir vaziyette gelip geçer, ilk dinleyişte hamhama [genizden konuştuğu] olduğuna, sonraları nezle-i muannideden [geçmeyen nezle] bu hale geldiğine kanâat hâsıl olurdu. Âsî, mağrura yakın müddei [iddialı], kitaplar içinde yatar, kalkar, medreseden kıraathane odalarına intikâl etmiş ayaklı bir kütüphane meziyetiyle hakkında âsâr-ı ihtirâm gösterilirdi.

Bir iki konuşuşta bana Tarih-i İslâm bilmekte ve Muhâzarât-ı İslâmiyenin mütalâasında büyük bir kâide-i asriye olduğunu telkin ederek Ravzatü'l-Ahbâb, Müstazraf, Cihân-nümâ, Âlî Tarihi ve emsâlini kütüphane kütüphane arattırdı. Fakat bunları okuyup

içinden çıkmak pek müşkül idi. Ne evde ne de mektepte içtimaiyat ve muhâzarâtımıza dair ibtidai derecede vukuf peyda edememiş olduğum için pek ziyade sıkıntı çekiyordum. Bereket versin ki Hoca Hayret, şayan-ı hayret olan o hâl-i zaaf-ı istimaliyle [o zayıf haliyle], yine şayân-ı hayret derecede bulunan sür'at-i intikâli ile suallerimi bit-tahlil izâhat-ı mükemmele [açıklayıcı mükemmel örnekler] vererek onun kör denecek derecede gayr-ı faâl olan gözlerine aşikâr görünen eşkâl-ı tarihiyeyi, nûkât [nûkteler] ve tecnisât-ı maziyei [geçmişin cinasları] anlatıyordu.

"Keşf eyledin hakâyıkı da iş mi eyledin?
Dünyayı câhil eyledin ey hurde-bîn utan!"

Beyti meşhur Pasteur lehinde mikrop nazariyesinden dolayı kaleme aldığı bir nemikâ-i teşekkür [teşekkür-name] idi.

Yine soruyordum:

-Bu kim?

-Nâbizâde Nâzım!

O da zayıf ve nahif, toparlak olmaktan ziyade yassıya meyyâl bir kafa üzerinde uzunca zihaf kalıplı, asker püsküllü bir fes, düz bir alın, esmer bir ten, şehlâya karîb nazarlarla hüzün-âmiz [hüzün dolu] gözler, henüz terlemiş bıyıklar, sivriye yakın bir çeneden ibâret biri simâ, yağsız bir gerdan ile ne olduğu, ne olacağı belirsiz bir vücûda kesb-i ittisal [bağlanmış] etmiş görünüyordu. Mühendishâne-i berrî hümâyûn, erkân-ı harp birinciliğini liyâkat-i malûmesine [bilinen armağanı] mükâfaten tefeyyüz ettiği bu nâdire-i zekâda şiir ile tevegul [meşgul] ediyordu! Fatih, Anadolu Hisar-ı'nda manzûmeleri gibi zamane gazel-nüvisânını türlü türlü hid-detler ile çayhane peykelerinde zıp zıp oynatır,

"Bahtiyar olmağı sevdâdan merâmı tab'ımın
Bahtıma düşman kesildi tab'ıma yar olmadın"

Teranesiyle durdurur, bana suret-i mahsusada Garb edebiyatı, taraftarlığını gütmekliğimi tavsiye eder dururdu.

O devirde Garb Edebiyatı, bizim için Muntehabâtlardaki parçalar idi. Ne Fars ve Arab'ın, ne de Türk'ün tarih-i edebiyattaki tekalübât ü tahavvülâtını [karşılıklarını ve değişmelerini] bilmeyerek meydana atılmış olan o gençlik yukarılara çıkmak için hakikaten kutlu bir Anafora muhtaç idi.

XI

[Matbuâta İntisâbım]

Matbuâta intisâbım -Ceride-i Havadis'e girişim: Baba Tâhir delâletiyle - Şair İsmet Bey -Fransızca'dan tercüme imtihanı -Abdurrahman Efendi surati astı - İstifaya kalkıştı, çoluk çocuk mütercim istemiyor -Ne uğursuz ayağım varmış, gelir gelmez matbaa karıştı -Abdurrahman Efendi'yi istifasından vazgeçirmeye çalıştılar - Çabucak yumuşadı -Abdurrahman Efendi'nin Mâl makalesi: Zamanın en büyük makale-i ikdisâdiyesi -Ömer Efendi, bana sen gel oğlum, çalış burası feyizli yerdir, Said Paşa'lar, Vefik Paşa'lar, Şinasi'ler Münif Paşa'lar buradan yetişmiştir dedi -İsmet Efendi geldi -Konyak alsınlar! Emrini verdi -Büyük bir hakikate ermiştim: Şâirlerin hepsi şâribü'l-leyl ve'n-nehârdır [gece gündüz içer] -Artık bana neredesin diye sorarlarsa, Ceride-i Havadis'deyim! Diyeceğim -Annem, sakın kalemini bırakayım deme! Diye tenbih ediyordu. -Tabakât-ı ehl- i kalem, aded: 26 -Bunlara mülâbis, müşâbe ikinci zümre ve efrâdı - Etnografya nokta-i nazarından efrâd-ı tabakât - Ber-hayat olan erbâb-ı kalem -Namık Kemâl vesaire - Valide Hanı'nda İrânî mat-baalar neşriyâtı -Âsâr-ı Kemâl'in istibdata dokunuşu, sansür, jurnal, teşkîfât-ı ibtidaiye -Ali Ferruh merhum.

*

Gazetecilik ve bizde âle'l-ıtlâk matbuât manasını şâmil olan âlemde ilk defa dahil olduğum yer Ceride-i Havâdis hey'et-i tahrîriyesi idi. Buraya meşhur Baba Tâhir'in delâletiyle girdim. Baba, o esnada pek genç, uzunca, zayıftan hallice, beyaz siması üzerine iki kalın siyah kaş ile iki karagöz çekilmiş, ilk telakkide kendisini sevdirecek cerbeze-i nutkiyeye mâlik idi. O esnada *Ba-har* nâmında bir mecmua çıkarmak teşebbüsünde bulunuyor, hatta maarif-i nâzır esbaki Kemâl Paşa merhum ile Rezaizâde Ekrem, Tarık ser-muharriri Said Bey'lerden birer eser koparmış, sevinip duruyordu.

Nasıl olup da tanıdığını hatırlayamıyorum. Mutlaka gergin ta-biatlı olması hasebiyle çaycı Hacı Reşid'de veya diğer bir kıraatha-nede görüşmüş olacağım. Bende ona gazeteciliğe olan meylimi anlatmış bulunacağım ki bir gün bana:

-Ceride-i Havâdis'de çalışır mısın?

Dedi. Verdiğim cevap-ı muvâfakat [kabul] üzerine kalktık. Doğruca Tomruk Dairesi kapısından girerek sağda merdivenle çıkılır bir peşteye, ondan sonra da diğer bir kapıdan kırık dökük

bir merdivene intikâl ederek çıkmaya başladık. Merdiven bir oda kapısının biraz önünde bitiyordu. Bizim Hüseyin, vürûdumuzda [gittiğimizde] fessiz kalan saçları karma karışık, ihtiyar, bıyığı, sakalı bellisiz, gözleri az kanlı, fakat nazarları âdeta donuk, ceket-siz, hatta pantolonsuz, çorapsız biri orada duruyordu. Tahir doğ-ruca gitti, elini öptü. Bana:

-Cümlemizin hocası Şâir İsmet Bey Efendi.

diyerek elini öpmemi işaret etti. Öptüm. Oldukça pis bir koku du-yuyordum.

-Pekâla! Pekâla!

diyerek çekildi. Oda kapısını kapadı biz karşılıklı iki oda ile merdi-ven üzerindeki genişçe bir sahanlık ortasındaki bomboş, kirli pen-cere camlarının bir kaçı kırık bir sofadan sola doğru yürüyorduk. Orta boylu, yuvarlak, esmer, top sakallı, bir eli ile sakalını tutmuş biri karşımıza çıktı. Tahir derhâl yerle temennâ [selamlayarak] ederek çıktı..

-Dün söylediğim Rasim Efendi...! Diye beni gösterdi, güler yüz-lü bir zât..! Lisânı peltek olmakla beraber hafif hafif söyleyerek:

-Abdurrahman Efendi'ye götür!

Dedi. Karşiki odaya geçtik, oda oldukça geniş, ortasında büyük bir tahta masa, onun geniş tarafında önünde bir yığın kâğıt yazı yaz-makla meşgul, kalıpsız fesi başında, krem rengi bir dal pardesü sırtında, bacak bacak üzerinde biri oturuyordu. Vûrûdumuzu mü-teakip başını kaldırdı. Az şehlâ gözlü, kasirü'l-basar [görme kusur-lu], çökük yanaklı, kara sakallı, sağ omuzuna doğru çarpıkça biri idi.

Tahir onu da yerden selâmladıktan sonra:

-Efendiyi Mehmed Efendi yolladı.

Dedi. Bana dikkatli dikkatli bakıyordu. En-nihâyet dedi ki:

-Hangi mekteptensiniz?

-Dârüşşafaka!

Durdu....Neden sonra:

-Nereye devam ediyorsunuz?

-Telgrafhane fenn-i kalemine!...

-Peki!... Bir iskemle göstererek, Oturunuz... Fransızca biliyor musunuz?

-Biraz!..

-Köşeye doğru bakarak!

-Salih Efendi!... Efendiye bir fıkra verin de tercüme etsin, görelim. Ben odaya girdiğim hâlde Salih Efendi'yi görmemiştim. Tâ köşede bir koltuğa oturmuş, yüzünü bir gazete ile örtmüş idi. Abdurrahman Efendi'nin hitâbı üzerine gazeteyi indirdi. Tıknazca, koca baş, çıkık alın, basık burun, sarı bıyık, sakal bir zât gözlüğünü çıkararak vaktiyle Fhare de Bosphore'dan çizmiş olduğu bir iki fikrayı gösterdi.

O ana kadar Fransızca kitaplardan, mecmualardan maada hiçbir gazete almamıştım.

İş fena!... Fıkraya göz gezdirdim. Kasımpaşa Deresi'nden bahsediyor ama ara yere bir şeyler sıkıştırmış ki benim için anlamak ihtimâli yok!... Evirip çeviriyordum, muntazam bir meâl çıkaramıyordum.

İkincisine baktım. Büyük köprü mes'elesi. Zihnimi topladım, bir daha okudum, bunu anladım. Meâl iki üç satıra sığan, bir tâ'mir fıkrası idi. Yazdım, Salih Efendi'ye götürdüm. Fhare de Bosphore'u istedi.. Bir ona bakdı, bir benim tercümeye!.. Bir de Abdurrahman Efendi'ye!. Ben yine bir hükmün tazyiki altında kamıştım. Salih Efendi dedi ki:

-Daha alıştır!...

Abdurrahman Efendi suratını astı Vay!... Eliyle, kaşını, bıyığını, sakalını karıştırdıktan sonra:

-Biz müdürden ne istiyoruz, o bize ne yolluyor?!... Siz, Avram Efendi Bâb-ı âli adamlarısınız... Vaktiyle gelip gidemiyorsunuz. Halbuki gazete geç kalıyor... Burada yerli bir mütercim ister. Hem iş bilir, senelerce gazetelerde çalışmış olmalıdır. Efendi oğlum ise daha çocuk sayılır. Ben şimdi cevabı diyeceğim. Böyle iş göremem!.. Dedi.. Hiddetle yerinden kalkarak sofaya, oradan da karşiki odaya gitti. İştiliyordu. Abdurrahman Efendi cevabı dikiyordu. Ne uğursuz ayağım var imiş, gelir gelmez matbaa karıştı. Odadan üç kişi çıktı. Birini henüz tanıımıyordum. Uzunca boylu, zayıf, galiba kumral sakallı, yalnız diliyle değil, eliyle de konuşuyor, Abdurrahman Efendi'yi istifasından vazgeçirmek istiyordu.

Yeminler, vaadler birbirini ta'kip ediyor, arkasını sığıyor, sakalını öpüyor, ellerinden tutuyordu.

Tahir'in yüzüne baktım. Yavaşcacık dedi ki:

-Müdürün biraderi Ömer Efendi!

Abdurrahman Efendi çabucak yumuşadı. Ömer Efendi ile beraber bizim odaya girerken:

-İki gün daha sabrederim, sonra benden günah gider!... Diyordu Maahazâ onlar daha odaya girmeden evvel Abdurrahman Efendi'nin yazmakta olduğu kâğıtlara göz atmış idim. *Ser-nâme Mâl* kelimesi idi, iyice hatırımdadır ki makale hemen hemen şöyle başlıyordu:

"Mâl, yemîl, mâlen" diye dahi tasrif eylesen muhakkaktır ki Mâl kelimesi bir menfaat tazmin edip bu hakikat ile de kıtaât-ı hamsede mâl denilince ondan paranın câmi-i münâfı [paranın bütün yararları] ve hâdim-i fevâid [yararlı hizmetler] olduğuna intikâl kabul olup çünkü...."

Kelimâtın terkihi böyle değil idiyse bile meal mutlaka bu idi Zamanın en büyük bir makale-i iktisâdiyesi karşısında olduğumu bilemediğim o zamanda bana bu giriş pek parlak gelmiş idi....

Yerine oturunca yine evvelki kapanma vaziyetini alarak iri iri yazmaya koyuldu. Biz Tâhir ile kalktık. Zaten vakit ikindiye geçiyordu. Birer selâm vererek odadan çıktıktan sonra yine Mehmed Efendi ile karşılaştık. Elinde on onbeş Mecidiye olduğu hâlde çıktığımız odaya girdi. Paraları Abdurrahman Efendi'nin önüne bırakıp döndü.

Bana:

-Sen gel oğlum, çalış... Dedi.

Ömer Efendi de gelmişti. Yine aynı tavr-ı tekellüm [konuşma tarzı] ile:

-Bana bak oğlum... Burası feyizli yerdir, Sadrazam Said Paşa'lar, Vefîk Paşa'lar, Arifî Paşa'lar, Şinâsi'ler, Münif Paşa'lar... Hep buradan yetişmiştir. Sen gel çalış. Bak burada Şâir İsmet Efendi gibi büyük bir hoca var, ondan da istifade edersin.

Diye teşvîkâtta bulunuyordu. Fil-vâki İsmet Efendi yine o kapidan zuhur etti. Evde biraz evvelki kıyafetini muhafaza etmiş idi.

Elindeki şişeyi Mehmed Efendi'ye uzatarak:

-Konyak alsınlar!...

Emrini verdi.

Merdivenin trabzanını tuta tuta indik. Zihnimde yer etmiş olan büyük bir hakikate ermiş idi: Büyük şâirlerin cümlesi de şâribü'l-leyli ve'n-nehâr olurmuş!....

Bunda mâadâ mektepten biri emel edindiğim mesleğinde birinci kademesine çıkmış idim!.. Artık bana:

-Neredesin?

Diye kim sorsa:

-Telgrafhanedeyim! Demeyecektim!

-Ceride-i Havadis'teyim!

Diyecektim.

Akşam hadiseyi vâlideye naklettim. Durdu. Biraz düşündükten sonra dedi ki:

-Sakın kalemini bırakayım, deme!

Ben de durdum. Şüphelendi. Yine dedi ki:

-Bizim gözlüklü Mustafa Bey'den bilirim. Evde pek çok zaman gazetecilik etti idi. En sonra kâidesiz olduğunu anladı da çekildi. Taşraya gitmeye mecbur oldu. Sakın kalemini bırakma!

-Bırakmam!

Dedim ama dudaklarımla dedim. Ben istiyor idim ki bütün gün matbaada çalışayım, işe alışayım da muharrir, hatta başmuharrir olup sivrileyim! Evet sivrileyim!... Halbuki yamyassı kaldık!...

Ben Ceride-i Havadis'e girdiğim zaman tabakât-ı ehl-i kalem [yazarların sınıflaması] hemen hemen şöyle idi

- 1- Üdebâ-yı meşhûre ve efazıl [ünlü yazarlar, mümtaz şahsiyetler]
- 2- Şuara-yı meşhûre [ünlü şairler]
- 3- Ser-muharrirîn [baş yazarlar]
- 4- Muharrirîn [yazarlar]
- 5- Makale-nüvîsân [makale yazarları]
- 6- Müellifn [yaratıcı yazarlar]
- 7- Mütercimîn [çevirmenler]
- 8- Mecâmî-i mevkûte ashâbı [bütün gazete ve dergi yazarları]

9- Müntesibîn-i edeb görünenler [edebiyata katılmış görünenler]

10- Edebiyât-ı şarkıyye tarafdârânı [Doğu edebiyatı yanlıları]

11- Edebiyât-ı garbiyye tarafdârânı [Batı edebiyatı yanlıları]

12- Meşâhir-i erbâb-ı kalemi tanımak iddiasında bulunanlar [ünlü yazarları tanımak iddiasında bulunanlar]

13- Nâm-ı müsteâr ile yazıyorum diyenler [takma adla yazıyorum diyenler]

14- Ale'l-umûm gazeteler mensûbîni [genel olarak gazetelerin mensupları]

15- Muhabirler, musahhihler [haberciler, düzeltmenler]

16- Muhbîr-i sâdıklar [imzasız yazı yazarlar]

17- İntihâlciler [başkalarının yazılarından çalanlar]

18- Cemi'-i mekânda dest-i be-cîb-i inşâd olanlar [her yerde ceplerinde okunacak şiir bulunanlar]

19- Bir başkasına tercüme, yine başkasına tashîh ettirdikten sonra vücûda gelen metni benimseyenler.

20- "Uydurmasyon"cular.

21- Asâr-ı meşhûre hamalları [meşhur eserlerin hamalları, taşıyıcıları, üzerinde bulundurup gezenler]

22- Ezberciler

23- Lügatçiler

24- İltikatçılar [çeşitli kitaplardan bilgi toplayanlar]

25- Iskatçılar

26- Piyesçiler.

Bunlardan mâadâ bir takım furûk-ı cüzî'ye ve külliye [küçük veya büyük farklar] ile yine bunlara mülhak [katılma], mülâbis [yakın], müşâbih [benzer] diğer ikinci bir zümre daha var idi ki bir bakışta tabakât-ı mezkûreden ma'dûd [adı geçen tabakadan anılır] olurlar, yine bir bakışta ayrılırlardı. Câmi-i seyf ü kalem [kılıç ve kalem sahiplerinin tamamı], hâmil-i destâr [sarık] ü kalem olanlara meyhâne-nişân [meyhanede oturan], dervîşân [dervişler], musavvirân [tasvirçiler], nazire, kıt'a, terbî, tahmîs, tesdîs, guyân [söyleyen], manzûmât ve kasâid müfessirîn [açıklayan] ve müşerhîn [şerheden], eski tarz nâsirîn [düzyazı yazarlar], Nergisi,

Veysî hânân [okuyanlar], tarihçiler, sene başı şairleri, şarkıcılar, vaks-ı aleyhü'b-bevâki [buna kıyasen] karma karışık bulunurlardı.

Bu guruplar mufassalan [ayrıntılı] yazılamaz. Bunlar, matbuat meydanında, ufak bir kûşe-i mahşere tesadüf etmiş ervâh-ı müteferrikaya [çeşitli ruhlara] benziyorlardı.

Ba-husus muâşeret-i ictimâiyenin [özellikle sosyal davranışların] hemen her safhası bunlar arasında manzur [görölmek] oluyordu.

Etnografi, bu mebhasta dahi büyük bir rol oynuyordu. Memleketteki anâsır-ı müslimeden [Müslüman unsurlardan] her birine mensûb efrâd bulunduğu gibi Rum, Ermeni, Musevî, Süryanî, Keldânî Katolik, Levanten, Macar, Leh, Alman, Fransız, İtalyan efraddan da mevcud idi. Bittiabii kıyafet, tuvâlet, simâ, mizâc, itiyâd, meşreb mütehâlif [başka başka] idi.

Siyasî, ilmî, şer'î, kanunî, felsefî, artistik temâyyülâtın cümlesi öbek öbek zihniyetler tevliid ettiği için saha kozmopolitliği ile beraber ansiklopedik bir manzaraya bürünmüş idi.

Ber-hayat olan üdebâ-yı meşhûre:

Başta Namık Kemâl merhûm olmak üzere Charlottenburg Sarayı tavsîf nâmesinden mâadâ bir eserini görmediğim Sadullah Paşa, bilâhare okuyup pek ziyade sevdiğim *Talim-i Edebiyât* ile *Zemzeme*, *Nağme-i Seher* sahibi Recaizâde Ekrem, Sâmi Pâşâzâde Sezaî, yeni yeni pek çok aleyhdâr kazanmaya başlamış olan Abdülhak Hâmid Bey'ler idi.

Bu zâtlardan arada sırada yalnız ikisini görüyordum. Kemâl Midillî mutasarrıflığı ile İstanbul'dan teb'id edilmiş idi. O zaman hakkında gizli gizli deveran eden rivayâtın en ziyade müekked [tekrarlanan] görüneni işret hâli idi

Bu rivâyât arasında bir tane daha var idi ki hem dinler, hem şaşar idik. Merhum, dört beş kişiyi karşısına oturtur, her birine ayrı bir madde dikte edermiş. O hâlde ki birine beş on satır söyledikten sonra diğerine döner, evvelce kaldığı yerden başlarmış. Saçları kumral olup tasvir-i meşhurundan olduğu gibi, uzun, girift, üst baş perişan imiş.

Sultan Murad-ı hâmis taraftarlığıyla müttehem [itham] olarak cülûs-ı Abdülhamid-i sâniyi müteâkip nefy olunmuş, Abdülaziz Han zamanında da Kıbrıs da Magosa zindanına atılmış imiş!.. Fakat

bu iki menkûbiyetin sebepleri muvazzih [açık] değil idi. Maahazâ âsârı münteşir bulunuyor, okunması, üstte, hanede bulundurulması henüz bir cinâyet-i siyasiye gibi telakkiye edilmiyordu. Hatta bir taraftan Ebüzziyâ diğer taraftan *Envâr-ı Zekâ* nâmındaki mecmûa-ı mevkuta sahibi Mustafa Reşid Bey mektuplarını, kıtalarını, velhasıl iki üç satırlık bir tezkeresini bile şiir ve edebe birer tuhfe-i kıymetdâr [kıymetli armağan] olmak üzere neşrediyorlardı.

Merhumun, Tercümân-ı Hakikat'te Muallim Nâcî'nin riyâset-i edebiyesinde olarak intişâr etmekte olan sütun sütun şiirler, nazımlar arasında da Hitâm-ı Acemî nâm-ı müstearıyla:

"Girmemişken kimsenin nûr-ı nigâhı koynuna
Gizli girmiş dün gece zülf-i siyâhı koynuna"
Vakıa görmez meleklerde firâş-ı zâtını
Gönlüm ama girmede rüyada gâhı koynuna
Gerdeninden cûş ider nur-ı tecelli mevc mevc
İzdihâm eyler dolar nûr-ı ilahî koynuna

Tarzında bir gazel var idi ki biz bunu haber alır almaz derhâl ezber etmiş idik. Hatta Nâcî merhumun Muallim diye bilâhâre tab' olunan Tercümân-ı Hakikat'teki tenkidât-ı edebiyesinden mürekkebe olan eserinde bu gazel mündericdir [yayımlanmış]. Görülüyor ki benim gibi mektepten sonra efâil ve tefâil ile münâsebeti gevşetmiş olanlar bile Kemâl'i şiddetle takip ediyordu. Hakkında umumî bir muhabbet umumî bir râbıta var idi.

Maahazâ Sultan Murâd mesele-i feci'si etrafında başlıca Ali Suâvî vak'ası medhal-darlığı ile Kemâl Bey taraf-girliği günden güne tehlikeli bir vaziyete düşüyordu. Bize söylediklerine göre Gedik Paşa Tiyatrosunda akseden:

"-Yaşasın Kemâl"

Nidâsı, tâ o zamandan beri Hakan-ı Esbak'ın kulağında kalmış imiş! Ceride-i Havâdis'e devam etmekte olduğum için biliyorum ki matbûât müdürlüğünde Mehmet Efendi nâmında bir zât-ı âli-kadr bulunuyor, sansür keyfiyeti pek sathi gidiyor,

-Mühimce bir şey var mı?

Tarzında sorma suretiyle vâki oluyordu. Kemâl Efendi nâmında bir memur da var idi ki idarehanelere girerken kaş çatmaz

bilâkis nazikâne davranırdı. Bu zât hâlâ sağdır. İşte Kemâl'in âsâr-ı kalemiyesinin serbestçe intişârı bu sebeplerle mümkün oluyordu.

Diğer taraftan biz de serbesti-i matbûâtın en faâl amillerinden olan İrânî kitapçılar Vâlîde Hanı matbaasında hükümetçe mazur görünen veya görünmesi mültezem [gerekli] olan âsârı durmayıp basıyorlardı. Bu matbaayı sedd etmek [durdurmak] her nasılsa mümkün olamıyordu.

İrânî taklitçilerin bu bâbdaki hizmetleri bence pek ziyâde mühimdir.

Maahazâ Abdülhamid Han-ı sâni'nin Kemâl hakkındaki su-i nazarı birâderi Sultan Murad-ı Hâmis'in enîs ve celîsi [dostu, yakını] olmasından ziyâde ondaki ateşin efkâr-ı ahrârânenin hurûşân [ateşli hürriyet fikirlerinin coşkun] bir hâlde bulunması idi. Bir parça okumuş yazmış olanların Kemâl'in vatan-perverâne intâkiyâtını ezber ederek ötede beride okumaları saraya aks ettiği zamandan itibaren ki sansür başka bir vaziyet olmaya başlıyor yani hafiye bu işe el atıyor, jurnal, yavaş yavaş bu meydanı da kapatacak tarza giriyor, Kemâl'in âsârına takılan nâhun-ı istibdâd [baskı tırnağı], güya milleti nereden saplanmak icap ettiğini tecrübe ediyordu. Hatta o zamanlar bir nüsha-i edep ve irfan olmak üzere hâfizalarda saklı bulunan edebiyât-ı hamiyet-küsterânesinden [hamiyetli edebiyatı yayan eserlerinden]:

Ne efsunkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

beyitini bir makalesinde irâd eylediğinden dolayı bilmem kimin zaptiye nazırı Kemâl Bey tarafından tevkîf edildiği, o günden itibaren zavallının ne olduğu bilinmediği bir sır gibi söylendikçe, etrafa bakındıktan sonra müsebbiplerine sövüp saymak, lanet etmek bir nev'i teselli hükmüne girmişti. Ben bu beytin dâhil bulunduğu manzume-i mutaveleyi [uzun manzumeyi] gizli gizli aradığımı, namusuna itimad ettiğim kimselerden sorduğumu, en-nihâyet şâir ve Hâmid mukallitliği ile müftehir Ali Ferruh merhumdan elde ettiğimi, onun da bana:

- Her yerde herkese okuma!

diye tavsiyede bulunduğunu iyice der-hâtır ediyorum. Galiba bir ara, tahmîsine bile kalkışıp beyhude yorulmuş idim!

XII

İstibdâd-ı Edebî Zamanında Tarz-ı İnşâd

Eski şâirlerimizdeki tarz-ı inşâd: Ali Ruhî, Armudî bir manzume! Eski yoldan inhirâf bir nevi irtidâd idi- Ali Ruhî'nin, Hayret'in, Şeyh Vasfî'nin, Ârif Hikmet Bey'in, Ekrem, Menemenli Tâhir, Fâik Reşâd Bey'lerin, Adanalı Ziyâ, Üsküdârlı Safî'nin, Talat Bey'in, Şâir İsmet'in, Cenâb Şehabeddin Bey'in, Süleyman Nazif Bey'lerin tarz-ı inşâdları- ع ك ق meselesi.

*

Şimdikiler bir şey mi?... Ben ne şâirlerle buluştum, görüştüm!.. Size beş on tanesinin tarz-ı inşadını yazayım da ibret alın! *Lemaât* sahibi Ali Ruhî merhum asabî, hoş-gû [hoş söyleyen] idi. Yüzündeki Bağdat çıbanının enli nedbesi [yara izi], sakalının bir kısmını kazımış, yanağının da bir kısmını yiyip çökertmiş olmakla beraber veçhen [görünüş] yine sevimli idi. Bir gün *Gülşen* nüshalarından birinde münderic armûdî dizilmiş bir manzumeyi görünce:

-Bunlar şâir değil, manav!

Diyerek cümlemizi güldürmüştü.

Eser-i eslâfa giden şâirlerimiz, bu yoldan kıl kadar inhirâf [bozmak] etmeyi âdetâ irtidâd [reddetme] kadar menfur görürlerdi. Yalnız Şeyh Vasfî merhum, Nâcî'nin römorkörüyle harekât ettiği için ondan gördüğü meyl-i mahsûsa takliden Garb'ın da sanayi-i şiiriyede ileri varmış, dehaetten [dâhiler] addedilecek şâirler yetiştirmiş olduğunu bizim yanımızda söylerdi. Fakat Hersekli Arif Hikmet Bey'in yanında söylenebilir mi idi, bilmez mi idi bilmiyorum.

Bundan yirmi otuz sene evvel eski tarz şâirlerle yeni tarzda türemek istidâdını [yeteneği] gösteren şâirler arasındaki en mühim fark manzume kalıpları, hissiyât-ı mütehâlife [birbirine uymayan duygular], eşkâl-i intihâl [çalma şekilleri] değil idi. Filvaki her iki tarafta Mebânî'l-İnşâ'nın, Belagât-ı Osmaniye'nin Sefine-i Belagât'ın, hatta Talim-i Edebiyat'ın nâtik ve müfessir olduğu sanâyi-i bedîaya [güzel sanata] ve beyâniyeden [söz] sıralı sırasız istifâde ediyorlardı. Fakat kelimâtın istimal [kullanma] ve istihdâmında [yerleştirme] yavaş yavaş ayrılıyorlar, yeniler istihdam meselesinde acemi oldukları için az muvaffak oldukları hâlde eskileri de mezâmîn [mazmunlar] ve nükâtîn [nüktelelerin] kullanıla kullanıla, çalına çalına yıprandığına kalben kâni olarak yeni

mazmun bulmak imkânı derpîş [gözönünde bulundurma] ediyorlardı.

Bence asıl fark tarz-ı inşâda münhasır kalmış idi. Bir akşam üstü, Divanyolu'ndan ağır ağır gidiyor idim. Arkamdan birinin koşarcasına gelmekte olduğunu sezinledim. Dönerken burun buruna geldik. Ali Ruhî!

Görseydiniz, bî-çâreyi çünkü kendisine benzetemez idiniz! Simâsı o derece tağyîr [değişmiş] etmiş idi. Zekâ-yı harikulâdesi ile beraber o zekâyâ yakışan biraz kaçıklığı olduğunu bildiğim için birden bire çıldırdığına hükmettim. Gözleri hakikaten donmuş, çıban nişanesinin büzülmeye mukâvemet-i anudânesine [inatla karşı koyma] rağmen yüzünün derileri toplanıp sakalını kaldırmış; bıyıklarına ulaşmış idi.

-Vay efendim!

Bile demeye meydan vermeksizin:

-Dinle!

diyerek koluma vurdu. Gözler devrildi, kollar açıldı, gür bir ses işitilmeye başlandı:

"Cihânı yakdı o tal'atla yar-ı cân olalı
Cihân bir öyle belâ görmedi cihân olalı"

Bu üç *Cihan* humbara gibi patlıyor, gelen geçen bize bakıyor, biraz mütevehhim olanları uzaklaştırıyordu. Ben de uzaklaşacağım ama kim bırakır? O aynı mehabetle devam ediyordu:

"Anılmaz oldu âsâtir-i evvelin-i cünûn
Cünûn-ı aşkla ben halka destan olalı"

Burada da aşk kelimesini meksûr [ışk, kısa] okuyarak hatta aşkla ayını da çatlattığı için dönüp dönüp bakanlar, dudak bükenler eksik olmuyordu. Meğer daha müthiş var imiş!

"Belâ! Belâ! diye aşkla sû-be-sû gezerim
Bunlar, nâire-i efrûz-ı hanmân olalı"

Belâ kelimesini işitenler kulaklarını tıkıyorlar, istiâze [alay] ediyorlar, benim belâyâ tutulduğuma acıyorlar gibi geliyordu.

Gazeli böyle bir vech-i inşâd [aynı okuyuş] ile bitirdikten sonra dedi ki:

-İşte bunu Nâcî de söyleyemez

-Allah'a ısmarladık!

Ayrıldı. Yine koşar gibi gidiyordu. Arkasından bin şükür ve hamd ile bakıyordum. Aynı tavır, aynı savlet [şiddet] ile birini daha yakaladı. Bu defa kolların harekât-ı muhtelifesi görülüyordu.

Geçenlerde Samih Rıfat Bey de diyor idi ki:

-Hersekli Arif Hikmet Bey şiirlerini okurken raks ederdi. İçlerinde yalnız Hoca Hayret burnundan söyler gibi Şeyh Vasfi merhum da mazlum, mazlum okurdu. Nâcî tok bir eda ile ekseriya bıyıklarını bura bura inşâd ederdi. Müstecâbîzâde'ninkine inşâd değil, ağlama demek daha muvafık düşer. Andelib, pür kahlkaha veya kaşlar çatık, gözler dönük, pürüzlü, çatlağa karîb bir ses ile başlar, canı isterse aralıkta ağlar idi.

Recaizâde de bir ahenk-i vâkar var idi. O, zaten tuvaletini yapmış, tavrını almış olmaya elinin biriyle, parmaklarıyla, ale'l-ekser hafifçe muhnik [boğucu] gözlerindeki manidar, mütebessim [gülün] nazarlarıyla mısraın, beytin hususiyetini anlatmak isterdi.

Hakkı Paşazâde Celâl ki her zaman her vesile ile söylerim. Bu asrın en tabii bir şâiridir. Mübtelâ olduğu cinnet-i gavâile [içki düşkünlüğü] saikasıyla sokakta, dükkânda, birahanede, her nerede bulunursa bulunsun çok defa bağırır, Nâcî'ye takliden bıyıklarını burardı.

Arif Hikmet Bey'de hakikaten bir muhabbet-i inşâdiye vardı. Merhum durup dururken çileden çıkan erbab-ı dilden olduğu esnâ-yı musâhabetde birden bire bir gürleme peyda olur ondan sonra mısralar birbiri ardınca çözülüp âdetâ dökülerek:

- Güm! Güm!

Ederdi Menemenlizâde Tahir Bey bu tarzda da Ekrem Beye taklîd etmek hevesinde bulunurdu, Nâbîzâde söz söyler gibi hafif hafif başlayıp yine öyle bitirir. Ali Ulvi lûknet-i lisâniyesi [peltek lisanla] hasebiyle kelimeler üzerinde sekerdi. Tepedelenlizade Kâmil Bey nezâket-i tabına yaraşan bir rikkat-edâya [ince eda] mâlik idi. Ali Kemâl Bey'in tarz-ı inşâdî hatırımda kalmamış amma elbette bir gün tazelerim. Faik Reşâd Bey ki edebiyât-ı kadimenin en hararetili taraftarı idi. Oldukça ağır, fakat el göz ile hatta ezilip büzülerek, dudaklarına türlü türlü vaziyetler vererek adetâ müştehiyâne [iştahlı] okur. Adanalı Ziyâ ki ince, nahîf, bir bedene bilek kadar ince bir gerden ile birleşmiş azîmü'c-cüsse [büyük] bir kafadan ibâret idi. Melankolik gözlerini bayılta bayılta hafif hafif

söyler, müteâkiben gürlerdî. *Cidâl-ı Sadi Ba-amedî* sahibi Üsküdarlı Sâfî'nin teessüf ederim ki tavr-ı inşâdını unutmuşum. Ahiren "Müdafa-yı Milliye" riyâsetinde bulunmuş olan Üsküdarlı Talat Bey ise daima gür sesle ve ted'ler üzerine basarak meselâ:

"Mushaf-ı hüsnü ben hatmeyledim
Züleyha sûre-i Yusuf da kaldı"

beyt-i bercestesine nîm bir ahenk ile başlayıp bitirir. Muallim Feyzî merhum Azerbaycan şivesini, İrânî Remzi Baba'ya nispetle pek ziyâde ta'dîl etmiş olduğu hâlde vezinden düşecek imiş gibi isticâl [acele] arasında birdenbire teenni [yavaşlamak] gösterirdi.

Abdülhak Hamid Bey'i bir mısra okurken bile dinleyemedim. Ceride-i Havadis âsâr-ı ebediye muharriri Mektubî Şâir İsmet Efendi ile Rıdvan Paşa merhumun pederi Deli Nüzhet Efendi'nin tarz-ı inşâdları adetâ bağırarakla müsâvi [eşit] idi. Nüzhet Efendi birgün Aksaray'da bir kıraathânedede sigarası sönünce kutuyu elimden alarak var sesle öyle bağırıyordu ki hicabımdan [utanç] dışarıya nasıl fırladığımı hâlâ bilemiyorum. Ah! Fonograf, gramofon, siz neden yirmi beş, otuz sene evvel böyle istidat-ı kemâl gösteremediniz de bunlar kaybolup gitti!

Bundan böyle tedkikâtta [araştırma] bulunacaklara tavsiye ederim, kuvvetli nota öğrensinler. Çünkü şimdiki edâ-yı inşâdda bambaşka terennümler var.

Genâb Şahabettin Bey'in kendisine has bir vakâr-ı inşâdı olduğu gibi Süleyman Nazif Bey'in de şiir okurken tutturduğu havanın zannederim ki notası mazbuttur. Birincisi henüz mektepli iken, ikincisini ise İstanbul'a geldikten pek çok sonra tanımışımıdır.

İbrâdili, Alâfiyeli, Antalyalı, Adanalı velhâsıl Anadolulu şuaranın içlerinde kâfi, kâfi-yi gayna tebdil ile meselâ *Kaderimi*, "*gaderim*", *gümüşi* "*gumuş*" okuyanlar, helâl kelimesindeki iki lâmi pek aykırı vaslederek *hâlâl* diyenler ekser idi.

Ey mâzî! Sen ne kadar hâtır-nevâzsın! Sende bunlardan bir ekseriyeti müctemian [tamamen] gördüğüm öyle günler oldu ki safa-yı tahatturu bile cihân değmektedir.

İnsan böyle bir ictimâyı göz önüne getirince mutlaka kulaklarında seslerinin bakiye-i ukûsu [yankılanan bakiyeler] çınlıyor. Şimdi bile çınladı. Hayırdır inşallah! Galiba sağ olanlarından biri beni andı. Acaba onlarınki de çınlıyor mu?..

XIII

İstibdâd-ı Edebî'de İcnâs-ı Edebiye

Kâzım Paşa'nın Ayvaz'ı -Sizi karşılayan şair -Merhum şâir Celâl ile bir sabah muhaveresi -Âsâr-ı şiiriye okumak merakı, Heves-i inşâd, envâî -Acaba şimdikiler nasıl?-Düzme mütercimler -İntihâlciler -Sahtekârân -Hâfizlar - Lağviyûn -İltikatçılar - Iskatçılar -Her biri kendi mesleğinin aktörü idi.

*

Meşhurdur: Şair Kâzım Paşa merhum gençliğindeki yapmış olduğu kıtaât-ı manzumeyi konaktaki Ayvaz'a okuyup zorla dinlete dinlete zavallıyı verem etmişmiş. O zamanın âsâr-ı manzûme sâhiplerinde de zât-ı mesele hemen hemen buna muâdil idi.

Akşam, hiçbir şeyi yok iken sizden ayrılmış olan şâiri bazen ale's-sihir [sihirli bir şekilde] önünüzde ale'l-ekser [genellikle] sokakta, çayhanede, kitapçı dükkânında, insan hali bu, mahmurluk bozayım diye girdiğiniz meyhânede görürsünüz ki ya dudaklar, kulağına varıncaya kadar mütebessim, yahud kaşlarını burnunun üstüne nakledecekmiş gibi inik olduğu hâlde sizi karşılar, tebes-sümlü zamanında ufak bir heyecan, dudakları üzerinden sesine kadar akseder, bu hal kendince güzel bir gazel veya bir manzume-nin hitâma ermiş olduğuna delâlet eylerdi. Fakat bu delâleti daha vazıh bir anlatışa kalb eden [dönüşen] âlâim-i muhtelifede [farklı izler] var idi:

Bir sabah Bakırköy'deki hânemde henüz yataktan kalktığım esnada idi ki kapı çalındı. İnip açtım. Baktım ki şâir Celâl yüzüme bakıp deli deli gülüyor:

-Buyurun. Hayrola:

Yine gülüyordu. Zaten maluliyetini bildiğim için o güzel simânın her gülüşte izhâr ettiği âlâim-i maddiyeden [maddi işaretler] müteessir oluyordum.

-Gel, yahu! ...

-Gelirim ama bana divâne demeyeceksin!

-Demem, gel!

Zavallı Celâl! Bu asrın en rakîk [hassas] bir şâir-i mâderzâdı [anadan doğma şair] idi. Bazılara hıfz-ı Kur'ân dokunur, buna da galiba hıfz-ı divân dokunmuş idi. Her neyse. Girdi. Oturduk.

-Hayır ola!

Yine gülmeye başladı.

-Bana divâne demeyeceksin değil mi?

-Demeyeceğim... Nereden geliyorsun?

-Konak'tan

-Taş Kasap'tan mı?

-Evet.

-Ne zaman çıktın?

-Bir buçuk saat oluyor. Ortalık ağarmamıştı bile.

-Sebep? Sıkıntı mı bastı?

Hâlâ gülüyordu.

-Divânelik bastı. Bu gece bir gazel söyledim. Bir türlü uyuyamadım. Anlayacak yok ki okuyayım. Düşündüm, düşündüm hâtırına sen geldin. Uyuyamam. Erkenden gider, ona okurum, dedim. Nasılım?

-İşte şimdi.. Divânesin!

-Divâne ha!

Parmaklarıyla bıyıklarını burarak bir mutâd:

"Hiç akla gelir miydi âşıklığım ey dil!

Kim derdi ki bir gün bana divâne desinler"

Bîçâre Celâl! O zaman Anna nâmında bir kızın üftâdesi [âşığı] idi. Müverrih Ahmed Refik Bey'in dediği gibi bu aşk ile Ada'yı son derece hissetmiş idi. Adada Söylediklerim ile şâir âsâr-ı perişanında Anna'nın hâtırât-ı garâmı [sevda hatıraları] hüznler, feryadlar, nedametler içinde yatar durur.

Evvelce arzettiğim â. Bütün bu haller bir görenin tesirini hâiz bulunuyordu. Bu vak'adan pek çok sonra idi ki ben de o zaman Nâcî'yi tenzîr etmek sevdasına tutularak tıpkı Celâl gibi geceleyin söylemiş olduğum bir gazeli okumak için ale's-sabah [sabahla] Şehzâdebaşı'ndaki hânemden kalktım, soluğu Andelib'in Bab-ı âli Caddesi'ndeki odasından aldım idi.

Bunlar da şebistân-ı inşâdiyenin envai [şiir okumanın her çeşidi] var idi. Kendisini dinleyecek birini bulmak için Direklerarası'nda Bâb-ı âli Caddesi'nde bir aşağı iki yukarı gezinenleri bilirim. Bu zümre-i efrâdî [bu kişilerin oluşturduğu topluluk] daha nevehes olanlar idi ki birdenbire açılmazlar idi. Bir şöhrat-i mutavassıtaya mâlik [orta seviyede bir üne sahip] olanlarda ise teklîf ve tekellüfe bakmayanlar ekseriyet teşkil ederdi. Yolda giderken sizi çevirirler.

- Dünkü gazeli sana okudum muydu?

derler, ellerini ceplerine sokarlar, göz mü kapayacak, sakal mı tutacak, baş mı sallayacaklar, her ne vaziyet alacaklar ise alırlar, gürül gürül okurlar idi. Birdenbire uyuyamayan birçok hâlât-ı ruhiye [ruh halleri], âsâr nokta-i nazarından birbirine pek ziyâde benzeyen bu kâfilenin âdetâ kuvve-i muharrikesi [tahrik edici kuvvet] hükmünde idi.

Bilmem ki şimdikiler de böyle mi?.. Neticesi böyle olmak gerek! Muallim Nâcî'nin sıyt-ı şâirânesi [şairlik şöhreti] arttıkça artıyor. Tercümân-ı Hakikat'in riyâset-i edebiyesinde bulunmak, bütün edebiyat-ı Osmanîye umûrunun ser-kârında [başında] kalmak vehmini arttırdığı için mütercimîn, mecâmî-i mevkute ashâbının [dergi arkadaşlarının hepsi] ekseriyeti, müntesibîn-i edep, bilhassa edebiyât-ı şarkîye tarafdârânı, her yerde çal çenelik ile meşâhîr-i erbâb-ı kaleme intisâb [ünlü ediplere intisap] ile müftehir [övmek] görünenler Hugo'dan veya Musset'den demeye cür'et edemediği hâlde kendi mahsûl-i fikrini, Fransız Edebiyatı'na yavaş yavaş verilmeye başlayan ehemmiyete binâen Fransızca'dan tercüme, bunların ma'kusu [yankısı] olarak yarım yamalak bildiği Fransızca'dan veyahud herhangi bir lisânın edebiyât sayfalarından apardığı efkâr ve tasvirin benîmdir diye önüne gelene okuyan intihalciler, ceplerinde bilhassa Fransızların mavi kaplı, kaba kâğıtlı Bibliotheque Nationale Kütüphanesi-i Millî külliyyâtında birkaç eseri bunlar yetmiyormuş gibi koltuk altlarına da birer gazeteye kaplanmış bir iki kitabı, üç esere birden başladım diyerek yalnız birinci sayfalarında dörder beşer satırlık yazı bulunan defterleri günlerce beraberinde taşıyıp mürûr-ı zaman [zaman aşımı] ile usanarak bir tarafa atan sahtekârân, başkalarının âsâr-ı manzûmesini inşâdda büyük bir mahâret-i zihniye gösteren hâfizlar, meselâ aşk, *fetha* ile değil *kesre* iledir iddiasıyla Ferheng ve

emsâli kitapları işhâd [tanık göstermek] ederek yükselmek isteyen lağviyûn [lügatçiler] nerede kendisince güzel cümle, mısra, beyit, manzume bulunursa derhal defter-i mahsûsuna kaydeden ve icâb ettikçe çıkarıp gösteren iltikatçılar [toplayıcılar], şuarâdan biri yapmış olduğu bir gazeli veya sâireyi kendisine okuyup da ilâveten:

-Söyledim ama beğenmedim!

Der demez:

-Bendenize yadigârlığınız olsun!

Temenniyâtıyla temellük [kendine mal etmek] etmeye alışmış ıskatçılar etrafını almış, merhum da böyle bir kevkebe-i ikbâl [gelecek yıldızı] ve kemâlîn ortasında kalmış idi. Evvelce de dedim â. Yine şimdi o zamanlara doğru ircâ-yı nazar [bakışları döndürdükçe] ettikçe karanlıkta yürüyen bir izdihâm [sıkışma] sezinler gibi oluyorum. Mutlak be-mutlak bu izdihâm arasında iyice seçemediğim hâlâ seçemeyeceğim birçok mütenevvi ve muhtelif şekil ve tabiatta efrâd var idi. İcnâs-ı marûfeye mensûb olanların yevmî muhâvereleri de aynı kendileri gibi idi, her biri kendi mesleğinin aktörü idi. Bakarsınız ki yorgun...

Siz tâ Fâtih deki *Deve Han*’ında *Beşiktaş*’taki dere içinden yaya geldiğini zannettiğiniz için:

-Yorgun görünüyorsunuz...

Der demez meşrutîyetin kemâl-i ehemmiyeti ile neşr ü ilân ettiği “Azîzim” hitabı o zamanlar henüz feyz-i tâm alamamış ve bunun yerinde Dostum, Monşer [Mon cher] gibi tabirât- ı muhtelata [karışık tabirler] zeban-zede [darb-ı mesel] bulunmuş olmakla bunlardan biriyle başlayarak meselâ:

-Mon cher! Nasıl yorulmam. Gecenin altısından beri yazıyorum.

-Üç gündür Rousseau ile uğraşıyorum.

-Tam bir hafta da Hâfız’dan bir Müntehabât yapabildim.

-Bizim şiirleri, makaleleri defterlere çektim.

Gibi cevaplardan birini alırdınız!...

-Böyle nereden?

Demeye de gelmezdi. Derhâl:

-Nâcî ile beraber idik.

84 • Ahmed Rasim

-Münif Paşa çağırtmıştı,

-Ahmed Midhat'la görüştük.

-Es'ad Efendi Kütüphanesi'nden,

-Beyoğlu'ndan... Ansiklopedi'ye abone yazıldım.

-Ekrem Bey'i, bekledim, bekledim, gelmedi. Ben de artık gidiyorum...

-Tercüman a bir makale verdim de!

Ve emsâli tefevvühât-ı fahr-âverâne [münasebetli münasebet-siz] ile tekabül ederdiniz!..

İstibdâd-ı Edebî'de Midhat Efendi, Muallim Nâcî, Ben

Ben de alabanda sancak etmiş idim, Şark'ın eş'âr ve manzûmâtını sevmekle beraber Garb'ın da mehâsin-i edebîyesine düşkün bulunuyordum. Hugo'nun, Musset'nin, Lamartine'in, Schiller'in, Shakespeare'in, hatta klasiklerden Racine, Moliere, Delille, Boileau ve emsâlinin âsârını okudukça ipin ucunu bütün bütün kaçırıp kıpkızıl gâvur olacağım geliyor idi. Bereket versin ki vaktiyle bir imân sahibi bulunmaklığım beni arada sırada tövbe ve istiğfara sevk ediyor, yine Bâkî'lere, Fuzûlî'lere, Nedim'lere, Nefî'lere, Râşid'lere, Yahya'lara, Ziya Paşa'lara, Nâcî'lere koşuyordum.

*

Bu âmed-i şod efkâr [bu fikri gidiş geliş] arasında gazel, kıt'a, şarkı, müstezâd, kasîde söylediğim gibi alafranga tarzda, serbest kafiye, hatta şeklen veznen değişik, indi tarzlarda, gâh Sonnet, Dithyrambe usûlünde manzumeler de beceriyor, fakat bu son şekildekileri neşredemiyordum. Çünkü Abdülhak Hâmid Bey'in *Tezer'i*, *Nesteren'i*, *Makber'i*, *Sahra'sı*, *Bir Sefle'nin Hasbihâli*, *Ölü*, *Bunlar O'dur* gibi eş'âr-ı rakîke ve ceyyidesinin [ince ve hoş şiirler] şiddetle tenkîd edildiği böyle bir herc ü merc-i edebî [edebî karışıklık] esnâsında benimkilerin âdetâ terzîl [rezil olacağı] edileceğinden korkuyordum.

İsabet ki korkmuşum. O korku ile efâ'îl ve tefâîli bir tarafa bıraktım. Var kuvvetimi tercümeyle verdim. İkmal ettiklerimi zarflayıp üzerine Midhat Efendi Hazretleri'ne yazar, gönderir, bazen de Envâr-ı Zekâ ve emsâli mecmualara serpiştiririm. Bir hâldeki elimden gelse bütün sahâif-i edebiye parasız pulsuz bir muâvin-i tahrîr olmak istiyordum.

Bilmem ki size, Midhat Efendi ile ilk tesadüfümü evvelce arz etmiş miydim? Etmiş olsam bile Et-tekrâr-ı hasen [tekrar güzeldir] kabilinden bir kere daha arz edeyim:

Mektepten çıktıktan sonra Tercümân'a fisebilillah makale yetiştirmek derdine düşmüş, hatta Ceride-i Havâdis'te de fisebilillah muharrir bulunmuş olduğum hâlde yine o mübarek gazeteye yazı

yazmaktan kendimi alamamış idim. Fakat ilk zamanlarda zarfı idârehânenin kapısından verirdim.

Bir gün Ebussuûd Caddesi'nin başındaki bakkal dükkânında hem karnımı doyurdum, hem de kapıyı gözetlediğim hâlde kimse-nin zuhur etmeyişi üzerine gemi aزیa alarak içeriye daldım. Eşik-le beraber iki ayak bir merdiven, ondan sonra toprak, rutubet kokulu uzun, darca, loş bir medhal [giriş] üzerinde dik, pis sekiz on ayak bir merdiven, daha çıkınca diğer bir merdivenin daralttığı koridora açılır, karşılıklı iki oda karşısında kaldım.

Merdivenin başındaki oda kapalı idi. Oraya varır varmaz kapı açıldı. Uzun boylu, iri kemikli, esmer yüzlü, saçları kırpık, alnı geniş, bıyıkları sakalı tuvaletsiz, sırtında basma bir mintan, ceket-siz, fessiz, yeleğinin düğmeleri çözüük, belde kırmızı bir kuşak, pantolonlu, kolları uzunca, ayakları büyükçe biri çıktı. Beni görün-ce durdu. Gayet serbest bir tavırla:

-Kimi istiyorsunuz? Dedi.

Zarfı uzattım. Okuduktan sonra:

-Midhat Efendi Hazretleri benim!

Deyip zarfı yırttı. Bizim makaleyi çıkarıp göz gezdirdi. Ben bu kıyafette bir Midhat Efendi görünce galiba mütehayyir kalmış idim, halbuki hayâlimde ona ben ne kıyafetler vermiş ne tuvaletler yakıştırmış idim! İmzamı görmüş olmalı ki:

-Ahmed Rasim, siz misiniz?

-Evet, bendenizim.

-Geçen ki makalen de gayet iyi idi. Hangi mektepten çıktınız?

-Dârüşşafaka'dan..

-Yâ!.. Gel bakayım,

Karşiki odaya geçtik.

-Nereye devam ediyorsunuz?

-Telgrafhâneye!

-Sübhanallah!

İşte bu Sübhanallah! Benim zihnimi bozdu. Çünkü burada mu-harrirlik istidadı olan bir gencin elde Manüpulatör, tarator döver gibi taktaka-i zen [tak tak vurma] olduğuna bir nev'i teessüf mün-demic [bir çeşit üzüntü gizliydi] idi.

İlk görüşüm olduğu için her tavrına her hâline dikkat ediyordum. Bellisiz kekeme gibi söylüyor Ekseriya önüne bakıyor, dudaklarını bıyık ve sakalıyla kaldırıp indiriyor, pehlivan gibi oturuyordu.

-Yazılarınızı kim tashih ediyor?

-Kimse!

-Aferin!.. Bak oğlum. Burası yazı ocağıdır. İstedğin zaman gel. İşte kalem, kâğıt, mürekkep. İstedğin kadar otur, istediğin kadar yaz. Şimdilik her makalene bir Mecidiye vereceğim. Harçlık edersin, al bakalım siftâh et. Dedi. Mecidiye'yi de uzattı. Yanından ayırdığım zaman neler düşündüğümü hatırlayamıyorum. Yalnız zihnimde bir hayâl kalmış ki o da merhumun biraz şaka götürmez tabiatla mahlûk olduğu kanâati idi. Vakit muharriri Said Bey'i sokakta darbettiği ürcûfesinin [yalanı] tâ evvelden beri şâyi bulunması da inzimâm [katılınca] edince bu kanâat ziyadeleşti. Bahusus iki mussallat-ı İrânîyi [iki musallat İranlıyı] bellerindeki kuşaklarından kapıp merdivenlerden aşağı, salla bacak atmış olması, gençliğinde karnına indirdiği bir yumrukla koca bir danayı yere sermiş bulunması gibi cidden zor pazuya delâlet eden vekâyiin meydan alması bu kanâate hafifçe bir de korku ilâve etmiş idi. Onun için idi ki ne vakit huzuruna çıksam fesi düzeltir, ceketi ilikler, potinleri mendiller [silerdim] idim. Sonraları bu merâsim kalktı. Baba, oğul olmuş idik. Hatta kendisinin baş muharriri bile oldum. Güya maiyetimde çalıştı. Fakat bu çalışış hem kesret-i meşguliyetinden, hem de fart-ı tevazuundan münbais [alçak gönüllüğün çokluğundan] idi. Benim iktidarımın fevkaladeliğimden değil idi.

Her nedense!

Nâcî merhumun Tercümân'da bulunduğu son zamanlarda idarehâneye gidip gelenlerin kesreti, bir aralık tenkidât-ı edebiyenin cıvıması, âsâr-ı münteşirenin ibtizâlî [yayınlanan eserlerin çoğalması] gazeteyi enzâr-ı itibârdan iskât [itibardan düşürmek] etmeye kadar varmış idi.

Neler söylenmiyordu neler? Fakat böyle söylenilenlerin çoğu yalan, isnâd idi. İşret, mahbûb-perestlik [kadına düşkünlük], bu yalanların başlıcaları idi. Fakat merhumun bazı ebyât ve kıtaâtı da bir meyl-i mahsûs sahibi olduğunu işaret ediyordu. Meselâ ağızdan ağıza gezen:

Hüsnüm etme Ebâ âl-i abâ hakkıyçün
Sana ben hayli zaman oldu abayı yakah.

Gibi

İhtimâl ki *hüsn, Âl-i a'bâ, abâyı yakmak* kelime ve terkiplerinin hatırları için söylenmiş olan bu beyit, aleyhdârânı elinde, dilinde bu meyle mahsusunu ispat eden bir hacet gibi gezip dolaşıyordu.

Manzûmâtı arasında:

"Şaribü'l-leyl ve'n-nehâr oldum"

"Ol kadar çakdım ki tersâ-yı zâdegânın aşkına
Berke döndüm neşr-i envâr eyledim meyhânede"

Bayramda bir nizâmına koydum ki hânemi
Yarân görünce bir yeni meyhane sandılar

ve emsâli mısraları, beyitleri de bu zannı haricen takviye ediyordu. Halbuki Nâcî merhum cidden nezihü'l-ahlâk [temiz ahlaklı] idi. Top, esmer çehresi üzerinde daima müteyakkız [uyanık] duran şehlâ gözlerinin ikide bir de yan bakışları mutlaka tebessümler, bazen kıs kıs gülüşlerle mürâfık [yoldaş, arkadaş] bulunurdu. Ağzından hatta Türkçe'sinin hecneti [kusur] var imiş de onun için Arapça'sı veya Fârisî'si söylenirse o hecnet [ayıp] zâil olurmuş itikadıyla mugayyir edeb-i elfâzdan [edebe uymayan sözden] ne birinin sâdır [kullanmak] olduğunu işittim, ne de tefevvüh [ağzına aldığını] etmiş olduğunu bir başkasından duydum. İşreti, ays-ı müdâm [sürekli içmek] suretinde değil idi. Ekseriya seyreltir, bazen birahanelerde yemek esnasında bir iki bira içer, bazen Yemiş İskeleyi'ndeki Yüksek Meyhâne'ye gider, bir buçuk şişe yani elli dirhem rakı ile neş'elenirdi.

Vaziü'l-hâl olmakla beraber her zaman temiz gezerdi. Reftarı [yürüyüşü] da gözleri gibi şehlâ manzar idi. Muhâdarât-ı ilmiye ve edebiyeye [ilmi ve edebi gelişmelere] son derece ehemmiyet verir, geceli gündüzlü çalışır, bilhassa lisânın pürüzlerini temizlemekle uğraşır, münakkahiyet-i elfaz [sözcüklerin az ve öz kullanımı] ve kelimâta riâyet ederdi

Bu sa'y-ı mütesemmiridir [bu semereli çalışmasıdır] ki lisânımızda mühim büyük bir devr-i nekâhet [hastalıktan kurtulma] ümidi uyandırdı. *Yazmış Bulundum, Şöyle Böyle, İntikâdât* gibi

âsârı bu devrin pîşdâranından ma'dûd [önde gelenlerinden sayıldığı] olduğu gibi Mecmûa-ı Muallim'deki mübâhas-ı mühime-i lisaniyesi [lisana ait mühim bahislerin], bilhassa Edevât [edatlar] hakkındaki mütalâat-ı vâkıfânesi [meselelere vakıf önerileri], "Lügat"ı, bu büyük lisân âliminin ne kadar ihâtalı [etrafılı] olduğunu ispat eder. Eş'ârında görülen selâset, hatasızlık, hassâsiyet, rikkat ve mezâyât-ı adîde [birçok meziyetleri] dahi bu bâbda şevâhid-i âdileden ma'dûddur [adil tanıklardan sayılır]. Zekâ ve irfanı balâter [pek yüksek] olduğu için idi ki kırkıdan sonra, az zaman zarfında Fransızca'dan âsâr-ı adîde [çok sayıda eser] tercümesine muvaffak olmuş idi. Hatta Therese Raquin gibi Emil Zola lisan-ı edebiyesiyle yazılmış bir eserin tercümesine başladığı zamanlarda müseveddâtı o esnâda Tercümân-ı Hakikat muharrirliğinde bulunan Hâlid Bey merhuma bir yanlışlığa mahal kalmamak ricasıyla gönderdiği hâlde Hâlid Bey tercümedeki mutâbakat ve letâfete [uygunluk ve güzellik] hayran kaldığını bana mükerreren söylemişti.

Hugo'dan vesair Fransız şâirlerinden nazmen yaptığı tercümelerin mislini, hemen hiçbir lisân-aşınâ şairimiz vücûda getiremez.

Letâife meyli pek ziyâde idi. Ufak bir nükte veyahûd tuhaf bir vak'a onu dakikalarca güldürürdü.

Deve tüyü rengi pardösüsü gözümün önünden gitmez.

İhtirafât ve Keşfiyât-ı Beşeriye nâmıyla Fransızca'dan tercüme etmekte olduğum külliyyâtın birinci cüz'ünün müsveddelerini kendisine irâe [göstermiştim] eylemiş idim. Bu birinci cüz'ü Fonoğrafdan bâhis idi. O zamanlar henüz hâl-i ibtidâiyede [başlangıçta] bulunan bu âlet hakkındaki nazireye ve âmeliyeyi sorup da anlayınca terakkiyât-ı asriyenin tenevvüatına [çağdaş ilerlemenin çeşitliliğine] hayret etmiş idi. Hatta ertesi gün bana kitâbın kabına yazılmak üzere şu beyiti yollamış idi:

"İlmin ulûv-i kadrini ber-vech-i bihterîn
İspât eder şehâdet-i hel-i yesteviyellezin"

[İlmin kudretinin yüceliğini en iyi şekilde Kur'an'da yer alan 'hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu' âyetinin tanıklığı ispat eder] cüz basılıp da kendisine takdîm ettiğim zaman:

- Okuyacağım, merak ettim, anlayamazsam sorarım demiş idi.

Filhakika okumuş ve anlamış olduğu ilk tesâdüften ifâdât-ı mûcize [mucize ifadelerle] ile pek güzel bir surette anlattıydı.

Şâir Celâl'i gördükçe ziyâdesiyle güler, Şuârâ-yı Osmâniye içinde iki meşhur deli vardır: Biri *Deli Birader*, diğeri de *Celâl-i hayâl-perver* derdi.

Takdîr-i Elhân'ın intişârıyla aleyhindeki tarizâta [sataşma] mukabil "Saadet" Gazetesiyle Ekrem Bey merhumun Zemze-me'sini tehzilen [aşağılamak için] yazdığı "Demdeme"ye bilâhare pek çok pişman olduğunu bana çok defa itirâf etmişti. Fil-vâki merhumda esnâ-yı musâhabetde [sohbet sırasında] bile derince bir gurur, alıngan bir izzet-i nefis mevcûd idi.

Mes'ûd Harâbâtî diye telâkkup [lakap alışı] edişi temdîh-i nefis [nefsini övmek] için olsa gerektir.

Ömer'in *Çocukluğu* ne kadar hüzn-âverdir [hüzün doludur] !.. Âsâr-ı şiiriyesine verdiği unvanlar ki *Ateşpâre*, *Şerâre*, *Fürûzân*'dır, şâirliğinde temeddühe kâil [övgüye, bôbürlenmeye] olduğunu gösterir. Istilâhât-ı Edebiye'si gâyetle veciz, münahkah [temiz], mûfid [faydalı] olduğu için nev-zuhûr şâirlerimize [yeni çıkmış şairler] okumalarını bi'l-münâsebe tavsiye ederim.

Servet-i Fünûn dühât-ı şiir ve inşâsının [şiir ve nesir dehalâri-nın] Nâcî mesleği aleyhine bil-itiraf açmış oldukları tarizata yeti-şmeden vukû-yu irtihâli [ölümü] Devr-i Cedîd-i Edebî denilen bu büyük komedinin belli başlı nevâkısındandır [noksanlarından] .

Ömrümde bir defa tarih söyledim. O da merhumun vefatı günü idi; tarih:

"Âzim-i huld-i berîn oldu Muallim Nâcî"

Mısrâsından ibâret idi. O günden beri Hesâb-ı Ebced'e bir daha başvurmadığım için şu satırları yazarken sene-i evvelini bile bu-lamadım.

XV

İstibdâd-ı Edebî'de Birkaç Şahsiyet-i Ma'rûfe

Şâir Hakkı Bey, Sâlim Bey, Şeyh Vasfî, Menemenlizâde Tâhir Bey, Muallim Feyzi, Kâzım, Eşref Paşalar, Senîh Efendi, yine bî-çâre Celâl; bî-çâre Andelib.

*

Nâcî hakkındaki hatıratımı, bil-vesile biraz daha tevsî' [genişletmek] edebilirim. Bu vesile, bir teceddüd-i muhâfazakârî [muhafazakâr yenileşme] göstermeye muvaffak olmuş Nâcî mektebine bile yan gözle bakmaktan kendisini alamayan sınıf-ı kadîm efrâdının mezûniyet-i müebbede almak üzere hazırlanmakta olmaları keyfiyetinden inbias [doğmak] etti.

Bu sınıf-ı kadîmin birincisi Misivri muhâfız İsmâil Paşazâde Kör Hakkı Bey idi. Müşarünileyh o zamanda Nefî mümessiliydi. Bütün kasâidinde tarz-ı üstadı ihyâ etmiş fakat maluliyeti hasebiyle gençliğindeki şiddet-i karihayı [şiddetli halini] kaybeylemişti.

Üsküdar'da oturuyor. Pejmürde hal ve kıyafet gezinip duruyordu.

Filhakika Nefî tarz-ı beyânında hoca ise, Hakkı Bey de kalfadır. Matbu divânçesindeki manzûmâtı okunacak olursa kendisine Nefî-yi Sâni demiş olduğu görülür. Manzûmât-ı mezkûre [adı geçen şiirler] arasında devr-i Azîzî'de İstanbul'u ziyâret etmiş olan İrân Şâhi Nasreddin Şâh Kaçar'a taktim ettiği Fârisi bir Kaside-i Nûniye'de mevcûddur. Nefî Kasâidinde mündemiç [alınmış] kâffe-i esâtir-i Şarkıyye [Şark mitolojisinin tamamı], nikât [nükteler] ve tecnisât [cinaslar], mübalagât [mübalağalar], tasvirât, tahlîs, girizgâh bulmak yolları, imâlât bununkilerde hemen aynen vâkidir. Nâcî'yi, esbâk hariciye nâzırı Kürd Said Paşa'nın yanında gördüğü zaman Paşa'ya:

- Bu sakallı çocuğu nerede buldun!

diyerek saraka ettiği meşhurdur.

Pek çabuk anlaşılacağı üzere Hakkı Bey Nâcî'nin etrafını bürüyene kevkebe-i şuarâ meyânına [yıldız şairler arasına] dahil değildir. Nefî zamanında nasıl münferid yaşamış ise, o da öyle yaşıyor-

du. Vefatı Bakîyetü's-selef [eskinin son kalanını] kaydını defter-i mahsûsundan sildi.

Maahazâ o kevkebe-i şûârâ arasında oldukça mühimleri de var idi. Bunlardan Üsküdarlı Sâlim Bey'i unutmayalım. Nazik, halûk her manası ile centilmen bir zât idi. Dârüşşafaka'da kitabet hocalı-ğı ettiği sırada tanımış idim. Zayıfça, kıranta, âdeta çıtı pıtı idi. Nezâket-i halini:

"Ne halktan incinelim biz, ne halkı incitelim
Ne dil-figârımız olsun, ne dil-figâr olalım"

beyti ma'rûftur.

Şayân-ı dikkat bir manzara!... Nâcî'yi görür görmez, Şeyh Vasf'yi, şeyhi görür görmez, Nâcî'yi görmemek hemen pek ender vâki olan hâlâtıdan idi. Fakat Şeyh mürid Nâcî Şeyh idi. Tarikât-ı edebiyede böyle bir becâyîşe [yer değiştirmeye] her zaman bir imkân-ı tam vardır.

Destârı [sarık] ekseriyâ beyaz, fesi kulaklarda, orta boy, tıknaz, oldukça melih, esmer yüz, kestane karası gözler, zülfün fevkinde, bıyık sakal, sırta cübbe, âbâ, ayakta potin, mest ve galoş yuvarlanır gibi bir refâtâr, şeyhin acemi bir fotoğraf tarafından alınmış timsâlidir. Ekseriyâ neş'eli, mütebessim. Nâcî'yi sevmekten müfrit aleyhdârânına merhumdan ziyâde düşman görünürdü. Hatta vefatına kadar da böyle göründü. Muhaverâtında sevimli idi. Menemenlizâde Tâhir Bey, Ekrem Bey merhumun nasıl peyki idi ise Şeyh de Nâcî'nin peyki idi. Binaenaleyh aralarında er geç bir müsâdeme [çarpışma] vukuuna muntazır [beklemek] bulunuyor-duk. Çünkü muharrikleri birbiri içinden geçmiş birer kat'-ı nâkısı [elips] andırıyorlardı Günün birinde galiba Gayret mecmûa-i mev-kutesinde Tâhir Bey, Şeyh'in mülâzım-i tahriri olduğu 'Berk'e tari-zen:

Gürleyip Berk gibi...i

ile başlayan bir kıt'a dercetmiş imiş. Ertesi hafta *Berk* şu beyit ile mukâbele etmiş idi:

"Gürlemez bizim diyârda berk !..
Menemen berki acep gürleri mi"

Kıyametler koptu idi! En sathi bir hadise-i tabiyeden gâfil bu-lunan Tâhir şimşegi gürlletiyordu. Öyle ya!.. Bâb-ı âli Caddesi birbi-

rine girdi. Azîm ve seyyal bir gürültü caddeyi tuttu, sildi, süpürdü, götürdü. Ma'hûd-ı mehâfil-i edebiyenin [adı geçen edebi mahfilî] kapıları önleri, içerileri has u hâşâk-ı tevilât [çerçöp ve süprüntü teviller] ile doldu idi. Bir hâldeki hamâlân-ı edep, karşıdan karşıya arkadan bedava adam geçirir oldular.

Gerçi, bu geçici bir alâmet-i cûya [akım alameti] idi ise de Tâhir Bey tarafına dolu yağdırıyor, şeyhim müşekkel-i fahr u gurur [övünme ve gururlanmanın heykeli] geziniyordu. El-hakk, bu muvaffakiyet Mekteb-i Mülkiye edebiyat muallimini rengi aslîsinden daha ziyâde karartmıştı.

Başta Celâl bî-çaresi olduğu hâlde Nâcî'nin bir beyiti altı üstlü tağyîr edilerek bütün tarafdâran:

"Bir çakış çakdık ki Şeyh'im aşkına bizler bu şeb
Berk'e döndük neşr-i envâr eyledik meyhânede"

Fahriyesini günlerce okuyup çaktılar. Bu gâlebeyi bilâhere *Demdeme* tes'id eyledi. Dedim â, her ilmî, fennî, sanayî, iktisadî, içtimaî, her ne olursa olsun bir devri yapmak isti'dâdî hâsıl olur olmaz ondaki kabiliyât-ı ruhiyeyi mümkün olduğu kadar zabtetmelidir. Ben.. Ah! Budala ben!.. Bu fırsatı kaçırdım. Ne kadar yazık! Şimdi için için kendime levh [ayıplıyorum] ediyorum.

Yalnız hatırımda Şeyh ile Tâhir Beyin Arakel'in dükkânı önünde karşı karşıya geldiklerini şöyle böyle gözümün önüne getiren bir levha-i fersude [yıpranmış] var.

Her ikisinin de gözleri birbirine mülâki olunca hakikaten berk gibi çaktı, fakat bu ani parlayış, derhal söndü, göz kapakları indi idi. İkisi de önlerine baktılar. Tâhir Bey yukarıdan geldiği için yokuş aşağı yıldırım gibi geçti. Şeyh yukarıya çıktığı için elinin birini kavuğuna götürerek paratoner yapar gibi oldu idi.

Fakat bu tesâdüfün en komik ciheti, onar yirmişer adım sonra idi. İkisinden her biri bu mesâfe dahilinde arkaya dönüp bakıyor, diğerinin baktığını görür görmez kafasını sür'atle döndürüyordu. Pîş ü pesde vâki [ön ve arkada vaki] olan bu teâdi-i enzârın [karşılıklı bakışmanın] manâ-yı ruhîsi [ruhsal anlamı] müstakbele [geleceğe] aid idi. Ne görülecek ise mâ-sabakın [geçmiş] onda tesir-i küllisi olacağı anlaşıyordu.

Ah! Ne meraksız... Ne lâkayd adam imişim!.. Öyle ya!.. Derhal koş, Şeyh'in elinden öp!.. İhtisâsını [duygularını] sor... Onu bırak...

Dön, Tâhir Bey'i yakala... Yerle bir temennadan sonra onunkini de sor!.. Bir köşeye at! Şimdi gümbür gümbür yaz!..

Ekrem Bey'i de "Demdeme"nin yazıldığı günlerde görüp fikr-i mahsûsunu sormalı idim!.. Fakat Gayret mecmûasının ekser nüshalarında münderic olduğunu tahattur ettiğim "Cümel-i Hikemiye"si tahlîl edilecek olursa benim istediğim tezâhür eder sanırdım. Hatta ben bunlardan bir kısmını Arakel Kütüphanesi nâmıyla in-tişâr eden külliyâtın Cümel-i Hikemiye-i Osmaniye'ye almış idim.

Muallim Feyzi bambaşka bir tip idi. Pek esmer, İrânî siması üzerinde bu ırka ait göz, burun, ağız, bıyık, sakal olduğu gibi tarz-ı tekellümü de Azerbaycanî şiveden kurtulamamıştı. Sade tarz-ı tekellümü mü, mensûrât ve manzûmâtının ekserinden de böyle bir koku alınırdı.

"Dil benim, dîde benim, girye benim, aşk benim
Neden ağır geliyor ağlayışım ağyare"

Galatasaray "Mekteb-i Sultanî" Farisî muallimliği ona ayan azalığı gibi kayd-ı hayat ile verilmiş idi. Şâir Kâzım Paşa'yı bir türlü affedemezdi. Paşa merhumun mersiyelerinden birinde kendi mahsûl-i karihası [fikri ürünü] olan:

"Düştü Hüseyin atından Sahrâ'yı Kerbâla'ya
Cibril [hemen] haber ver Sultan-ı Enbiyâ'ya"

beytini bil-intihâl [çalarak] benimsemiş olduğunu iddia ederdi. Adeta asabiyeti gâlip olduğu zamanlarda bile Paşa için:

-Dezd-i edebî-yi bî-nazîr: [benzersiz edebiyat hırsızı]

Der idi.

Benim musikiye meraklı olduğumu öğrendiği günden itibaren ne zaman münasip bir mahâlde buluştuk ise Hacı Arif Bey merhumun bestelemiş olduğu:

"Pâ-bûsuna ermek üzre ey yâr
Hâk oldu rehinde âşık-ı zâr
Ey âşıkâ hasmolan cefâkâr
Maksûduna nâil olmadın mı?

Dehrin gamı derdi hep banadır
Âlem bana mahbes-i belâdır
Gündüz de gecem gibi karadır

Ey çile-i aşk dolmadın mı?"

Tarihçiliği, sene başı şâirliği, kaside-perdâzlığı, arada sırada hicviyeciliği de vardı. Nâcî'nin irtihali hakkında söylediğim tarihi kendisine gösterir göstermez, şaşı bana:

-Ömrümde tevârüde [iki şairin birbirinden habersiz aynı şiiri söylemeleri] inanmazdım. Şimdi inandım. Bir yaşma daha girdim dedi idi. Meğer merhumda aynı mısra-ı tarihîyi söylemiş imiş. Bunca sene Mekteb-i Sultanî'de bulunduğu hâlde Garb Edebiyatı'na merak etmemiş idi. Usûl-ı Farisî nâmındaki kitabı mekteplerdeki tedrisât-ı Farisiye'ye esas olmuş idi.

Kâzım Paşa'ya gelince, veçhen hiç tanımam. Fakat âsârını Tercümân-ı Hakikat'te, haftalık mecmualarda görürdüm. Mersiyelerini muhtevi olan risaleyi de okumuş idim. Bunların aşr-ı muharrem [Muharrem ayının onuncu günü] matemlerinde okuduğunu işittim.

Hicviyeleri pekçok olmakla beraber, hazır cevaplığı ile de iştihâr etmiş idi. Midhat Paşa'nın Yıldız'da muhakeme edildiği esnada Hakkı Bey merhumla beraber yine Tercümân-ı Hakikât'te münteşir bir terkib-i bendini görmüştüm ki onda yalnız müşârünileyhin burnunu enf-i patlıcanî [patlıcan burunlu] diye tavsîf eylediği hâtırımda kalmış.

Görülüyor ki imlâda bile aynı koku vardır. Galiba birinin ihtarı üzerine *İki Hâtırat Üç Şahsiyet*'te bu terkibin birkaç kıt'asını kaydeylemiştim.

Ayvaz-ı nasıl verem edip sebab-i vefatı olduğunu da biraz evvel yazmış idim. Merhum müşir Eşref Paşa ile Seniha Efendi'yi hiç tanıımıyordum. Bunları da âsâr-ı perakendelerini hemen ezber etmiş olan şâir Celâl'den dinler idim.

Celâl'in pederi jandarma reis-i esbakı Hakkı Paşa'nın da âsâr-ı nazimesi var idi. Celâl gazeliyâtından bir kısmını tenzîr, bir kısmını da tahmîs edip takdîm eder, bu suretle kendisinden para koparır idi.

Birgün dediler ki:

-Celal, Hasan Paşa Karakol hânesinde imiş!

-Neden?

-Galiba pederi teslim etmiş!

O esnada Celâl Osmanlı padişahlarının manzum bir tarihini yazıyordu. Zavallıya bu heves Nâcî'nin "Tercümân"dan infikâkından sonra Tarih nüvis-i Âl-i Osman me'muriyetiyle taltif edilmesi üzerine gelmiş idi.

Aradan biraz geçtikten sonra yine dediler ki:

-Celâl Fransız Hastanesi mecânin [deliler] kısmında imiş!

- Bu da ne?

-Çıldırılmış!

Pek sevdiğim için ertesi sabah Taksim'e kadar gittim. Kapıcı ve diğer biriyle görüştükten sonra Celâl'e bir odada mülâki [buluşmak] oldum. Bî-çare beni görür görmez hüngür hüngür ağlamaya başladı. Boynuma sarıldı, bu hareketinin o an için tehlikeden addedilmesi icâb ederdi. Fakat ben onun deliliklerinin türlüünü bildiğim için boğazımı sıkmayacağından emin idim.

Heyecanı biter bitmez iri elâ gözlerini yukarıya kaldırarak ellerini havada sallaya sallaya:

"Peder hiddetli, dâder hâle hayran, valide ma'tûh
Bu esbâb-ı cünûnu seyreden divâne olmaz mı?"

Beyiti okudu, ona mütakip:

-İşte beni tımarhâneye sevk eden esbâb bunlardır!

Paşa, beni Hasan Paşa'ya teslim etti. Yazdığım manzum tarih müsveddelerini de verdi. Böyle şeylerle uğraşmaklığımı münâfi-yi ubudiyet [kulluğa zararlı] addetmiş... Halbuki ben pâdişâhlarımıza hizmet ediyordum... Beni istintak [sorgulama] bile etmediler. Peder, sonradan nâdim [pişman] olmuş olmalı ki yine Hasan Paşa'ya müracaatla tahlisimi [serbest kalma] rica etmiş.

O da:

-Deli imiş! Diyelim de muvakkaten bir hastahaneye yatıralım, bundan başka çare yoktur, demiş. Bu karar üç gün sonra tatbîk edildi. Benim yanımda bir polis ile arabaya bindirdiler. Buraya taktılar. Fakat ben burada bütün bütün çileden çıkacağım. Saçmanın, hezeyanın, türlü türlü hareketlerin, oturmaların hadd ü hesabı yok. Dün bir Arnavud deli kabak duracağım belki beş saat odada öyle uğraştı durdu ki görseydin gülmeden katılırdın fakat gülebilirsen gül! Ya kızarsa, kafamın, gözümün yarıldığı gündür!..

dedi idi!.. Bîçare Celâl, bütün hayatında pederinden şikâyet edip dururdu. Zannederim ki birkaç defa teehhül [evlenmiş] etmiş idi. Âsârının içinde talihsizliği apâşîkar [apaçık] durur.

Sevdiği Anna'nın hâtıra-yı garâm'ını [sevda anısını] ölünceye kadar unutamamış idi. İşrete inhimâk-ı şedidi [içkiye aşırı düşkünlüğü] neticesinde bazen cünûna müşâbih alâim [deliliğe benzer alametler] gösterdiği vâki idi. Hatta bir gün Fevziye Kırâathâne-sinde Ali Ulvi Bey'in fesini kapıp Saraçhâne tarafına doğru kaçmış, beni de Galata'da Havyar Han'ı önünde aynı muamelede buluna-cağını söyleyerek tehdid etmiş idi.

Kitapçılarla açtığı hesâb-ı câriyeden [açık hesap] de kırma, kırdırma suretiyle bedbaht idi. Büyükada'da oturduğum senelerde bir gün Andelib ile beraber çıkageldiler. Eyvah!.. Burada ben bu iki deliyi nasıl idare edeyim? Derhal merkepleri çağırdım. Bindik. Diyaskalos deyip yürüdük. Çamlar altında oturduk. Maahazâ bir saat sonra ikisi de birden ayaklandılar. Celâl bağıryor Andelib bağıryordu.

- Sus! Demek onlara:

-Sesinize ne oldu kısıldı mı? Bağırısanıza â. Manasına geliyor-du.

-Yapmayın!

-Bunu söyleyen sen misin?

Bırakıp gitmek de elimden gelmiyordu. Gelen geçen bize bakıyor, hatta kadınlardan, çocuklardan pek çoğu korkuyorlardı. En nihayet bilmem ne oldu? İkisi birden ağlamaya başladılar. Buhran hitama eriyor, Fransızlar "Ufak bir rüzgâr, yağmuru dindirir" derler, ama burada beş on damla göz yaşı fırtınayı dindirdi idi. Meğer Celâl Anna'yı hatırlamış. Andelib de onun ağladığını görünce kendisini zabtedememiş imiş. Bana da bu hal dokundu. Pek müteessir oldum, Gözlerim sulandı. Bî-çâre Celâl beni de müheyyayı bana görünce yerinden fırladı. Anna'nın hânesi istikâmetine dönerek bil-irticâl [hazırlıksız] :

"Ada! Ey mesken-i dildâr! sende sonbahar ağlar
Celâl ü Râsim ağlar, Andelib-i dil-figâr ağlar"

diye âvazı çıktığı kadar bağırdı idi.

Şükürler olsun ki geceyi pek sakînâne geçirdik idi. Onları bağ-layacak zinciri elde etmiş idim: Bol, sık sık rakı!

İstibdâd-ı Edebî'de Yine Muallim Nâcî

Nâcî mekteb-i edebîsinin inhidâmı üzerine Tercümân-ı Hakikat'teki boşluk - Kaybedilen ne idi. -Midhat Efendi'nin çalışması o boşluğu dolduramıyordu -Darbenin açık bıraktığı yerler: Aleyhdârâna cesaret veriyor, sansürü, hükûmeti, hafiyeleri kurnazlandırıyordu -Nâcî'nin teşebbüsâtı: Saadet Gazetesi riyalet-i edebiyesi - Gazetelerdeki te'diyât meselesi -Akşam üstü gel! -

Para ister muharriirîn-i kirâm! - Şiir ve nazmın gazetelerden mecâmî-i mevkûteye intikâli -Nâcî ve âsârı, bilhassa Mecmûa-i Muallim -Yine merhum

Hacı İbrahim Efendi: Vav davası -Vav'dan Edebiyat-ı Cedîde mal bulmuş Mağribî'ye dönüyor! -Nâcî ile büyük kardeşi Sâlim Efendi - Midhat Efendi'nin vefat-ı Nâcî'den duyduğu teessür.

*

Midhat Efendi'nin yenmez, yutulmaz bir yumruğuyla çöken Nâcî Mekteb-i edebîsi müdâviminin çil yavrusu gibi dağılması beni de müteessir etmiş idi. Bu darbeden başka türlü bir inkılâba doğru gidilmek zarureti mahsûs oluyordu. Fakat ne türlü bir inkılâp?.. Burası kimsece malûm olamıyordu.

Yalnız Tercümân-ı Hakikat'te bir yokluk hâsıl olduğu görülüyordu. Anlaşılıyordu ki Nâcî burası için bir nev'i varlık imiş! Benim tercümelerimle merhûm Selanikli Tevfik, Mustafa Refik vesair zevâtın yazılarına münhasır kalan bu gazete bir şey kaybetmiş idi. Ama o şey ne idi? Bilinemiordu. Midhat Efendi romanlara, küçük hikâyelere, fennî, felsefî makalâta çalakalem himmet ediyor idi ise, sayfalara münâtif [bakan] olan gözler, başka birşeyler arıyordu. Gazeliyât ve manzûmâtın ziyade ufak tefek ihtârât-ı lisaniye [lisan ihtarları] tenkidât-ı edebiye o zamanın pek sevdiği, pek özlediği mebâhisden idi. Aferinler, tahsinler, nâzimü'l-hikem [hikmetli şiirler], şâir ü şehîr [ünlü şair], edib-i lebîb, şubân-ı udebâmızdan [genç ediplerimizden], şuârâ-yı benâmdan [namlı şairlerden], nevresidegân-ı erbâb-ı kâlemden [yeni kalem sahiplerinden] gibi teveccühât [hoşlanma], taltifât [iltifat etme], muvâsâtta [tavsiye etmek] mahkûm-ı nedret [yokluğa mahkûm] olmuştu.

Evet. Bu darbe, zamana birkaç ders veriyordu. Evvel emirde [ilk önce] Nâcî aleyhdârânı daha kesif, daha cesûr, daha açık gö-

rünmeye başlıyorlardı. Saniyen [ikinci olarak] sansür-i atî için başka türlü tedbîrler ittihazına temayül gösteriyordu. Salisen [üçüncü olarak] hükûmet-i Hamidiye şâir, muharrir, edip namları altında gezinen efrad-ı muallimenin en ufak bir tehdîd ile en sıkı bir inzibat altına alınabileceklerini hissediyordu. Rabian [dördüncü olarak] meydan-ı matbûâtta terassud [gözetleme] memurları çoğalıyordu.

Gerçi Nâcî, bir aralık İmdâdü'l-Midâd, Tarik Gazetesi'nin imdadı ile kendisini toparlamaya, enzar-ı umumiyede:

-Bu mekteb yıkılır, fakat ortadan kalkamaz, kaldırılamaz, kaydını ispat etmek gayretinde bulundu ise de Tercümân'ın çarşaf gibi sayfaları üzerinde Midhat Efendi ve ona peyrev olan bazı zevât-ı müstevirenin [kendini gizleyenlerin] her güne binen tarizât [hücum] ve hatta müfteriyâtına [iftiralarına], sağdan soldan gelen küçük küçük darbelere, belli başlı bir gazetenin riyaset-i edebîyesinde bulunmaktan maada bir vasıta-i mukavemet bulamayacağını da hissetmiş idi.

Bu his neticesinde idi ki Nâcî, "Saadet" gazetesi gibi;

-Nasıl oluyor da çıkıyor! Diye sahib-i imtiyazdan, muharrirlerinden hamallarına varıncaya kadar cümlesinin hayret ettikleri, en geveze müvezziiin [gazete dağıtıcısı] bile:

-Tarik, Sabah! Diye bağırırken Saadet! kelimesi dilinin ucuna geldiği hâlde hıfzû'l-lisan selâmetü'l-insan [dilini utmak insanın kurtuluşudur] mantığına riâyetle zikretmediği, ekser kiraathanelerin almadıkları bir gazetenin teklifini hâh ve nâ-hâh [ister istemez] kabul etti.

Saadetçi'lerde merhûmun Tercümân-ı Hakikat'e vermiş olduğu revaç ve revnaktan [değer ve güzellik] kazanmak hususunda ümid-var olmuşlardı.

Fakat revîş-i hâl Nâcî'nin burada durmayacağını işrâb [kapalı biçimde anlatma] ediyordu. Çünkü gazete, mâlî ihtiyaçlara karşı son derecede, hattâ vurdum duymaz! Dokuz yumruk bir işâret! gibi darb-ı mesellere masadak [uygun] olacak bir lakayd-i tam içinde bulunmayı adet edinmişti. Ben, bu gazetede çalıştığım zaman bir gün postahanedan para getirdiği nasılsa şâyi' [duyulan] olan idare me'muru müteveffa Karnik Efendi'nin elinden muharrirlerin çıkını gasbederek aralarında garâmeten [eşit olarak] taksim eylediklerini re'yül-ayn [bizzat] gördüm idi. Galiba, mu-

harririn ve mustahdemîne oldukça muntazam haftalık veren yalnız Sabah idi. Tercümân da parası olduğu hâlde muntazam veremezdi. Midhat Efendi, eski baş mürettibi Tatar Abdullah, kâdim postacı tatarlar gibi hazineyi alıp getirmeye memur etmiş. Sahib-i imtiyazı Cevdet Bey merhum da cümleye imsaki tavsiye etmekle beraber israf ve tebzîrden [har vurup harman savurmak] kurtulamamış idi. Tarik'e gelince üç ay kadar devam eden kısa bir muharrirliğim esnasında müteveffa Filip Efendi'yi matbaada şimdi Cenyö denilen eski Filip'de, eski köprü gazinolarında beklemekten bıkip usanarak en nihâyet alacaktan kefi yed [vazgeçmeye] etmeye mecbur olmuşum.

Gazete idârehâneleri ile kitapçı para gözlülerine has olan bu tarz-ı te'diyede [ödeme tarzı] "Akşam" kelimesinin hâlâ bir anane halinde devam etmekte olduğu görülüyor. Buralardan para istenildi mi, bu kelime para verecek adamın dudaklarından derhal fırlar:

- Akşamüstü gel!
- Akşama!
- Hele akşam olsun da birşey yaparız!
- Akşama daha bir yıl var!..
- Yarın akşam!

En ziyâde zebân-zerde [darb-ı mesel] tabirâtandır. Küçük Millet Hanı'nda intişâr eden "Kostantini Polis" Gazetesi'nin sahibi Nikolaki bile sahib-i imtiyâz olduğu yegâne Akşam Gazetesi Servet'in muharrirlerinden herhangi biri için kendisine müracaât edecek olursa

-Akşama! derdi. Halbuki gazetenin tahriri, tertibi tabi öğle üstü biterdi. Bu cevabı alan muharrir Galata'da, köprü üzerinde piyasa vurmaktan İstanbul tarafına geçemezdi. Çünkü müteveffa ada vapuruna binmekte ecnebi külahı giymiş kadar görünmez sırrına mazhâr olmuş idi. Velhasıl Nâcî bir müddet sonra lisan-ı nedâmetde: [pişmanlık lisanıyla]

"Para ister muharrirîn-i kirâm
Sahib-i imtiyaz hayrette"

Nidâ-yı teessürü olduğu hâlde Saâdet'ten ayrıldı. Bir zamanlar kuşbakışı baktığı meydana indi. Fakat *Demdeme* gazeteye az çok

revâç verdiği hâlde kitap şeklinde intişârı Arakel'in me'mûl [umduğu] ettiği gamgama-i revâcî çıkaramadı.

İşte bu zamanlarda idi ki şiir, nazım ve envaî cerâid-i yevmiye [günlük gazete] sütunlarından, sayfalarından çekilmeye yüz tuttu. Şâir, kendi başına çalışmak istiyordu Mekteb-i Sultanî Edebiyat muallimliği maaşı, kitapçı avansları ile geçinemiyordu. Hâlâ o deve tüyü rengi, kendi sakosunu, kukulatasını terk edemeyerek dîş-i kalenderânesinde taşıyordu.

Mecmûa-ı Muallim, Lûgat-ı Nâcî, Istilâhât-ı Edebiye, Ömer'in Çocukluğu vesâir ufak tefek âsârı bu devrenin güzide mahsûlâtındandır.

Mecmûa-yı Muallim esas itibariyle muhtelif dürûs-ı lisâniye makalelerinden bilhassa lisanımızın belli başlı edevâtı ile Mekteb-i Sultanî de vermiş olduğu lisân ve edebiyât derslerinden mülahâzât-ı müteferrikadan [tefrika edilmiş konulardan], eslâf-ı şûaranın âsârından [eski şairlerin eserlerinden], ahlaktan bazılarının sânihât [fikirler] ve manzûmâtından müteşekkil idi. Lisâna meraklı pîr ü bernâ [yaşlı ve genç] erbâb-ı kalem, mecmuanın ciddiyet-i mübahîsinden gayetle memnun görünüyordular. Fakat merhum Hacı İbrahim Efendi bu defa da Vav edatı hakkında bir mübareze-i harfîye [harf kavgası] çıkardı.

Nâcî, Vav'ın Türkçe'de bulunmadığı için istimâlini [kullanılmasını] mümkün mertebe tahdîd [sınırlamak] etmek istiyor, Hacı Kur'ân-ı Kerîm'den, ehâdisden [hadislerden], hatta elinden gelse icma-yı ümmet ile tefâsîr [tefsirler] -i şerîfeden misâller getirmek suretiyle ilzâma kalkıyordu. Bit-tabîî bu iki zıt iddianın yek diğeriyle müsâdemesi bir takım komik, hurda fıkralara meydan veriyordu.

Hacı merhum Tarık ile neşrettiği cevâbiyelerinde hemen dâimî surette Tevâli-i Vav, Tevâli-i Vavât terkiplerini istimâl ettiği için Nâcî her okuyuşunda gülmeden kendisini alamıyordu. En sonunda:

"Senin neyi sebât olduğun eyler ispât
Tevâli-i vâv ve tevâli-i vâvat"

demekle neşesine hatime verdi, amma başımıza iş açtı. Edebiyat-ı Cedide bulanık suda balık avlıyordu. Oltasına Vav'ı taktı. Fransızca'ya ittibadan ziyâde aleyhdârânı gayretini gütmek için Vav'ı

meselâ bir makalenin, bir manzumenin mebd-i kelimâtı ittihâz etmeye kadar yükseltti. Hatta bugün bile vav ile başlamayan cümlelere belki yenir diye kabak karpuzla dış vuranların:

-Tatsız imiş!

Şikâyeteye yakın olarak:

- Vavsız!

diyenlere tesâdüf etmek muhtemeldir. Hele bazıları Kazasker-zâde Hikâyesi'ni ihyâ [canlandırarak] edecek surette harfin âtifa mı yoksa kasem mi, yoksa başka bir şey mi olduğundan bî-haber görünüyorlar: Be-tahsis Tanin ile Servet-i Fünûn koleksiyonlarının kaplarına Mısır Çarşısı'ndaki Çifte Vav şeklinde birer âlâmet-i tefrik yapılırsa becâdır [uygundur].

Tarih-nüvis-i âl-i Osmân unvânı muhaddisiyle kadri tebci edilmek tarzından zuhûr eden teveccüh, şâir-i muallimi biraz daha merd-i mekriz [insanlardan uzaklaştırmış] etmiş idi. Debbâğ-ı Yunus'daki hanesinden nâdiren çıkıyor, eserlerini büyük biraderi Sâlim Efendi eski Tercümân-ı Hakikat'in Soğuk Çeşme'ye doğru biraz ilerisinde tuttuğu dükkânda satıyordu.

Benim bildiğim, hatta bir kere de kendi ağzından işittiğime göre zarar etmekte idi. Bu zarar nereden geliyordu?.. Ya matbaadan, yahûd dükkândan... İki den hâli değil idi. Nâcî ile Sâlim iki kardeş iken, tab'an mütehallif [zıt] görünüyorlardı. Biri güler yüzlü olduğu hâlde diğeri bilakis abuse [asıf suratlı] yakın bir sima ile yürür, oturur, alışveriş ederdi. Yalnız şu var ki kavga ettiğini görmedim. Ağabeye hürmet, Nâcî'nin ahlak-ı sâfiyesinden bir nişânedir.

Her:

-Birader! Deyişinde bu hürmetin derecesi görülüyordu.

Vefatının ikinci günü Mithât Efendi'yi ziyârete gitmiş idim. Malûm olduğu üzere Nâcî nin kayınpederi idi.

Efendi beni görür görmez ömrümde kendisinde birinci def'a gördüğüm derin bir teessürle, gözyaşları dökerek dedi ki:

-Râsim! Ne kaybettik biliyor musun?

Durdum.

-Hazine desem yanında tamtakır kalır!.. Dün bugün kendimde değilim!

Ben de ağladım idi!

XVII

İstibdâd-ı Edebî'de Der Beyân-ı Velâdet-i Edebiyât-ı Cedide!..

Edebiyât-ı Cedide'nin rüyada görülen endâmı, acaba sekine-i Merîh'ten [Merih'te oturanlardan] biri mi?.. Nevzâdî [doğuşu] istikbâl-i tedarikât ve istihzârâtı [tedarikleri ve hazırladığı geleceği], neler neler -Tekne kazıntısı.. Velhâsıl bî-vâtan bir çocuk!. Doğar doğmaz.. Feryâd.. Ervâh-ı eslâf [eskilerin ruhu], eşbâh-ı ahlâfin teessürleri [sonrakilerin üzüntüleri] -Velâdet tarihi [doğum tarihi] -Bade'l-vefât [ölümünden sonra] Nâcî'nin iskâtı [cenazesi kaldırılıyor] yapıyordu. -İstihzâ-yı zaman [zamanın alayı] Bir kitabın kabı üzerinde: *Mudhikât-ı dehre ben ölsem de tasvirim güler* yazılı idi -Nâcî'nin vefâtı kimlere yaradı, kimlere yaramadı? -Gazel sukût [ortadan kalkıyor] ediyordu. -Şiir ne imiş?. -Mensur şiirler -Üstâd'ın söylediği Kafiye sem'[kulak] içindir sözü.. -Hâmid'de galat-ı tabiat.. -Talebe-i mekâtibîn [mektepe talebelerinin] uğradığı perişânî-yi tahsil.. -Sahife-i üm.... el-kitâp... meselesi.. -Ali Ferruh Bey merhum, Abdülhalim Memdûh...-Tahir Bey nâmında biri.. -Andelib ve odası.

*

Filhakika Edebiyât-ı Cedide'nin ahd-i karibde [yakın zamanda] zuhûr edeceğine dâir nice alâmât [alametler] belirliyordu: Bir gece olmaz idi ki muştakîn [tutkunlarından] didarından biri onu mavi veya pembe rüyasında eflâtun oyalı tüllere sarılmış, altın saçları sık parmaklıkların ara sıra zemîne yaptığı in'ikâsât [akisler] gibi uzanıp çekilen koyu gölgeli kirpikleri, yeşil gözleri, tab-ı hamelden [yükünün ağırlığından] çatlamış dudaklara sürülen hafif tendür-düyotlara muâdil üvez renkli ağzı, lodoslu havalarda guruplardan taktır [süzülmüş] edilmiş al yanağı Fidyas'ın Venüs Heykeli'nden müstarik [çalınmış] mermer gerdeni, buradan bakılınca naf-ı mekşûfuna [ileri çıkmış göbeğine] kadar mütebellir [billurlaşan] sinesi, kalçalarının o zarif ve hendesî Coutours'ları [ısmarlama elbisesi], diz dedikleri bükümden sonra gelip şişik duran baldırına mûlâsık [yapışık], çıt! diye kırılacak imişcesine incelik bilâhare etli topukların kısa bir istitâlesi [kısa uzantısı] hükmünde mütecelli [görünen], şeffaf parmakları sade fi tırnaklarla mücehhez ve mü-cellâ [cılâlı] küçük pembe ayakları inkişâfâtından [meydana çıkmasından], hele Dans Serpantin'e daldığı zaman bütün elvân-ı menşûriyenin [parlak renklerin] pırıl pırıl uçuğu kanatların altın-

da ıyân ve nihân [açık ya da gizli] etrafı ulviye ve süfliyesi [yüceliği ve bayağılığı] ihtizazatından [titreyişinden] müteessiren ve mütehassisen [hislenmiş] hınçkıra hınçkıra uyanmış olduğunu hikâye etmesin!

O günlerde herhangi bir tasavvurun sırtına atlayıp da yükselecek olsa idik şimdi bana öyle geliyor ki bu mahlûk acbü'l-hilkatin [acayip yaratılışlı mahlûkun] sükkân-ı Merih'den [Merihli] biri olduğuna hükmetmek güç bir şey olmayacak idi! Fakat hiç de değil idi. Çünkü erbâb-ı fenn-i kehkeşânın [uzayla uğraşanların], bu yıldızı henüz irza' [emzirmek] etmekte ısrâr eylediğini bildiriyorlardı. Bu sebepten mevludun üç aylık bir meşime-cüdâ [ayrılığın sonu] olduğu kestirilemezdi.

Maahazâ bu taraftan istihzârât-ı validiye [doğum hazırlıkları] ikmâl [tamamlanıyor] ediliyor, daha şimdiden ilk Roma İmparatoru Romulus'un süt anası mahûd [bilinen] kurdun önü evlâdından bir beze-i lahye-nevâz [sakal okşayıcı günah] satın almış besliyor, hurûfât-ı kadime [eski hurafeler] eşhâs-ı mütearefesinden [belli kişilerden] dâyeler [sütanne], dağ perilerinden câriyeler aranıyordu. Hatta hâtırında kaldığına göre Ulyses'in mürşidi baba Mentor da lala ta'yin edilmiş idi. Kol kol yağlıkçılar geziniyor, üzerinde zümrüdîn mâşâallahlar takılı fıstık takkeler, harîrî gülgûn [ipekli gül renkli] zıbınlar, süzme bâdemî göğsülükler; serâpâ-yı letafet olduğunu imâ kasdiyle hevaî üstlükler alev alev kızılıkların zebâne-keş-i ihmîrâr [alevlendirdiği] olduğu kundaklar. Lübnân sanavberinden [çam ağacı] mamûl-i kadim Finike merâkib-i bahriyesi [deniz taşıtı] tarzında beşikler, muallakât-ı hamseyeyi [beş askıyı] sitteye [altıya] iblâğ [ulaştıracak] edecek ahenk-i mualla [büyük bir uyum] ile gıcır gıcır öten asma salıncaklar, yeşimler, okyanus-ı hayâlât incileri, kehribâları ile demir çini çekirdeklerinden nâlinlar, gümüş güğümler, çivîdi, mâî boncuklardan nazar takımları, çörek otu, kebâbiyeler, anasonlar, Hacı Bekir'in acı badem ezmeleri, tûlbentler, bezler, kauçuktan emzik ağızlıkları aranıp alınıyordu.

Bunlar yetmiyormuş gibi bilhassa İran'ın en mutenâ [seçkin] terâkib-i izâfiye [isim ve sıfat tamlamalarından] ve sâfiyesinden mensuc [dokunan] şallar, Veysî ile Nergisî ma'mulâtından örtüler, Hicâz ile Irak develeri tüylerinden başlıklar, mantolar, pelerinler, battaniyeler sipariş ediliyordu. Bu çocuk ıstılâh-ı zenâtta [kadınlar terminolojisinde] karışık, peri tutmuş veya havâleye uğramış diye

ma'rûf olan vâsilen Lakita'ya [kız çocuğu] pek ziyâde müşâbih [benzer] idi ise de tekne kazıntısı olduğu için çirkin de olsa sevilecek kendisine bir bakışta Şarklı, bir bakışta Avrupalı, bir bakışta da vatansız denilecek idi.

Daha doğar doğmaz kucaktan kucağa altıntop gibi intikâl eden bu zâde-i sun'î [yapay çocuk] kendini sıkıan kamât-ı herc ü merci [karmakarışık örtü] zorlayıp da elini ayağını kurtarmaya muvaffak olamayınca salyalı ağzını açtı, öyle bir feryâd kopardı idi ki notada yeri yok idi. Gûyâ bütün ervâh-ı eslâf uyandı, bütün eşbâh-ı ahlâfın [gelecektekilerin] tûyleri ürperdi gibi birşeyler oldu idi!

Zaten ebesi:

-Bu başı büyük değil tosuncuk imiş! Çok yaşamaz; demiş idi. Şâir Abâlî'nin mısra-ı evvelini bit-tazmin Surûrî-yi Sâlis de ta'miyeli¹³ bir tarih-i mu'cem¹⁴ düşürmüş idi:

"Ne aceb kim sonu gelmez, gözü yok, üç kafalı
Geldi dünyaya veled bir analı, bin babalı"

Gelelim sadede: Nâcî öldü. Gömüldü, fakat nâmı ba'sel-mevte [dirilmiş] uğramış gibi dipdiri duruyordu Bu, zindeğî [canlılık] bazılarınca hoş görülmüyordu.

-Ölü, ölüdür. Dünya ile alâkası yoktur.

Diye onlara teselli verildikçe birtakım, istifsârâta [sorulara] yol açılıyordu. Sanki merhûmun iskâtı yapılıyordu!

-Nâcî şâir mi idi?

-Nâcî nâzım mı idi?

-Nâcî lisân muallimi mi idi?

Bu suallere cevap veren verene!.. Hele: Şâir değildir, alel-âde nâzımdır, gerçi lisanî munakkah, pürüzsüz ise de fikren mahdûdur; diyenler, Edebiyât-ı Cedide'cilerden aferin alıyorlardı. Bu diyenler arasında ellerinde kudret-i temyiziyelerine delâlet edecek bir mısra bulunmayanlar bile vardı. Siz istihzâ-yı zamana bakın ki biraz sonra kitapçı dükkânlarının dış câmekânlarında ter-

¹³ Ebced hesabıyla düşürülen bir tarihin hesabı doldurmak için çıkarılması ya da eklenmesi gerekli sayıları işaret etme. (HN.)

¹⁴ Ebced hesabında bir dize, bir beyit veya cümledeki noktalı harflerin tamamının karşılığı tarih.(HN.)

cüme-i hâline nâlık bir eser göründü. Bu eserin kapağında merhûmun bir tasvîr-i mütebessimi. Onun altında da kendisinin:

"Müdhikat-ı dehre ben ölsem de tasvirim güler."

(Zamanın gülünçlüğüne ben ölsem de resmim güler)

Mısraı matbu' idi.

Evet. Gülünmeyecek dava da değil idi. Yukarıdaki üç sualin hâli Nâcî'nin mukadderât-ı müstakbelesini [gelecekteki kaderini] ta'yin için irâd ediliyordu. Halbuki o zavallı "Sultan Mahmûd" Türbesi haziresinde seng-i mezârı altında:

"Hakperestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhîdden ayrılmadım Allah bir"

Tehlîli [Lâilâheillallah] ile günûde [uyumuş] idi.

Hal böyle iken bile es'ile-i selâse [üç sual] dal budak salıyordu. Maahazâ merhûmun ufulü [ölümü] yeni edebiyatçıları bildiklerinde devamı teşvik ve teşci' [yüceltme], edebiyat-ı kadîme mutavas-sıta erbabının akrâzını [bitiş] teshil [kolaylaştırma] ve tesri' [hızlandırma] etmekte idi. Celâl bile gazel söyleyemez olmuştu.

Bu tarz-ı nazım gittikçe bârid [soğuk] görülüyordu. Eski divân-ların kâfiye itibariyle hurûf-ı hece üzerine tertibi, şuarâ-yı eslâfın [eski şairlerin] şiirden ziyâde divân teşkiline çalışmış olduklarına isbât etmiyor mu ya!.. Şiir ki hür ve bî-kayd [küralsız], şuh ve mütefekkir, aşk ve garâm [sevda] âleminde puyân [koşar] ezvâk-ı tabiatten [tabiatın zevklerinden] mütehassis ve mahzûz [hislenmiş ve hazlanmış], ruh-ı kâinât peyinde nâlende [ağlayan], müzlim [karanlık] ve münevver, mahzen ve dil-âzâr [gönül incitici], müdhik [güldürücü] ve mütebessim hissiyât ile müteheyyiç [heyecanlı] ve müteferrik, gözlerden yaşlar akarken handeler işar [döken] eden... Daha bilmem neler yaratır, oldurur, büyütür, küçültür, semâlara fırlatır, şehablardan [kıvılcımlar] nem alır, fezalarda elinde ta'ziyane-i ateşîn [ateşli kırbaçlar] şeyâtin kudûreti [gam şeytanları] kovalar, en nihayet ebkâr-ı hayalât [yeni hayaller] ile ağıuş bâ- ağıuş [kucak kucaka] yatar bir meleke-i vicdânî veya ruhudur. Kâfiye, vezin gibi kuyûd-ı sun'iyeye [yapay kayıtlara] nasıl tâbi olurmuş?

"El verir bir şâire bir nev-nihâlin sâyesi"

(Bir şaire taze bir fidanın gölgesi yeter)

Yalnız mevsun ve mukaffa olanlar mı şiiriyete mukarrindir? [yakındır] Bu nasıl iş nasıl söz? Nesirde de şiiriyet vardır! Neden mensûr şiirler demeyelim? Veyahud, işte üstad da söylüyor, kafi-yeyi mukayyede ekseriyâ ilhâmât [ilhamları] ve sanihâtı [medhi-yeleri] boğuyor. Halbuki: Kâfiye sem' [kulak] içindir. Gerçi Hamit eş'ârında kâfiye-i mukayyideye düşkün görünüyorsa da onun bu incizâbı [çekiciliği] sırf ruhuna aid bir galat-ı tabiattır. Binaenaleyh mevâridat-ı hissiye [doğacak his] ve hayâliyeyi zencir-bend [zincire bağlı] görmek selemü't-tabi [tabiatı salim] olanlara girân [ağır] gelmektedir. Bu esir-i her dem-i azâdeyi kurtarmalıyız!

İşte sonu böyle bir serbestiye, böyle hercaî münşiliğe müncer [ulaşmak] olmak istidadını almağa başlamış olan "şâir"lik taslamak gayreti, gittikçe taraftarlar kazanıyor, mekâtib-i idâdîyeden [lise mekteplerinden], hatta rüştiyeden kalemi kulağında, gözü oynasta, eli işte yavrular yetiştiriyordu. İyice ezberimdedir ki bunlardan biri Hersekli Arif Bey merhumun:

"Yok kayd-ı mâsiva dil-i kudsî cenâbda
Olmaz hatâ sahife-i ümmü'l-kitapda"

(Sevgilinin kudsî gönlünde dünya kaydı yok. Levh-i mahfuz sayfasında hata olmaz)

Beytindeki "Sahife-i ümmü'l-kitapda"yı, suret-i inşâdındaki vezin hatasından kat-ı nazar, şöyle okumuş idi.

"Sahife-i ümmül-kitapda"

Sade yanlış mı okumuş idi? Hâşâ!.. İlave-i mahsûsa olmak üzere de beytin bî-manâ olduğunu veznen kendisine düşük gibi geldiğini, bunun böyle olmayıp zamm ile "ümmü'l-kitap" olduğu ihtâr edilince:

Öyle de olsa yine düşük. Çünkü:

"Fâilâtün, Fâilâtün, Fâilâtün, Fâilün"

kalıbına hiçbir zaman bu beytin sığamayacağını ileri sürdü. Bunun üzerine hepimiz kıyâm ederek kendimizi kitapçı dükkânından dışarı dar attık idi. Zirâ katılmak işten değil idi...

Bir taraftan da biçareyi haklı buluyorduk. Neden bulmayalım: *Hûşenk* sahibi Ali Ferruh Bey'in dediği gibi.

"Herkesin bir revîşi, her revîşin bir kesi var"

Anlaşılıyordu ki bu tedbezeb [karışıklık] artacak, Arap saçına dönecek idi. Ali Ferruh merhûmu, tâ Mekteb-i Mülkiye'ye devam ettiği günden beri tanırım. Koca baş, açık alın, yüzü çilli, ablak çehreli, sarı elâ veya hafif mai gözleri, zekâ-i fitrisini fıldır fıldır anlatır, lâtife-gû meşy-i vakûrâne [latife söyler ağırbaşlı yürüyüş] sahibi idi.

Şâir-i A'zâm'ın ilk prestîşkârâtından madûddur [hayranlarından sayılır]. Hezl ve mizaha da nisbeti var idi:

"Başımda dönmede ateş-nisâr bir tokmak
Bu böyle olmayacaktı, böyle olmayacak!"

(başımdan ateş saçan bir tokmak dönmektedir, bu böyle olmayacaktı, bu böyle olmayacak)

Beyti, nev-heves hâfiyeleri hayli uğraştırmış idi. Pederi Reşât Paşa merhum o zamanlar Kudüs Mutasarrıflığı ile, daha doğrusu Kemâl taraftarlığı, Avrupa'da münteşir Türkçe evrâk-ı muhâlifeye yazı yazmakla mûttehim [suçlanarak] olarak Kudüs'e teb'id [sürülmüş] edilmiş idi. Fakat pederin cürm-i mevhumundan [kuruntuya dayalı suçundan] oğlu da müteessir oluyordu.

Abdülhalim Memduh da Ferruh Bey'in peyki idi. Zayıf, sivri bir kafa, sivri bir yüze çizilmiş siyah ve gayr-ı mütenazır iki kaş, isterse şehlâlanır bir çift göz, sivri uzunca bir burundan mürekkep olan bu simâ üzerine kalıpsız, püskülü ekseriya tablası etrafında siyah ve bî-arâm [süssüz] bir fes geçirin, endâm-ı nahifine [ince duruşuna] mutlaka düğmelerinden biri veya ikisi eksik herhangi renkte olursa olsun bir ceket, yine onun gibi iliklenmesi tam olamayan bir yelek, bazen paçalarından biri, bazen ikisi potinin goncuna binmiş bir pantolon giydirin, koltuğuna behemahâl Rousseau'nun Confession'u ile Contrat Social'ını veya Voltaire'den ciltli cildsiz bir iki kitap, bir çok evrâk-ı fersudenin [çok eski evrakın] hurûc ve duhûlüne tab'aver mukavemet olamayarak eyler, tutar yeri kalmadığı için yerine başka renk astardan dikilmiş torbası, iç cebine de risâle, gazete, yazılı yazısız kâğıt, pek aceleye gelecek olursanız mendil, para çantası, veyahut elinize ne geçerse doldurunuz, bu vücûdu biraz da yanpuri yürütürken enzarına gelip geçenlerle istihzâ eder bir tarz-ı in'itâf [bükülme tarzı] veriniz, kendisini, görmediniz ise bile yevm-i kıyâmette teşhis hususunda güçlük çekmezsiniz!..

Bizde Viyana Muhasarası hâtıratını ihya kasdıyla yazdığı beş on sayfalık manzumesindeki:

"Ey devr-i dûr-dûra!
Ey şûr-i şûr-şûra!
Mahsûr idi Viyâna
Bu zîb ü şâne"

Beyitlerini okuyup kendisiyle eğlenir, hatta son derece kızdırırdık!. Bâ-husus bakiyetü's-selefe [eski nesilden kalan] mensûb gençler, bîçarenin yüzüne karşı "Şâir-i câhil" olduğunu söylemekle Edebiyât-ı Cedide'nin açtığı zahm-ı bî-devâya [devasız yaraya] çare ararlardı.

Evet, bîçare idi. Zeki, şen, hazır cevap, mürüvvet-mend, arkadaş bir genç idi. Tâhir Bey nâmında birinin siâyetiyle [dedikodu-suyla] İzmir'e nefyedildi [sürüldü], diye bir rivâyet çıkmış idi. Bilahâre Tahir Bey affolunarak İstanbul'a geldiği zaman bu rivâyeti bizlerin yanında red ve tekzîb [yalanlardı] ederdi. Fakat her neden ise inanamaz idik. Esmer, zayıf siması üzerine hiç yaraşmayan açık çividi gözleri, etvâr-ı merdi furûşu [erkeklik satan tavırları], bizi şüpheden şüpheyeye atardı. Ben zaten Andelib'den maâda hiçbiriyle politikadan bahsetmezdim. Hatta onu bile arada sırada azarlar sustururdum.

Andelib, Zühdî Molla nâmında kibâr-ı ilmiyeden bir zâtın oğlu idi. Adı Es'ad idi. Surûrî nin Şeyh Gâlip merhumu hicvettiği sırada,

Bilmem ey mehhûs adın Es'ad mıdır, Gâlip midir?

Demesinden ürkerek Andelib tahallüs ettiğini söylerdi.

Bu zavallı arkadaş da cidden bîçâre idi. Tab'ında [yaratılışında] kendinden büyük bir istiğna var idi. Onun için idi ki pederinin bir çîn-i cebininden [kaş çatışından] münfâil [gücenererek] olarak hanesini terk ile Bâb-ı Âli Caddesi'nde Meserret Apartmanı karşı-sındaki Sucu Mûteveffa Yorgi'nin dükkânı üzerinde Müstecâbîzâde ile müştereken bir oda tutmuş idi.

İşte bu oda, envâ-ı müdhikât ve hicviyâta, hezliyât ve siyasîyâta, hakikâten o zaman için pek müthiş tehlikeleri câlib, te-fevvühât ve teşnî'âta [dedikodu ve ayıplamalar] hacle-gâh olmuş idi.

XVIII

İstibdâd-ı Edebî'de Mehâfil-i Edebîye Numûnelerinden Birkaçı

Andelib, şekil ve kıyafeti, ahvâl-i rûhiyesi, metânî-i ahlâkiyesi. Bu müt-hiş zamanda hafiyelerle münâsebeti, pederi hakkındaki fikri: O devrin nâmuskârlığı hâfiye olmamak idi -Müstecâbizâde İsmet, şekli ve kıyafeti- Andelib ile aralarındaki fark-ı sahâvet -Sucu Yorgi'nin dükkânındaki oda, odanın içi, mefruşatı, büfeleri, muhteviyâtı, iklimi, odanın ehemmiyet-i asriyesi, Yorgi'nin Andelib hakkındaki kanaati, Yorgi ile muamele-i rûzmere, odada meclis-i milliyenin in'ikâtı, odanın müdâvimini, Ahiler Cemiyeti, Subûh âlemi ile kaylule arasında, Saraç Hanı'na, Taş Han'a, büyük, küçük Müslim'e, Vezîr Hanı'na, Kafkas Birahanesi'ne... Gidişi, gelişi, enva-i ilhâmât ve sanihât numuneleri.

*

Evet Andelib başlı başına bir tip idi. Ekseriyâ uzunca kıvırcık, daha doğrusu girift siyâh saçları, kocaman kafasına papak giymişine döndürür, küçük, büyük gelişi güzel bit-tabi kalıpsız, hatta günlerce süpürülmemiş, tozlu, lekeli, yağlı, bazen ötesinden berisinden çamurlu bir fes, bu saçlar üzerinde kâh kalın çizgili alnını örterek gözlerine yakın, enli kaşlarına kadar inmiş, kâh tepesinde her nedense, belki yağmurların herhangi bir vasıta-i meyâhiyenin tesiriyle bozulmuş dururdu. Simâsı ablak, dediğim gibi kaşları gür, gözleri büyücek, siyâha kârib elâlıkta, burnu etli, mesâmâtı görünür derecede aşikâr, delikleri kabarık olmakla beraber ucu toplu kırmızımtırak bıyıkları koyu kumral, âdetâ post denecek kemiyette, tel itibâriyle uzun, sık olmak hasebiyle kalın, bî-reng-i afiyet, ra'şedâr dudakları üstüne yukarıdan sarktığı gibi Mollazâde olmak hasebiyle küçük yaşından beri salıverdiği sakalını bilâhâre bütün bütün başıboş bıraktığı için onun dahil elyaf-ı perîşânî bâ-husûs bamtelleri ve havâlisi aşağıdan yukarı fırlak bulunuyordu. Bu teşkilâta etlice, büyükçe, pür-mû [tüy dolu] iki kulak da ilave ederek herhangi bir sebeple kahkahalara münceş olan bir istidâd-ı dehakî [çok gülücü] verecek olursanız bütün simanın açılıp kapandığını, nesc-i şiirinin [şiirinin dokusunu] daha ziyâde kararır

açıldığını veyahûd yine herhangi bir sebeple şütûm u ağılâzın [sö-vüp sayma] boşanmasına sebebiyet verecek bir hadise zuhur eyleyecek olursa zaten muhtekin [kızarmaya] bulunmaya alışmış olan çehresinin morarıp âdeta kararır dereceye kadar vardığını görmüş olursunuz.

Andelib için hiddet ile neş'eye intikâl arasında pek cüz'i bir mesâfe vardı. Onun için idi ki çocuk tabiatlı addolunurdu. Kesret-i küûl [aşırı içki düşkünlüğü], bu mizâcî hem hırpalıyor hem de değiştiriyordu. Fakat asla garaz, sû-i niyet [kötü niyet], iftirâ, tem'in-i menfaât için yalan, dolan, fitnecilik gibi ahlâk-ı reddiyeyle delâlet eden ahvâlden hiç birine sevk edemiyordu. Şâir, bu hususta cidden bir kahraman addedilecek mertebede metin idi.

Hâfiyelerle âlenen eğlenir, canı isterse alenen söver, kovar, hatta dövüşürdü. Pederi bu muhâlif hareketine dayanamadığı için kendisinden yüz çevirdiği, o da onun bu infîâlini çekemeyerek araları pek ziyâde açıldığı hâlde bile:

Ben babamı sevmem, fakat hafiye olmadığı için her ferd-i namûskâra gösterdiğim teabbüd-i ihtirâm-kâriyi [derin saygıyı] onun hakkında da göstermekte kusur eylemem, derdi.

Müstecâbîzâde'yi ne zaman tanıdım ise Andelib'i de o zaman tanımış idim. Balıkesir taraflarından olduğunu söylerdi. Uzun, beyazca bir çehre üzerinde düz bir alın, açık, çekik iki kaş, az bade mi, akı çok bir çift elâ göz, az sivri burun, ince dudak üzerinde bitmiş bir kaytan bıyık. Az yuvarlak bir çeneden müteşekkil olan bu simâda ekseriyâ hafif tebessümler gezinir, nazarları keskin, müstehzi [alaycı] olduğu gibi esnâ-yı muhâverâtta [sohbet sırasında] ellerini dahi tebyîn [açıklamak] maksadı hususunda istihdam ederdi [kullanırdı]. Bu iki refikin [arkadaş] ciddiyetlerinde bir nevi müşâbehet [benzerlik] var idi ise de hoppahıklarında, neş'elerinde hayli fark görülürdü.

Andelib adetâ şımarık olur Müstecâbî seriü'z-zevâl [çabuk geçen] bir sükûnetten tedrîcî bir surette coşkunluğa kadar çıkardı.

Andelib hem müflis, hem de müsrif idi. Gınâ-yı tabına [yaratılıştan cömertliği] top attıracak şekilde sâhi idi. Müstacabî de yeni yetişecek ve sonradan erbab-ı kâlem sırasına geçecek olanların evvel ve âhir gibi müflis idi ise isrâf ve ibzâlde [bol harcama] ona çıkışamazdı. Bir gözyaşı, bir söz ü güdâz [yakıcı], bir boyun bük-

me, kulağa bir fısılayış Andelib'i çileden çıkarır, çırcıplak, tehi-dost [dosttan ayrı] bırakırdı.

Bir gün bana:

-Ben gideyim, Hacı'da bir kebab yiyeyim, bana bir çeyrek ver dedi. Verdim, gitmesiyle dönmesi bir oldu.

-Ne döndün?

-..... rast geldim. Bir çeyrek istedi. Verdim!

Sucu Yorgi'nin üstündeki oda dediğim ikinci katta, Bab-ı âli Caddesi'ne nâzır, müstâtilden [dikdörtgen] ziyâde murabbaya [dörtgen], karîb çerçeveleri meşkûkûl-hal [bozuk] iki pencereyi bir yer idi. Medhali dükkânın yanındaki dar, karanlıkça bir koridor, dolambaç bir merdiven, bakla sofadan ibaret idi. Oda kapısından girilince ya serili veyahûd ayak tarafından baş tarafına doğru bir hamlede -yorgan, yastık, çarşaf, var ise gecelik entarisi de dâhil olduğu hâlde- bükülüp bırakılmış iki yatak görünürdü. Mefrûşât ve tezyînât: Ne gece indirilmiş, ne de gündüz kaldırılmış soluk eski perdelerden, iki köhne sandalyeden, köşelere atılmış kirli çorap, mendil, hırka, gömlek ve emsâlinde, sahifeleri birbirine geçmiş kitaplar, mecmualar, gazetelerden, tabaktan bozma sigara tablalardan, tabanları yenik terliklerden, kirli havlulardan müteşekkil idi. Yalınız büfe gayetle husûsi idi.

Fakat bizim bildiğimiz gibi kütüphanelere benzer, doğramacı işi dolaplar değil oda döşemesi üzeri, kapı arkası, dışarısı, yerli dolap içerisi, oyması kaba duvar hücreleri, sandalye üstleri pencere kenarları idi.

Vaktine göre kebabçı, bakkal tabakları, çatalları, bıçakları, sardalya, helva, üzüm, karpuz, kavun, ciğer, piyaz, işkembe çorbası, baş, peynir, zeytin, patlıcan tavaşı, pilâki, kadeh, sūrâhi, bardak, yeşil çanak, çini, yarım veya bir okkalık, bazen binlik, yüz dirhemliklerle gazozlu şişeler, iç ekmek, simit parçaları, sarı havyar ezmesi, muhallebici tavuğu kemikleri, açık saçık, dağınık, dökük, kırık, hurda, mahlût [karışık] ve müteferrid [ayrı ayrı] dururdu. Kış ise bit-tabii keskince, yaz ise az keskin bir koku, sigara dumanlarına süvar olmuş [binmiş], tavanlarda gezinir, pencereler açılır açılmaz ağır ağır dağılırdı.

İşte bu odanın içinde idi ki günün ne kadar mesâil-i edebiye ve siyasiyesi var ise mevkî-yi tedkike konulurdu!.. O zamanlar böyle

telefon tertibâtı mevcûd olmadığı için ya sükân-ı aşiyandan [evin sakinleri] biri ihtiyâr-ı zahmetle o karanlık koridora çıkarak:

-Yorgi!

Diye bağırır, yahûd içlerinden biri ayağıyla döşemeye kuvvetli vurarak Yorgi'yi hâlden haberdar ederdi.

Yorgi meşgul ise küçük çocuğu yollar, değil ise mutlaka kendi gelir idi. Orta boylu, saz benizli, zayıfça, gözleri çukur, akı ziyâde, elâ gözlü, kızmadan ziyâde gülmeye meyyâl, ya Karamanlı yahûd civâr köyleri ahâlisinden, otuz otuz beşlik biri idi.

Fakat burada en ziyâde câlib-i dikkat olan bir hâl daha vardı: Andelib, Yorgi'den de şüphelenirdi. Der idi ki:

-Bu herif ya hâfiye, yahûd biz burada ne yapıyorsak görebildiklerini korkudan söylüyor!.

Matbûâta musallat olan belâlara bilâhare mufassalan [ayrıntılarıyla] yazacağımız için Andelib'in şüphesi burada ta'mîka [derinleşmeye] lüzum görmüyorum. O da alel-usûl bir muvazene-i maliyeye [mali bir dengeye] tâbi idi. Bu muvâzenede açık veya fazla Yorgi'nin vücûdu üzerine:

-Şunu doldurt!

diye uzatılan şişenin hacim-i istiâbisinden [alış hacminden] anlaşılırdı. Eğer bütçe açık ise yüz dirhemlik yahûd yarım okkalık gösterilir, irâd ü masraf [gelir-gider] mütekâbil [karşılar] ise bir okkalık, fazla zuhûrunda yani Yorgi'ye olan duyûn gayr-ı muntazama [düzensiz borçlar] bir itilâf [anlaşmazlık] neticesinde -ki ekseriyâ kitap, vesaire terhîni veyahûd kitapçılardan birinin kefil olarak irâesi [gösterilmesi] demek idi- tesviye edilmiş ise binlik işaret edilir, pek nâdir olarak karşıkı bakkal İstavrî'den balık tavası, peynir, mevsimine göre Sirkeci'den üzüm, elma, portakal vesâir aldırılırdı.

Müstecâbi âlel-ekser içmezdi. Hatta haftalarca perhiz ettiği vâki idi. Şişenin vürûduna intizâr [gelişini beklemek] adetâ bir âyin-i mahsûs [özel ayın] icrâsıyla hitâm [son] bulurdu.

Üç lisândan mûntehip [seçilmiş], fakat her defa için tekrarı mutlak olan mısralar, beyitler kaside parçaları, kıt'alar, şarkılar tertîlî [yoluna uygun] terennümü usûlden idi.

Mesela bir ses:

"Geh mü'tekif-i-i deyrem ve ki sâkin-i mescîd
Yani ki tûra mi talebem hâne-be-hâne

(Ya manastırda ibadete çekilmiş ya da mescitte oturmaktayım.
Yani ki her yerde seni talep etmekteyim)

Diğer ses:

Elâ la-tahzûnenne ahu'l-beliyye
Feli'r-rahmânî eltafun hafîyye

(Ey belaya uğramış olan kişi sakın kendini hüzne kaptırma!
Rahim olan Allah'ın gizli gizli lütufları vardır)

Öteki ses:

"Bir câm ver Allah için, bir bâde de ol mâh için
Tâ medh-i şâhen şâh için, alam ele levh-i kalem"

Kelimâtıyla aksederdi.

Maahazâ müdavimînin ekserisi [müdavimlerin çoğu] "Akşam-cı" yani geceyi odada geçirmiş olanlar değil idi. "Sabahçı" yani bir yere uğrayıp da def-i humâr [içki sersemliğini def] etmeye takati olmayan ve elbette Andelib'de birkaç kadeh bulunur kuvvetiyle uğrayanlar idi. Bunlar arada sırada tekkeye aş da getirirlerdi. Bir nev'i Ahiler Cemiyeti demek olan bu arkadaşlıkta şirket mutlaka câri olurdu. Para gizlemek ayıp idi. Merâtip, derece-i malûmâtın verdiği ehemmiyetle kendi kendine ta'yin ederdi.

Bu âleme şürekâ arasında "Sabûh" nâmı verilmişti. Bazen öğ-leye kadar devam eder, herkes birer uzanacak yer bulur, odada istif halinde kayluleye, yani öğle uykusuna varılırdı. Lakin Sabûh ile Kaylule arasında Tenkidât-ı Edebiye mübahis-i mütenevviâ [çeşitli konular] cereyan ederdi.

Bazen birer ikişer çıkılır, muhtelif istikâmetlerden bir merkeze mesela Kürkçüler Kapısı'ndaki Saraç Hanı'nda çarşı kapısındaki Taş Han'a, Kumkapı üstündeki Büyük Küçük Müslim'e, Çemberlitaş'taki Vezir Hanı'na, maldâr [zengin] bir refik zuhurunda Sirkeci'deki Paris Otelı altındaki Kafkas Birahanesi'ne veyahûd Balık Pazarı'nda, Limon İskeleyi'ndeki herhangi bir meyhaneye gidilirdi.

Buradan hurûc mutlaka gece ile mûterâdiftir. Müşterek gazeller ile kıt'alar, rubaiyât, hamriye matlaları, sakinâme girizgâhları, şarabiyeler, âlem-i harabât manzumeleri, esrâr-ı aşk:

"Meyhaneye serdik postu
Bir kadeh ver aman Kosti"

Veya:

"Bir zaman içtik idi bir nev-civânın aşkına
Şimdi nûş etmekteyiz pîr-i mugânın aşkına
Nerdesin ver sâkıyâ kâşî kemânın aşkına
Meydedir zevk-i tecelli, neş'e, reng ü incilâ
Her kadehte başka bir âlem görür çeşm-i safâ"

ve emsâli şarkıyât, hatta:

"Gerçi mestim, lîk aşk-ı zü'l-celâlin dildedir
Her kadeh dürdâne-i tesbih ve ta'zimdir sana"

gibi ilâhiyât bile buraların mahsûl-i ilhâmâtıdır. Bunların ne suret-
te sünûh ettiklerini ileride göreceğiz.

XIX

İstibdâd-ı Edebî'de Harekât-ı Edebîyye Enva'ı ile Sansür

Edebiyât-ı Cedideci'ler ile mutavassıtının ta'riz ve tekabülleri, Garb'a dönüş... Kafalar kızışıyor -Midhat Efendi ve Dekadanlık.. Paul Verlaine... Mahrec-i dühât - Mutavassıtın ağır ağır mağlûb oluyorlar. Garphılar, Şarklılar - Lisânı biz bilirize karşı haklı bir müdafaa -Mütavassıtın neden can sıkıyorlardı? -Orta Oyunu ile tiyatro: Kavuklu Hamdi merhum ile Moliere - Mutavassıtının hil'at-i fâhiresi ile yenilerin kıyafet-i Firenkânesi- Biri renkten arı diğeri küf kokuyor -Alabahtın [tesadüfün] mahsulât-ı edebiyesi, herc ü merc günleri yaşamak!.. -Nâzım, yavaş yavaş gazetelerden çekiliyor -Bir defa gelmeyecek mi?. Bu ne demek?.. Hâin!.. Sâfâ merhumun manzumesi- Deha söylüyor, çık dışarı!.. Kahve şüpheli... Sus! Dilini koparırım!.. Sizi edepsizler, utanmazlar -Mühür için işte yaramaz diyen kim imiş?. -Tevbe, istiğfar.. Bak bir kere olan iş!.. Sen benim evlâdım yerindesin... Beş Lira.. Hakkını helâl et!.. Saraydan nasıl fırladım idi?.. *Sansör Hıfzı Bey merhum*. Asâr-ı manzumenin şiddetli tarassud altına alındığı tarih.. Encümen teftişi ve muayenenin itidâli -Mutavassıtının propagandası artık işlemiyordu, neden?

*

Teşbihte hata olmaz derler:

Bir taraftan yavaş yavaş yuvasından çıkmaya başlamış olan Edebiyat-ı Cedîde müntesibîni, ser'i bir neşv ü nema ile folluk buldukça yumurtluyor, diğer taraftan da mutavassıtın yani kadîm ve cedîd iki tarz-ı edebî arasında kalmış olanlar da ikiye ayrılıyorlardı. Bir kısmı bu yumurtaların cılk çıkacağını, diğer kısmı da hindi altına konmuş ördek yumurtaları gibi cıvciv çıkarır ise de anaya benzemez, ne ördek huylu olacağını iddia ediyorlardı.

Filvâki meâlen tercümeler, sonra sonra "İntihâl" kelimesini unutturmak için Fransızca'dan alınmış "Adaptasyon"lar, Fransız eşkâl-i nazmiyesi, hece meseleleri, Zola, Goncourt'lar, "Emile Bourgeois" vesair Fransız üdebâsı ve hikâye-nüvisânı tarzları, daha doğrusu naklediciliği koca dünya Garp'dan Şark'a dönmekte binlerce sene inad edip durduğu hâlde Şark'ın Garb'a dönmesi, ekseriyetle Redhouse Lûgatı'ndan yeni denilebilecek mehcûrenin [terkölünmüş] taharri [araştırılıp] ve ihyâsı [canlandırılması], arada sırada benim mektepteki efail ve tefâil tecrübelerini andırırcasına

İngiliz, Fransız, İtalyan Edebiyatı hakkında mutalaât serdi [ileri sürülmesi] teşebbüs-i dihk-âveri [gülünç teşebbüsler] gibi halât [haller] ve harekât görüldükçe mutavassıtinde kafalar kızışıyor, mizâh-ı mubahasât [mizahi bahsler], hiciv, hatta sebb ü şetme [sövüp sayma] münkalip [dönüşüyor] oluyor. Filvâki Fransız taklidi ibârâtı bürünen rekâket [incelik] günden güne artıyordu. Midhat Efendi bu aralık ortaya bir "Dekadanlık" meselesi çıkarınca koca Dekadizm ile mübarek Paul Virgin sahnede göründüler. Mutavassıtlar bu ihtira-ı cedîdden türlü türlü oyuncaklar yaparak, çeşit çeşit maskaralık tertibatı göstermeye, mesela:

"Dün gece sarmaş dolaş olduk, kızardık, terledik
Pembe rüyalar benimle, pembe rüyalarla ben"

demeye başladılar.

Filhakîka "Dekadizm", lisan nokta-i nazarından iyiden iyiye tebâruz [açığa çıkıyor] ediyor, hatta Fransız kavâid-i tahririyesi [yazım kuralları] ile Türkçe yazmak hevesi pek ziyâde ilerliyordu. Bundaki âmil bazı teceddüd-perest [yenilikçi] erbâb-ı kalem gölgesine sığınmış olan her iki lisanda râcil [bilgisiz], malûmât-ı ibtidaiyesi ağızdan yalnız, şurada burada görüp, hüsn-ü taklide muvaffak olduğu merâsim-i peresti [merasim severliği] ve lafz-ı perdâzı [lafazanlığı] ile Avrupaî revîş ve bukalemun münşilerin Üdeba-yı Cedîde sülûküne [yoluna] idhâllerine ve başlarına üç tuğlu dahi ta'likîne [asılmasına] bil-istizân [izinle] Ekrem Bey gibi ricâl-i kalem taraflarından müsaade edilmiş olmak tesbî [kayıtsızlığı] idi. Hatta bu moda birkaç sene sonra Servet-i Fûnûn'da bemu'tad [her zaman] bedava feyz aldığı esnalarda idi ki ben bile işe karışarak ma'hûd Malumât'ta yazdığım bir makale-i mizâhiyede:

"La grammaire Française est l'art de parler et d'écrire Correctement le Turc" demiş idi.

Ya'ni: *Sarf-ı Fransevî Türkçe'yi doğruca söyleyip yazmak ilmidir, fennîdir, marifetidir*, ne dersiniz deyin. Bu te'vîl dahi ispat eder ki lisan tabiâtını kaybettikçe en ciddi en sağlam fikir ve hayâl cilve-gâhı olan ibârât ve cümel dahi hüsn-i takibe uğramakta bir nevi müşevveşiyet [karışıklık] karşısında kalıyordu.

Mutavassıtın kendilerine bitmez, tükenmez bir istihza yolu açan bu teziziyât [karışıklıklar] ile pür-neşe geçindikleri hâlde ağır ağır inhizâma [yenilgiye] uğradıklarını hissediyorlardı. Filvâki Şinâsi, Kemâl, bilâhare Nâcî mesâlik-i tahririyeye ve tasviriyesi [yazı

ve sanat ekolü] kal'a gibi duruyor idi ise de müdâfîler cılız, sinirden muttasıl [sürekli] sırtır, ayş ü işretten [içip eğlenmekten] lerze-dâr [titrek] görünüyorlardı. Garb Barbarları'nın Şark medâyin ve emsârına [şehirler ve kasabalarına] istilâ gareziyle yürüdüklerinden haberdâr değil idiler. Fakat Garb bir halet-i ruhiye ilcâsiyle [zoruyla] onlar yürüdükçe bunlar geriliyorlardı. Garb-lıların sık tuvaletleri, çıtı pıtı kıyafetleri çetrefil dilleri, havaî vapur dumanı camlarla mücehhez gözlüklerden süzülen nâfiz ve mûteşâli [telaşlı] nazarları Kırım Muharebesi'nden mütebaki [kalmış] Didonluk'u tecessüm ettirdiği için onların her kırıtmalarına kahkahaları ile mukabele ediyor idiyse de bunun bir istilâyı hâfi [gizli istila] veya hulûl-i muslihâne [sulh yoluyla girme] keyfiyeti olduğunu anlamıyorlardı. Bahusus bildikleriyle kanaât etmeleri ve bir takım in'inâd-ı edebiyeye [edebi ananelere] saplanıp kalmış olmaları onları bulundukları noktadan bir adım ilerlemeye ma'ni-i kavî [güçlü engel] teşkil ediyordu.

-Lisânı biz biliriz!

Başka:

-Maarif-i fikriyesi olmayan lisânı anlar gibi körü körüne yazıp söylemek bizim hiss-i terakkimize mûbâyendir [zıttır]. Onlar bir takım kavaid-i mûtesilsile [birbirini izleyen ukrallar] ve mevzûât-ı kadîme ile uğraşıyorlar, bizde ise asırlardan beri işlenmiş büyük ve umumî bir edebiyatın tohumları vardır. Bizim maksadımız bu tohumları ekmektir.

Gayreti yine başka!

Gerçi iyi bir fikrin eskiliği, yeniliği olamaz ise de mutavas-sitînin temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp ortaya sürdükleri tecnisât, teşbihât, istiarât bahusus istimâl-i kelimât [sözcükleri kullanma] hususunda müellif oldukları lu'biyât [oyunlar] can sıkımaya başlamıştı. Bundan maada yirmi otuz tekerlemeden ibâret olan orta oyunu ile repertuvarında binlerce piyese mâlik olan vürûz- efvân [uzun ömürlü] bir feyz-i inkişâfın [gelişme bereketinin] mazharı bulunan tiyatro yani sahne-i vasia'-i edebin [edebiyatın geniş sahnesi] arasında külli fark olduğunu tasdik ediliyordu. İhtimâl ki Kavuklu Hamdi merhumun nükteleriyle Moliere'in piyeslerindeki müdhikattan [komediler] ziyâde güleriz. Fakat ikisi arasındaki "Nezâhet" herhâlde şayân-ı münâkaşadır. Evvelkini anlamak için melûfiyet [alışkanlık] kâfi gelebilir. Fakat ikincisini anlamak için pek çok zaman istihzarât-ı fıkriyede [fikri hazırlıkta] bulunmak

mecburiyeti vardır. Neşv ü nemâ bulmuş efkâr-ı edebiye, mutlaka maarif-i umumiye envaindan hissedâr olanlardır, deniyordu.

Edebiyât-ı Cedîde erbâbı içinde ise bu neva mensûb zevât var idi. Mutavassıtine nazarân gerek lisân hususunda gerek ibdâ'adât-ı fikriye [fikir yaratma] vadilerinde yenilerde görülen adem-i vukuf [vukuf yokluğu] ile garâbet yeni bir seviyenin tahsilini icâb ediyordu.

Biri Şark'ın kullanıla kullanıla bahusus bizim ellerde geze geze âdetâ fersûdeleşmiş [eskimiş] mezamin-i mensûcesinden [örgülü mazmunlarından] yama yama üstüne dikili bir libâs ile örtünerek buna bir hil'at-ı fâhire [övünme kaftanı] süsü vermeye çalıştığı hâlde diğeri değil sarık sarmak, püskülünü bile kaldırdığı serpûş-ı millîyi benimsememekde, sırtını Bonjur, Firak, Redingot giyerek o zamanın hikâyât-ı marûfesinden [bilinen hikâyelerinden] olduğu üzere dilde pardon, elde baston, kar gibi kolalı gömleğinin boyunda murassa altın iğne takılı, Plasteron kıravatlı, ütülü paçası dar pantolonu, burnu sivri losterin iskaripini ile âdetâ tebdîl-i tabîât eylemiş gibi gezinmekte idi. Halbuki fikir ve marifetin, edebiyâtın vatani olmamakla beraber bir şiâr-ı tabîisi bulunmak esâsı, mutavassıtının pejmürde kıyafeti yeni yeni edebiyatcılığın sıklığı âdetâ züppeliği arasında sallanıp duruyordu. Onun için idi ki Edebiyât-ı Cedîde'de reng- i milliyet görülemiyor, mutavassıtın mahsulatında ise küf kokuyordu. Vel-hasıl şebâb [gençlik] bilip bilmeden uysallık edenleri kâle alınmamak şartıyla- bu iki müfritin hiç birinden istifâde edemiyordu.

Ben o zaman bu farkları fârik [ayrımında] mi idim? Nerede?.. Sade ben mi? Pek eminim ki gürûh mübâhisinin [bahsi geçenlerin] cümlesi de benim gibi idi!.. Çünkü meydan-ı matbûâta geldiğim günden bu ana kadar bit-tecrûbe nazarımda sâbit olmuştur ki biz ne eserler vücûda getirmiş isek cümlesi de âlabahtektir [şans eseri, tesadüfi]

Ne bilir isek "Kıdem"e medyunuz. Yalnız onlar Fransızların Poseur dedikleri yapmacıklı şâirlerimizle nâsirlerimizin cümlesi yolda gazete, kitap okuyup dururken, cebinden kalemını çıkarıp bir sahanın, bir fikrin vürûd [ortaya çıkan] ettiğini ilân edercesine elindeki kâğıda nasb-ı nazar [bakacaklara] edeceklerine:

-Beni gören var mı?

Diye etrafına bakınan nev-heveslere benziyorlardı.

Usûl-i tekfiyede [kafiye yapma usulü] külli tadilât icra edilmiş olmakla beraber manzûmat-ı cedidenin ekserinden halâvet [zevksizlik] hissediliyordu.

Bu hal, şimdiki tabirât-ı sakimeden [yanlış tabirler] biri ile ifade edilmek icâb ederse diyebilirim ki edebiyatımız pür-herc ü merc [karışıklık dolu] günleri yaşıyordu!

Diğer taraftan Midhat Efendi merhûmun Nâcî mektebine indirmiş olduğu darbe hükümet-i Hamidiye mensubînine [mensuplarına] mesleklerine muvâfık [uygun] güzel bir ders vermiş idi. Nazım, yavaş yavaş cerâid-i yevmiyeden [günlük gazetelerden] çıkılıyor, tevkîfât, tenbihât, tehdidât ağır ağır yükseliyordu. Size bir misâl arz edeyim:

Saadet Gazetesi'nde iken bir sabah erkence matbaaya gelmiş, çalışıyordum. Odanın kapısı birden bire açıldı. İçeriye kolları kırmızı çuhadan, yenleri siyah fakat açık, sarkık bir nevi askerî ceketi giymiş, kırmızı fesli, uzunca boylu biri girdi. Bana hitap ederek:

-Gel buraya!...

Dedi. Korka korka kalktım.

-Fesini giy!.. Giydim.

-Yürü!

Yürüdüm. Kapının önünde bekleyen bir arabaya bindik. Nereye gidiyor idik?

Tâ Beşiktaş'a gelinceye kadar sormadım. Orada söz arasında cesaret ettim. Dedi ki:

-Baş mabeyinci beye!

-Acaba...?

-Ötesini bilmem bana al gel dediler. Ben de seni aldım gidiyorum.

-Eyvallah!

Demeden gayrı çare yok. Saray'a geldik. Mahut kapıdan girdik. Sağ tarafa döndük. Bir mermer merdivenden çıkarak, koca salonlu bir yere vardık. Çavuş bana:

-Sen dur!

Dedi. Fesini düzelterek bir kapıdan girdi. Müatâkiben çıktı, beni çağırdı. Ben de girdim. Kocaman bir masanın ötesine kır sakallı biri gömülmüş, hiddetli hiddetli bana bakıyordu. Bu bakış üç

dört dakika kadar sürdü. Ben tiril tiril titriyordum. Bu esnada yüzü daha ziyâde mehâbet [heybet] bağladı. Bana:

-Gel buraya!

Emrini verdi. Yaklaştım. Masanın üzerinde açık bir Saadet Gazetesi duruyordu. Şahadet parmağıyla çabuk çabuk adetâ gazeteyi yırtacak gibi gazubâne işaret ederek, bağıra bağıra:

-Bu ne demek?

Dedi. Eğildim, bakacak oldum. Bir bağırta daha:

-Sizin kafanızı havanda ezmeli, hainler!

Vay!.. Vay!.. Mabeynde, baş mabeynci, havan ezmek, kâfi! Sonu ya sürgündür veyahut o zamanlar dilden dile dolaşan ve ismi:

-Cumburlop! Olan denizdir?..

Fenâ hâlde korktum. Fakat ser'i bir nazarla gördüm ki bir manzûme! Hem de Sâfâ [İsmail Sâfâ] merhumun:

Bahâr gelmeyecek mi, bahar gelmeyecek mi?

Nakaratlı bir manzumesi! İçimden:

-Ne olsa bu adam biraz söz anlar. Elbette anlamayanı baş mabeynci etmezler dedim. Seriü'z-zevâl [çabuk sönen] bir cür'et ile:

-Efendim:

Dedim demedim bir bağırta daha gürledi:

-Daha söylüyor.. Daha söylüyor.. Vücûdu kalkasınca.. Daha söylüyor.. Çık dışarı!..

Nasıl sağdan geri ettiğimi bilemiyorum. Kendimi divanhânede buldum. Yanımda üstü başı temiz bir ağa gördüm. Adamcağız mütebessimâne, dil-nüvâzâne [gönül okşarcasına]:

-Gel beyim gel!.. Korkma, bugün hiddeti var. Zararı yok. Şimdi geçer.. Diyerek beni bir odaya götürdü. Elim, ayağım buz kesilmiş, vücûdumun her tarafı titriyordu. Bana su, sigara verdi. Kahve getirdi. Fakat içemiyordum ki!.. Hem ellerim titremeden tutamıyordu. Hem de Kahveden şüpheleniyordum. Adamcağız heyecanımı gördüğü için tescili veriyordu.

Bir çeyrek geçti geçmedi diğer bir ağa geldi. Bana:

-Buyurun, dedi.

Uşaklar efendiden pek nazik!..

Yine odaya girdim. Bu defa evvelkinden daha ziyâde köpürmüş görünüyordu. Yine bir iki dakika yüzüme baktı, yine parmağıyla:

Bahar gelmeyecek mi, bahar gelmeyecek mi? yi göstererek:

-Bu ne demek?..

Diye haykırdı.

-Efendim!

-Sus?.. Dilini koparırım!..

Ne yapalım, söyle söyleme!.. O muttasıl tekrar ediyordu:

-Bu ne demek?

Hâtırına Sa'di'nin meşhûr Arabî beyiti geliyordu.

"İza ye'ise'l-insanü tale lisanuhu
Kesinnevrin mağlubin yesûlu ale'l-kalbi

(İnsan ümitsizliğe düştüğü zaman dili uzar, tıpkı köpeğin üstüne saldıran mağlup kedi gibi)

Hakikaten de ye'is başlamış idi. Çünkü baş mabeynci küfre de başlamıştı:

-Sizi edepsizler, veled-i zinâlar, nankörler, hâinler... Sizi utanmazlar, namussuzlar, alçaklar, sizi köpekler, yezîdler, mel'ûnlar, asılacaklar...

Diyor, bu nakarattan herbirini hitâmında eski tavrıyla:

- Bu ne demek? Diye bağııyordu. Bir anda bütün cesaretimi topladım. Ceketin düğmelerini çözerek, elimi yeleğin cebine soktum, mührümü çıkarıp önüne koydum. O da şaşırdı. Şaşıır ya! Cevap vermek istiyordum. O bağııyordu. Başka türlü çare de yok!...

Her ne hal ise!., mührü aldı. Baktı. Okudu. Durdu, dudaklarını büktü. Sakalını karıştırdı. Mühre bir daha baktıktan sonra:

-İsmin ne?

-Ahmed Râsim

-Suphanallah! Ne söz anlamazlara çattık!

İçimden ben de senin gibiyim, diyordum O devam ediyordu:

-Allah! Allah!.. Ha şöyle, tövbe, istiğfar et.

-Allah! Allah!..

-Derviş midir, nedir?

-Fesuphanallah! Bana bakarak yumuşak bir lisanla:

-Otur bakayım... Bak bir kere olan işe! Ben kimi istedim, bana kimi getirdiler?.. Nafile yere senin kalbini kırdım!.. Ama zararı yok... Sen benim evlâdım yerindesin!

Teşekkür temennâsını [selam] çaktım.

Masanın gözünü çekti. Eliyle gel diye işâret etti. Kalktım. Ma-saya gittim. Bana beş lira verdi.

-Hakkını helâl et. Bir yanlışlık oldu... Fakat kimseye söyleme dedi. Kim söyler?.. Saray kapısından öyle bir fırladım ki soluğu tramvay merkezinde aldım. Fakat ben saraydan çıkarken sansör Hıfzı Bey merhum da giriyordu. Benzi uçmuş, dudakları titriyordu.

İşte bu tarihten itibaren ki sansür âsâr-ı manzumeyi şiddetli tarassut [gözlem] altında bulundurmaya başladı. Bit-tabî bu şiddet de mutavassıfîn için yeni bir darbe idi. Gerçi resâil-i mevku-te encümen-i teftiş ve muayeneye tabî olduğu için gazeteler nispetle nazım hususunda daha ziyâde müsamahakâr davranıyor idi ise de kârilere dört beş gazeteyi sabah çayı ile, kahvesiyle yirmi paraya okumak başka, hafta başı çıkar ya çıkmaz bir risâleye kırk elli para verip uyku getirir diye yatakta göz gezdiriş yine başka olduğu için mutavassıfîn propagandası işlemez bir hale geliyordu.

İstibdâd-ı Edebî'de Bir İki Mahfil-i Edebî Daha

Âsâr-ı nazmiye gazetelerden nerelere gidiyordu? Son ric'ât, cephe tesbîti - İnşâdcıyı nasıl tanırdım?.. Gazel veya kıt'a okuyuştaki iki ameliyeye misâl - "Takdîr" vukuunda, lâkaydî gösterildiğinde alınan tavırlar -Yâr kelimesi dört elif miktarı çekilirken -Terbiler, tahmisler inşâdî esnasındaki tavırları - Manzûmeler ve en ziyâde müstamel olan vezinler -Çayhânelerde... Çaycı Hacı "Reşid"in dükkânı... Çaycı "Reşid"de şâir idi.. Bu şâirdeki tavr-ı beşâset... Bu şâirin sevdiği şâir, "Fuzûlî"... Bu dükkanda çay bulunur, su bulunmaz!... -Hacı Reşid ve ben... Hacı'nın Dekadanlığının ilânı... Telgraf okunur okunmaz iki gün sonra dükkânda telâki... Bizim memleketlerde münâfıklardan siftâh edilmez!.. Bizim memlekette de mürtedler elinden çay içilmez!.. "Hacı!" ağlama-ya başladı... Hacı'nın iştiâr ettiği muhitler -Eski mehâfil-i edebîye... Cevdet Paşa- Kütüphâne mi!.. -Sarafim ve kiraâthânesi -Yeni kitapçılık, kitapçılar, bunların sahaflardan farkı -Sarafim müessesesi ve faaliyeti... Buraya kimler gelirdi? -"Taş Han"da şâir.. "Megalos Antrepos"!.. Oriste!.. Şâirin buralardaki itibânı... Tezgâhtarın ustanın takdîrâtı. Kalinikta Bey'im... Yine buyurun paşam!...

*

Âsâr-ı nazmiye gazetelerden çekildikçe eski sahalardan ma'dûd [sayılan] olan kiraâthânelere, çaycı dükkânlarına ve bil-hassa işret-gâhlara toplanıyordu. Bu toplanış son hatt-ı ric'at [geri çekilme sınırı] arayışa benziyordu. Harb-i umûmîde öğrendiğimiz ıstılâhâtıdan olmak üzere cepheyi tespit etmek mümkün olamıyor, başka bir mevzi almak îcâb ediyor, fakat cephe kısalдық kuvvet alacağına bilakis zaaf ve inhizâm [bozgun] içinde kalıyordu

Bir kiraâthânededen içeriye girilince yan yana oturmuş iki ve-yahûd karşılarına geçmiş bir üçüncüden mürekkeb-i encümende kimin inşâd [şiir okumak] eylemekte olduğunu fark etmek alışmış gözler için pek kolay idi. Tarz-ı inşâdın bile mukallidleri çoğalmış idi. Bir hâldeki benim için bile inşâdcının gazel mi, kıt'a mı, kaside mi, manzûme mi, mersiye mi, methiye mi okumakta olduğunu

birden bire kestirmek kâbil idi. Filvâki bu tahmini elde edinceye kadar epeyce idman yapmaya mecbûr olmuşum.

Münşid [şiir okuyan], elinde bir varak-pare, baş yukarı, gözler Kaf-ı hayalâtın şahikasına [hayallerin kaf dağının zirvesine] mer-kuz [dikmiş], dudaklar ağır kapanıp açılır bir vaziyet almış ise mutlaka gazel veya kıt'adır. Bunda iki ameliye var idi. Gazel veya kıta taze ise gözlerin irtikâzı [dikilişi] onu dimağda görmek yani ezberlemek, ve meani-i mutasavvereyi [betimlenen anlamı] hap-seylemek maksadına itinâ ederdi. Meselâ:

"Karardı çeşm-i ümîdim, fakat hâtır-ı nişânımsın
Açılma ey şeb-i hicrân benim en hoş zamanımsın"

Matlamı okurken gözlerini kapamak, sonra görür gibi birden bire açmak, açılmadan sonra sitemkârâne bir neş'e-i tebessümle "zamanımsın"ı -tâbir-i amiyâne olmakla beraber vaziyete pek muvafık düşen yürekten hoplatmak, sonra ellere, omuzlara, hecelere, vetedlere uyar silkintiler, rakslar, ihtizâzlar vermek biraz alışmış olanlara beyti âdetâ telkîn etmekle beraber gelirdi. Maahazâ burada dikkat edilecek vaziyetten biri veya ikisi, müstemilerin [işitenler] simâlarındaki ifadât-ı maneviyedir. İfadât-ı mezkûreden takdîr beytin nâtik olduğu hüzn ve kedere, sürûr [neşe] ve behçete [güzelliğe], âlem-i istiğrâka, teşbihât ve tecnisâtın mutabâkâtına tâbî işmi'zâzlar [yüz buruşturmalar] baş sallamaları, bir daha oku gibi temenniler ile; lakaydî, ekseriya sağa sola bakmakla, sigara kutusunu çıkarmak, çay, su bardağını ele almak, kibrit çakmak, hatta garsonu çağırmakla, tenkîd-i münşidin sükûtu, müstemi'lerden birinin kaşlar çatılmış olduğu hâlde varak-parenin üzerine engüşt-i hatâ [hata parmağını] uzatmakla anlaşılırdı. Bittabi gazel veya kıt'a kısa olmakla birkaç dakika sonra biter, cebe inerdi.

Bunlarda da, şimdikiler gibi nağamât-ı inşâdiyenin [şiir okuma nağmeleri] envai var idi. Yalnız şimdikiler büyük, ağır vezinlere mütemayil olmadıklarından sallî [yavan] nağmeler az işitiliyordu. Mutavassıttından biri meselâ:

"Gelmedi belki gelir yâr daha bekliyorum
Dil-i mecrûha kudûmiyle devâ bekliyorum"

u okuyacak olsa bilhassa Yâr'ı dört elif miktarı çekmeye bihasbül-vezin [vezin gereği] mecbur olduğundan Yâ...r derken ağzından

kuvvetli esnemelerde görünen açılmalar aşikâr olurdu. Bu sebeple ses daha tîz ve hançerevî bir kuvvet alırdı!

Terbi'ler, tahmisler daha uzun sürer idi ise gazel veya kıta inşâdındaki sebk-i marufdan [bilinen yol] ayrılamazdı. Bunlar adetâ gazel veya kıt'anın iki, üç katlısı olduklarından maada ne kadar revân görünseler cebr-i tabiât mahsûlü bulunduklarından müstemiler [dinleyenler] üzerinde matlûb olan tazelik ihtisâsını uyandıramazdı. Onun için hemen cümlesi nîm [yarım] bir lakaydiye ma'rûz kalırdı.

Manzûmelere gelince o zamanın modası: Mefûlû, Mefâilûn, Feûlûn ile Müfteilûn, Fâilûn gibi vezinler olduğu için misâl:

"Düştüm yoluna o işve-bâzın
Endâmı gelir hayâle gâhı
Ama ne güzel o cilve-sâzın
Çeşmî, nigeş-i sâfâ penâhı"

Veya:

"Oldu ufuktan âyân
Yelken açıp bir gemi
Gönlümün oldu gâmi
Bahr elimden nişân"

parçaları gibi kıt'aların kuvvetsiz, zıblak bir cereyanla akıp gitmesinden inşâd-ı gazeliyât veya takdîr-i meânî tarzlarında en mües-sir müdded-kâr [tesirli yardımcı] olan tağyîrât-ı vechiyeye [yüz değişikliği], baş, omuz, göğüs harekât-ı rakkasiyesine meydan kalmazdı.

Çayhaneler küçük olmakla asvâd [ses] ve harekât-ı inşâdiyede o nispette bir ihtisara [kısıltmaya] uğradı. Yalnız Çaycı Reşîd'in dükkânında alabildiğine okumaya, beyan-ı mütalaât ve tedkîk-i tenkidât etmeye müsaade var idi. Çünkü Reşid merhum da şâirlik taslardı. Bunun şâirliği kozmopolit yani Garbî, Farisî, Türkî mah-fuzât-ı kadîmeyi [eskiden ezberlediklerini] muttasıl [durmadan] tekrar etmekten ibâret olmakla beraber bir takım letâif ve temes-suhrânede [maskaralıklar] yol açtığı için kibâr-ı şuarada ihyanen buraya gelirlerdi. Dükkânın duvarları Fârîsî, Türkî beyitlerle bezenmiş, bahusus çay hakkındaki iki üç beyitli bir methiye mangal hizasına asılmış idi. Bu methiye galiba Farisî idi. Hiç okunmazsa günde beş on defa okunurdu içeriye biri girip de:

"Çay-ı men hoş-buy ü hoş-gû erest"

dedi mi Hacı'nın Bağdadî çehresi karma karışık olur zaten nahif, kısa endamlı olduğundan kısa sakallarla derece-i zâfî örtülmüş olan vechinin esmerliği arasından dâire- i hâdikası [gözbebeği çevresi] tırtıllanmış olan elâ gözlerinin parladığı görülür. Bu lem'a-i beşâşetin [güleryüzlülüğün] verdiği hararetle değil, şeb-boy, menekşe, sümbül, vel-hâsıl çiçeğe dâir her ne eline geçerse arasına sıkıştırdığı, yalın kat destarlı fes, geriye basardı.

Fuzûlî'ye son derece perestiş ederdi. Fakat bilmem ki şâir-i yegâneyi anlar mı idi. Anlamaz mı idi? Malûm a Şark'ta cismini görmediği güzellerin ismine âşık olanlar çoktur. İhtiyarca, biraz da sersemce olduğu için telmihât ve nikât-ı zârifeye [gönderme ve zarif nüktelere] -ızâh edilmedikçe- intikâl edemezdi. Hatta birgün rüfekâdan biri Fuzûlî'nin:

"Dökme¹⁵ ey eşk, dîdeden sînemdeki odlara su
Kim bu denlü tutuşan odlara kılmaz çere su"

matla'ını yavaş okumuş, Hacı da biraz ağır işittiği için yalnız inşa-dın keskinliğinden 'Su'yu duyabilerek refikinin yüzüne hain hain baktıktan sonra:

-Çaycı dükkânında çay bulunur su bulunmaz!

Cevabıyla cümlemizi gözlerimizden sular akıtacak derecede güldürmüştü.

Bilâhare Dekadanlık meselesinin mutavassıtînin elinde yegâne silah-ı müdafaa olup kaldığı zamanlarda idi ki ben Malûmât'da Şehir Mektupları'nı yazıyor idim. Birgün Şehzâdebaşı'ndan şu me'alde bir telgrafnâme çektim.

"Şehzâdebaşı: Bizim Hacı Reşid-i bî-nevânın bu kere arz-ı ihtida [din değiştirmek] ederek, arzu-yı vicdaniyesi ile Dekadan olduğu istihbâr edilmiştir."

Görenler söylüyordu:

Bu telgrafnâme okunur okunmaz Hacı yerinden fırlamış, kavuk bir tarafta, kunduralar bir tarafta, dehşetli küfürler ederek böyle bir küfr-i azimi ömründe ihtiyar etmeyeceğini, benim aley-

¹⁵ Saçma olacak (HN.)

himde ikâme-i dava eyleyeceğini, bir daha dükkânına koymayacağını bağıra bağıra söylemiş.

İki gün sonra idi ki alessabah direkler arasına gitmiş kendisinden dükkândan çıktığı esnada görünmeksizin dükkâna girip köşeye kuruldu. Semâveri kucaklamış olduğu hâlde kapıdan ilk adımını atar atmaz beni görünce dondu kaldı. Hiçbir şey söylemeden mangalı düzeltti. Çayı demledi. Ben de sükût ediyordum.

Bir fincan yaptı, kendi içti. Bir tane daha yaptı onu da kendi içti. Cebinden kırk para çıkarıp çekmeceye attıktan sonra

- Bizim memlekette münafıklardan siftâh etmezler!

diyerek üçüncü çayı da bana getirdi. Ben de:

-Bizim memlekette de mürtedler [İslam dininden çıkan] elinden çay içmezler dedim, kalktım. Yakama yapıştı.

-Ben ne mürtedim ne Dekadanım. Halis Müslüman, Hacı Resîd'im. Seninle devam var. Sen benim dinime dokundun! Diye ağlamaya başladı.

Meğer cidden müteessir olmuş imiş! Bit-tabî derhal tebdîl-i lisân ederek gönlünü almaya çalıştım. Siz zihniyete bakın! O lâtife-ye o kadar ehemmiyet vermiş ki:

-Bunu gazete ile tekzib etmezsen sana fenâ hâlde inkisâr [küserim] ederim. Çünkü Bağdat'ta herkes okuyacak ve bana lanet edecektir. Dedi.

-Yarın gözümden al! Dedim.

Bunun üzerine barıştık. Filvâkî ertesi gün tekzîbnâme-yi yazdım, ondan sonra biri gelip de:

-Vay, Hacı, sen Dekadan olmuşsun, dedi mi koynunda sakladığı meşin cilt içindeki tekzibli gazeteyi çıkarır, gösterirdi.

Muzip çok!. Yine bir gün birine fıkra-i tekzibeyi göstermiş, o da.

-Demek ki tecdîd-i iman [iman tazelemişsin] eylemişsin! Demiş.

Hatırımda kaldığına göre böyle bir hâlin vukua gelmemiş ve vukua gelmek ihtimâli de asla vâki olmamış diye bir telgrafnâme daha tahrîrine mecbur olmuşum.

Edebiyât-ı Cedîdecileri bilmem ama İstanbul'daki şuârâ-yı kadîmeden, zümre-i mutavassıtinden buraya uğramadık bir tane

bile yok idi. Taşraya gidenlerden mektup yollayanlar da nadir değil idi.

Hep bu nümayişler hâtırı için idi ki meydan-ı matbûâtı tarif ettiğim zaman Hacı Reşid'in dükkânı muterize [parantez] içinde göstermiş idim.

Bir zamanlar sadrazam, vûzerâ dairelerinde bulunan mehâfil-i edebiyenin [edebi mekânlar] buralara kadar düştüğünü görmek de bir bedbahtlık idi. Damad İbrahim, Koca Ragıb, Mustafa Reşid, Mustafa Fâzıl ve emsâli rical-i devletin konaklarının birer encümen-i dâniş halinde bulunduklarını bize tarih ve rivayât anlatıp durur. Cevdet Paşa merhum ki bir allâme-i zamanın Reşid Paşa'ya kütüphanecilik ettiği göz önüne alınacak olursa devr-i Mecidi'de bile ulûm ve maârifin ne kadar mutena ellerde mazhar-ı tazim ve tekrîm olmuş olduğu tezâhür eder. Bu esnada ise yalnız Münif Paşa dâiresinden bahsediliyordu.

Şuraya biz de ilk defa olmak üzere Sarafim nâmında bir adamını tarafından Bayezid da Okçularbaşı'nda tesîs edilmiş olan kıraathanenin de idhâl-i lâzımedendir. Fikr-i kıraâtın tamimi için ilk hâtıra itlâkına şayan olan bu müessese az zaman zarfında enva-ı matbuanın merkezi olmuş idi. Eski, yeni gazete, risâle koleksiyonları ile münteşir kitap ve mecmuaların hemen cümlesi numarası numarasına burada bulunuyordu.

Sarafim uzuna karip boylu, az tıknazca, benim gördüğüm zamanlar kıranta, güler yüzlü biri idi. Eski müvezzilerden [gazete dağıtıcıları] Tönbekici Halil ile Hasan bu müessesenin gösterdiği faaliyetten dolayı ehemmiyetlerini kaybetmişlerdi. Sahaflar, Kaşıkçılarbaşı, kitapçıları dâimî bir muattaliyete [tenbellik] mahkûm olduklarından meşhur kitapçı Arakel ile Karabet, Ohannes, Kasbar gazete müvezziliğini yeni sistem kitapçılığı irtikâ ettirmiş bulunuyorlardı. Bunlar Bâb-ı âli yokuşunu birer birer tırmanmamışlardı. İnsan bir sahafın karma karışık, yığın, yığın, raflara, âdi gözlere yerleştirdiği ekserinin ciltleri mekşûf ve perişan yatan kitap kümeleriyle tozlu kütüphanesinden kalkıp da bu kütüphanelere girdiği zaman velev pek ibtidaî bir hâlde olsun gördüğü şime-i intizâmdan [düzenli durum] mahzûz oluyordu.

Sarafim Kıraathanesi'nde ise bu intizâm daha ziyâde mahsûs idi. Bahusus müdavimini, zevât-ı mütahayyizeden mürekkep idi. Masaları üzerinde günün gazeteleri ile en son münteşir kitap ve

risâlelerden biri bulunur ve bu hizmete mukâbil mesela kahveden kırk para alınır.

Müessese, yalnız İstanbul ile değil taşra ile de tesis-i münasâbât etmiş idi. Ciddiyeti hasebiyle burada oturmakta da ayrıca bir intizâm görüldü. Yan oturmak, kavuğu pencere kenarına dayayarak bacaklar çekik mızganmak, masaya çat çat vurarak "bana bir kahve getir" diye bağırarak, hızlı hızlı konuşmak, sarhoş gelmek, velhâsıl zamanın kıyâfet-i muntazamasının icâb ettiği etvâr-ı edebiyânenen müteberri [uzaklaşan] efrâda mahall-i telâki olmak gibi hadisât vukû bulmazdı. Bir iki ayak merdiven ile çıkılır, uzunca, dar bir medhalin iki tarafına dizili yuvarlak masalara oturulurdu. Binaenaleyh burada velvele-i inşâddan eser bulunamaz. Şuâra'yı müteheyyiceden [heyecanlı şairler] hiçbirini burada görülemezdi.

Fakat biraz ileriye gidip de makasçılardan geçerek meşhûr boğaçacı fırınının yanındaki sokaktaki Taş Han denilen cesîm meyhaneden girilince en tenha günde hiç olmazsa kendi kendisine söylenen sermest-i ilhamât [sarhoş ilhamlar], perişan kâkül, çatık kaş, muhtekan dide, bıyıklı ise bir tarafı yukarıda bir tarafı aşağıda, sakallı ise her ikisi birbirine karışmış giriban-çâk, masasının üstünde şişesi, kadehi, mezesi, kalemi, kağıdı, hatta mecmûa-i eş'ârı veyahûd bir şâirin divânı ile kirli mendili, tütün paketi veya kutusu duran birine tesadûf etmek yüzde doksan dokuz ihtimâl dahilinde idi.

Bu zâtın dükkâncı, tezgâhtâr, aşçı nezdindc türlü türlü itibârı vardır, dükkâncı her nereden veya her kimden ise bunun çok okumuş, kafalı bir adam olduğunu, fakat bu memlekette bu çelimde, bu hâlde adamların para kazanamayıp ömürlerini işret-i müdâm ile geçirdiklerini öğrenmiş, hikâye arasında tezgâhtara, yemekte hizmetkârlara söylemiş, onlar da yan yan Megolos Ant-rapus diye aşçıya göstermişlerdir. İşte bu günden itibaren her ne vakit birini çağırır:

- Geliyor!...

Demezler;

-Oriste!.. Derler. Masasına iki el ile asılmazlar, yarım divân dururlar. Dışarıdan yemiş, tuzlama veya şâir bir şey ısmarlarsa küçüklü büyüklü seyirtirler, arada dükkâncı da yanına gelir, hâl ve hâtır sorar, şişesini koklar, ekseriya tezgâhtâra:

-Gel bunu deęiřtir, benim içtięimden ver!

Der. Giderken tezgâhtâr da bir tane kirasu eder. Şişe verirse yıkar, şartlar, koklar. Bir daha yıkar, süzer, doldurur, siler, temizce bir kâğıda sarar, gece ise:

-Kali nikta! Beyim. Yarın sabah erken!...

Gündüz ise:

-Yine buyurun paşam!

Veyahud:

-Sizin arkadaş sorarsa ne diyeyim?

Suretinde arz-ı hizmet ederek teřyi eyler.

İstibdâd-ı Edebî'de Bir Şâirin Köşesi

İstanbul'daki işretgâhların bir hatt-ı mevhum ile tahdidi, buralardaki hay u huy, -Galip Dede'nin bir kıt'ası, -Şâirin köşesinde, tezgâhtâr muvakkitlik, tarife-i hizmetlerini görür -Meyhane şâirindir -Şâirin vech-i te'diyâtı, para onun için bir sânihadır, elden istikrâz -Cûyuyân-ı şâir hakkında malûmât - Şâirin istifsâr-ı hâtırı için neler yapıldı? Şâirin hastalığı meyhâne hey'etini mahzûn eder. -Hacı Bey ile Remzi Baba -Remzi Baba, Sarâchane'de -Hacı Bey ve şuârâmız, Celâl ile muamele ve mûcâmelesi - Hacı ile Ârif Hikmet Bey merhum Kara gün meyhanecisi -Meyhânede gün faslı.

*

Vaktiyle buralarda balçığa yumruk sokmak gibi idmanlara mahsûs müessesât var imiş!

Bu mıntika Kumkapı'ya doğru Kara Bıçak, İki Kapı taraflarında Sandık Burnu, Langa, Uzun Odalar, İncirli, Samatya havalisinde Altınoluk, Dış Kalpakçı, Sulu Manastır, Yedikule Meyhaneleri'yle, Balıkpazarı istikâmetinde Çorapçı Hanı, Ketenciler Kapısı, daha ileride Yemiş İskelesi, Limon İskelesi, Unkapanı civarında Kafesli, Cibâli yakınlarında Haleplioğlu nâmlarındaki işret-gâhlar, Halîç'in bu kenarında Balat, Ayvân Saray, Lonca, Tekfur Sarayı ve mülhakâtından Topkapı, Karagözün Meyhanesi namlarındaki meygedeler, Kavasın Bağı üzerlerinden Bayram Paşa, Çırpıcı, Veli Efendi dâhil havza olmak şartıyla çizilen hatt-ı mevhum Edirne Kapısı, Silivri Kapısı, Narlı Kapı ve hariç-i surdaki, Kazlı Çeşme müessesâtı, Bekri Mustafa Yemiş İskelesi'nde gunûde-i rahmet olup tâ karşısında Galata'nın Fermeneciler üstündeki Koyunlu Baba, Geyikli, Azap Kapısı, Tophane semtine doğru Karaköy, Küplü, Çağanaz Meyhaneleri, Boğaz Kesen, Humbaracı Yokuşu, Beşiktaş, Uzunca Ova, Köyiçi, Ortaköy, Dereiçi, Defterdar Burnu koltukları, Üsküdâr cihetinde Balaban, Yenimahalle, Selâmsız, Sultantepeşi, İcâdiye, Bağlar Başı semtlerini tâ Çengelköy'üne kadar bittevsia' Kuzguncuk Deresi ihâta eder. Bütün bu saydığım yerlerde mevsim mevsim saz şâirlerimiz muammalar asarak, koşmalar, Keremler, Âşık Garipler, manicilerimiz; destanlar, semailer okuyarak, sazlar, cur'alar, iki -dört telliler, bozuklar, zurnalar, çığırtma-

lar, zilli maşalar, darbukalar, davullar, rebaplar, neyler, nısfıyeler, giriftler kavallar çalarak, sıracılar, allı pullu cepkenli, sırmalı etekli hoş endâm ve hoş hırâm, kâküllü düzgünlü, benli sürmeli köçekler oynatarak naralar, kadeh kırmalar, bıçak, kama, pala, gaddâre, kulaklı çekmeler, usturpa, ucu demirli cop, sandalye bacağı kullanmalar, atışmalar, kapışmalar, türlü türlü sululuklar hatta rezaletler arasında ömr-i güzâr olmuşlardır. Maahazâ bu hay-ı huy-ı mestâne hiçbir ehl-i dili dil-gîr eylememiştir. Buralarda oturuldukça ecdâdın ses, savt, söz güdâz, aşk-ı bedbahtlık, sürûr ve emsâli tasavvutat ve tehassüsât namına tecelliyat-ı ruhiyesi kâbil lems ü temas bir surette duyulur. Alafranga birahanelerde, gazinolarda ise bu hâlât katiyyen vâki olamaz.

Tevekkeli Gâlip Dede:

"Meyhâneyi seyrettim, uşşâka mûtaf olmuş
Teklif ü tekellüften, sükkânı muâf olmuş
Bir neş'e gelip meclis, bî-havf ü hilâf olmuş
Gam sohbeti yâd olmaz, meşrebleri sâf olmuş
Âşıktâ keder neyler, gam halk-ı cihânındır
Koyma kadehi elden, söz pîr-i mugânındır"

dememiş midir?

Şâir, buralarda kendi köşesine sahip, kendi keyfine tâbî, kendi gönlüne muhatap, kendi ruhunun amâkına [derinliğine] dalabildiği kadar dalgın olduğu hâlde istediği gibi oturur, çakar, çakıştırır. Bazılarında her saniha bir kadeh ikrâmiye alır ise de bazılarında da bir kadeh, sanihât-ı mütevâliyeye [birbirini izleyen ilhamlara] meydan verir.

Evet, kendi köşesinde!.. Ekseriyâ bu köşeyi işgal etmek başkaları için müyesser olmaz. Yani herkesi oraya oturtmazlar. Meğer ki kendinden evvel gelen ve tezgâhtarca malûm bir refik ola. Bazıları hakkında muvakkithane muamelesi yürütülür.

-Gelmedi mi?

Diye sordunuz mu, derhâl saate bakılır:

-Tam sekizde gelir. Daha saat yedi buçuk! Yarım saat kadar bekleyeceksiniz, denir.

Filvâki, şâir, saatinde kapıdan girer. Bundan maada tezgâhtar onun için bir tarife hükmündedir:

-Gelmedi mi? Diye sordunuz mu?

-Geldi. Şimdi gitti!

-Saat on!... Bir kere Saraç Hanı'na bakın. Orada yok ise mutlaka kebaççıdadır.

-Ne vakit gelir?

-Saat dört buçukta buradadır. Şişesini verdi. Dolduracağım!

Yahud:

-Bu akşam gelmeyecek, Beylerbeyi'ndeki teyzesine gitti. Yarın saat sekizde gelmezse yine oradadır. Fakat ertesi gün mutlaka gelecektir.

Cevaplarını alırsınız.

Meyhane onundur. Dışardan ne isterse aldırır, yaptırır, pişirtir, içeride ne varsa ısmarlar. Te'diyât [ödeme] hususunda da şâirdir. Para da onun nazarında bir sanihadır. Az gelir, çok gelir. Bu iki türlü gelişin derûn-ı meyhânede asla farkı yoktur. Sıkıntı çekerse bile hariçte çeker. Ahval-i fevkaladede elden denilen istikrâz dahi mümkündür. Orada kendisi için büyük bir refah görür. Hiçbir şeyi çalınmaz, kaybolmaz. Maahazâ şâirden şâire fark olduğu gibi bunun bütün meyhane heyeti nezdinde de farkı vardır. Şâir vardır ki dördüncü kadehten sonra cıvır. Altıncı yedinciden sonra söver. Üç şeyeyi dikince hır çıkarır. Bu sınıfa ait olanlar diğerleri nispetinde itibâr bulamazlar. Haklarında veresiye muamelât da pek mahdûd olarak icrâ edilir. Hatta koğulanlarını da pek çok gördüm. Lakin şâir-i muhteremin yanında oturuyorsa yine her türlü muamele-i cebriyeden muâfıdır. Buralarda da hatır saymak, buraları imâr etmek kadar kıymetlidir. O derecedeki şâir iki üç gün bilâ-haber gelmesi hanesine kadar adam yollanır. Hastalığı anlaşılınca bizzat patron eski konyak, eski şarap, yahûd vişneli tertibâttan bir şişe, iki şişe ile istifsara [sormaya] gider. Tütün, sigara kâğıdı götürür. Çorba yapsın da sıcak sıcak içsin diye, gerden, piliç götürüldüğü de vâkidir. Yastığının altına para da konur. O gün meyhanede mübâhase onun hastalığı, güzel tabiatı, insanlığı, okumuşluğu üzerine yürür. Tezgâhtâr adetâ yalnız kaldığına hükmeder. Çıraklar ustadan soramadıklarını bundan sorarak bütün bütün meraklandırırlar.

Saraç Hanı sahibi Hacı Bey şâir Remzi Baba'nın vekil-i umuru idi. Oda tutar, sildirir, süpürtür, şiltesini attırır, dükkânda yedirir, içirir, sızarsa Paşa'nın altına yastık koydurur, çıraklara gürültü etmemelerini tenbih eder, para verir, hasta olursa baktırırdı.

Ben gördüğüm zaman Remzi Baba hayli mussin [yaşlı] hatta iyiden iyiye çökmüş idi. Saraç Hanı'nın iç büyük salesinin sol tarafında bahçeye nâzır köşesinde sağdaki tezgâhın karşısında otururdu. Acem kıyafetinin fersude [eskimiş] bakıyesi ile başı, sırtı puşîde [kaplı], gözler sönük, kalın kırçıl uzun kaşlar ile örtülmüş, yüz siyaha mâil bir surette muhtekin, dudaklar bellisiz, sesi kısık, pürüzlü, omuzlar çökük, öne meyyâl, ağır ağır yürür idi. Bir gün bir alay Kürt hovardası yanındaki masada oturmuşlar, avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı. Celâl merhumla beraber yanına gittik.

-Bu ne hal?

Dedik. Gözlerini zorla açtı, boğazını yırtarcasına seslenerek:

"Men direm nûkhet-i zülfün götüre bâd-ı sâbâ
O gider başıma min türlü belâlar getirir"

[Ben saba rüzgârı zülfünün kokusunu getirse derim, o gider başıma bin türlü belâlar getirir]

demiş idi.

Baba, mutavassitînin daha ziyâde Azarbaycanî şivesine tutkun olanlardan olmakla beraber, ekser neşâidi hezelîyât ve müştehiyâta mukârin [şiiirlerinin çoğu mizahi ve şehvete yakın] idi. Fatih'te oturduğu handan kendisini kovan Abdurrahman nâmındaki hancıyı hiciv yolunda söylediği:

"Handan beni taşra salarsan ben incimem
Ceddin çıkardı ceddimi darü's-selâmdan
Hem nâmın¹⁶ vurdu Haydar'a mihrâb içinde tığ
Havf etmeden Hûda ve Resul ü imamdandır"

Tarzındaki kaside-i nuniyesinden bu iki beyitten maadası ne cehren okunabilir ne de hâfızaya emânet edilir. Kendisine kitabe-i seng-i mezâr olmak üzere, intihâb ettiği:

"Eğerçi mücrîmim amma muhib-i Mevlâyım"

mısraında ise büyük bir sâfiyet görünür.

"Şarabiye" ünvanlı bir kasidesi daha vardır ki mutavassitînden ekserinin hoşuna giderdi. Saraç Hanı Meyhanesi'nin birkaç yerinde mi ve mahçup, pîr-i mugân hakkında söylemiş olduğu bir iki

¹⁶ Yalancı peygamber İbn-i Mülcem'in ismi de Abdurrahman idi.

beyit, Hacı Bey'in kadirşinaslığı ile çerçeve bend olarak muallak bulunurdu.

Hacı Bey Mutavassitîn-i şûâradan pek çoğunu tanırdı. Bilhassa Celal hakkında pek ziyade mütehasıs görünürdü. Veresiyeleri unutmak, *verilmiştir* diye tezgâhtâra haber yollamak muhteraât-ı mükerrer mânâsinden [cömertliğine dair asılsız sözlerden] idi. Bu pîr-i mugan mutasarrıf mazûlleri [azledilmiş mutasarrıflar] kıya-fetinde düzgün giyinir, adetâ ricâl-i aklâmdan biri imiş gibi elde tesbih, kehriba ağızlık, altın kordon, saat, kolalı gömlek ile vakûrâne yürüyerek akşamları miyâdında mahûd iç sâlenin [divanhane] ortasında oturur, tıpkı bir müşteri vaziyetiyle şişesini ısmarlar, etrafına bu işret-gâhlara düşmüş erbab-ı şiir ve inşâyı toplar, fukara-yı ayyâşîni [ayyaş fakirleri] gözetir idi. Tarikat-ı Bektaşîye'ye intisâbını alenen söyler, bir Hristiyan'ın böyle bir tarike her zaman iştirâk edebileceğini iddia ederek din insanları ayırmak için değil cümlesinin ittihad ile kardeşliği te'sis etmeleri için Cenab-ı Hakk tarafından meb'us ve mürsel olduğunu kemâl-i şiddetle der-miyân eyler idi.

Trablus mektupçusu Arif Hikmet Bey "Deli" lakâbıyla müşte-hir idi, Hacı'nın dâimi bir senâ-hânı idi. Hatta onun için:

-Kara gün meyhanecisi!

Der idi. Merhûmdan maada Harputlu Hayri, Adanalı Ziya, hat-ta Ali Ruhi Maarif nâmında bir mecmûa-yı mevkute neşreden Vassâf, Nuri Şeyda, arada sırada Muallim Nâcî, sarık-ı der-bagal [katırcı sarıklı] Şeyh Vasfi, ve'lhâsıl evvelce saydıklarım Celâl vesa-ire ile burada bazen bir küme fasih teşekkül ederdi. Fakat bu fasıl-ların şerh ve tafsîle değer fevkâladelikleri yok idi. Asıl küme fasıl-ları kodamanlardan değil, Andelib veya Faik Reşad merhumun riyâsetinde intikâd eden şiirli, şarkılı, gürültülü, inşâd-ı âsâra bol bol müsâid olan hususî encümenler şeklinde idi.

Lisâna Ârız Olan Tagyîrât

Esâtir-i Şarkiyye, esatir-i Yunanîye: Venüs ve şayân-ı edeb -Biz nelerden mechûr oluyoruz? -Kambersiz düğün olmaz -Tercûmân-ı Hakikat mekteb-i edebîyesinin inhidamı [yıkılması], infazı, sükânı [sakinleri], bu inhidâmın tasvîr-i mizahîyesi, bire meded dağılan dağılana!.. harren fahren!... [karmakarışık] Midhat Efendi'nin bana duası Nâcî'nin vaziyeti, benim vaziyetim... İmâdâ'l-Midâd mevkûtesi -Benim Edebiyat-ı Garbiyeden Bir Nebze'ye Nâcî'nin takrizi -Bence Nâcî'nin vicdan-ı edebîsi: Nâcî liberal idi.

*

Ecânibin bilir bilmez asırlarca imtidâd [devam eden] ede gelmiş aleyhdârâne propagandalar te'siri ile Türklerin bilhassa büyük ve bir zamanlar âlem-şumûl denilecek derecede kuvvet ve şevkete mâlik bir saltanatın müessisleri olan Osmanlı Türklerinin medeniyet-i insaniye tertibat ve teşkilâtında hizmetleri mesbûk [geçmiş, geri kalmış] olmadığına dâir işitip gördüğümüz beyanât ve mutalaâtına içimizden hâlâ iştirâk edenlere müsâdif oldukça hiddetten ziyâde teessûf etmemek kabil olmuyor.

Bunlar, Osmanlı Türklerinin böyle bir saltanat-ı dünyanın o zaman için malûm olan üç kıt'ası üzerinde tesis etmeleriyle beraber yeni bir lisân icâd eylemiş olduklarını unutuyorlar. Bir hâldeki bu lisânın bütün kelimâtı üzerinde Arap, Fars, Hind, Çin vesaîr akvâm-ı Asyaî'ye hatta Yunan, Roma, Mısır gibi memâlik-i muhtelif [çeşitli medeniyetler] medeniyetleri işlemiş bu haysiyetle kurun-ı mazlûmeden [karanlık devirlerden] itibaren bu ekâlim-i vasianın [geniş coğrafyanın] bütün an'anât-ı edebîyesini [edibi gelenekleri], felsefîyesini, ruhiyâtını terâkibinde [terkiplerinde], kinâyât [kinayeler] ve istiârâtında [istiareler], tasvirât ve tasavvurâtında, hayalâtının müdrikâtının [anlayışının] en gizli köşelerinde yaşatarak Türk karihasının [fikir kuvveti] aslı kadar cesim ve müşekkel [şekillenmiş] bir âbide-i medeniye tesis ettiklerinden bî-haber bulunuyorlar. Evet bu Türkler mahiyet-i esasiyesi ne olursa olsun yeni bir lisân vücûda getirmişlerdir.

Lisânın kabiliyet-i ittisâyesini [genişleme], istidâd-ı inkişâfını bilmeyen bir takım türedi söz bilmezlerdir ki Osmanlı Türklerinin bu harikûlâde icâdlarını lisân-ı takdîre almaya düşünemezler ve bunun âsâr-ı medeniye mübâhisinde [bahsinde] pek mühim bir mevki işgâl ettiğini göremezler.

Şimdi değil Nâcî'nin Tercümân-ı Hakikât'ten müfârakât etmemiş olduğu zamanlarda bile bilmeyenler var idi. Hatta gittikçe çoğalıyordu. El'an zannetmek istiyoruz ki kullandığımız kelimeler üzerinde bir hakimiyet-i fiiliye mevcuttur; halbuki o kelimeler şu dakikada bile bize bilfiil hâkimdirler.

Fransız erbâb-ı kaleminin bilhassa Yunan hurafât [hurafeler] ve esatirine [mitoloji], ideallerine -mefkûre- çullanarak kitap kitap meydana getirdikleri muhayyelât-ı mahûde [adı geçen hayaller] sırf bunların sarkıttıkları ile birer birer lisana girmeye başladığı zamandan itibaren bütün o muhteşem, müzeyyen, rûh-nevaz [ruh okşayıcı] sanihât [çok düşünmeden akla gelen şeyler] ve hayâlât-i güzide-i Şark'da bizden yüz çevirip kütüphane köşelerinde, bakayâ-yı eslâf [eskilerden kalanlar] dimağlarında çürümeye meyletmiştir.

Bugünkü gün daha mütebâriz olan kudret-i edebîye yoksulluğu şerrinden satırlar, sahifeler cılız, bî-reng ü bâhâ [renksiz ve kıymetsiz] görünüyor, şimdiki arsenikli, ötelı berili, kuvvet şırıngaları gibi Garb'ın Yunanlı, Romalı, Alman, İngiliz, Fransız müstahzârâtı zerk ediliyor. Kendimiz burada, akıl ve fikrimiz *Je sais tout* [herşeyi biliyorum] nişâne-i malûmât furûşisi olan kafanın üzerindeki haritâ-yı dünya ile meşgul. Bana öyle geliyor ki bir iki sene sonra o muhite de sığamayacağız!

Evet o zamanda da fikir ve mütalâaca böyle adem-i merkezîyet âsârı görölüyordu. Tıpkı, şarlatan-ı ettibâdan birçoğunun Paris'te, Viyana'da, Berlin'de birkaç ay ikamet ettikten ve güya kâffe-i tettebbuât ve tecârib-i tıbbîye [bütün tıp deneyim ve incelemeleri] nâmına bir staj yaptıktan sonra avdetle meselâ "Tabib-i şehîr [ünlû doktor] ... Bey bu gün Avrupa'dan şehrimize gelmiştir", şeklindeki ilânları gibi Fransız veya İngiliz, Alman Edebiyatı'na vukuf taslayanlarımız da nâzımlarına, nesirlerine dâir böylece ilânlar dercine çalışıyorlardı.

Malûm â şarlatanlıkta sevim vardır. "Alihe mi", "İlahe mi" olduğunu bilmeyenlerimiz bile hayâli Venüs kahpesini kullanıp hırpalamakta sırayı bozuyorlardı. İddia edebilirim ki kelimâtteki,

meanideki, tarz-ı beyândaki, tasavvurlardaki fevâhiş [çirkin, günahkâr], bütün bu âlûde-dâmen-i mabude [iffetsiz tanrıça] ile hem-pâlarının [yoldaşlarının] gençlerimizi iğfal eylemelerinden tevellüd etmiştir. Hele bir zaman oldu ki şebâb-ı edeb, âdetâ dâû'l-efrence [freni] tutuldu.

Bu dert, beniyye-i idrâk ve lisânı tahrib ediyor, kâkûl-i müşginleri [misk kokulu kâkülleri], zülf-i mutarrâları [canlı zülüfleri], turre-i tarrarları [alın üstündeki saç tellerini] döküyor, kafatasını daz [dazlak] bırakıyor, o parlak nasiyelerde [alınlarda], zekâ ve cemâlin doğar gibi görüldüğü o taraf-ı benâ-gûş-i mulîde [kızarmış kulak memesinin ucunda] âsâr-ı terâvet yerine buruşukluklar peydâ olarak kulaklar düşüyor, ebrularda ne cünbûş-i işve-sazıyı [işveler koparan hareketler] ne de tîr ü kemân-endâzı [ok ve yay atıcılığı] gibi tavr-ı silâh bazıyı [silahla oynamak] andırır, halât ve teşbihât kalmıyor. Ayine-i rûh olan siyah, elâ, şahane, süzme hunrîz [kan dökücü], kebûdî [mavi], baygın, mest-i nâz, mahmûr-i visâl [kavuşma sarhoşluğu] gözlerin nigâh-ı dil-sitanı [gönül alıcı bakış], gamze-i saman-rübâsı [servet ve samanı alıp götüren gamze], nazra-i cân-şikârı unutuluyor, tîğ-i müjgânlar [can alıcı bakışlar] körleniyor, sîne, ciğer, gönül, cân-gâh delemes hale geliyor, gül-rûhlar [gül yanaklar] soluyor.

Şimâl Burnu kaza-yı cehâlet sevgiyle “enf-i bâlâ” [yüksek burn] nâmında bir şekl-i nâ-şinideye [duyulmamış şekil] çarparak kırılıyor, leblerden müller [kızılıklar] çekiliyor, dürr-i nâbların [parlak inciler] yerine kalpları sürülüyor, tûti-i zebân [dil tutisi] tutuluyor, ötemiyor tutuluyor, za’f-ı basardan çâh-ı zenehdâne [görüş zayıflığından çene ortasındaki çukura] düşenler pır pır etseler de çıkamıyor, ayine-i gabgabın [çene altı] sırrı dökülüyor sîne-i billûr-i şikeste [billur göğüs kırılmış], pistân-ı emel-beste [arzu memesi kapalı], safâ-yı vuslat ayva olacak iken kozalak kalıyor, mumeyân [kıl kadar ince bel] kopuyor, bazû-yı tahammül çekemiyor, said-i sîmin [gümüş gibi kol] üzerine nikel kaplanıyor, pamuk eller nasır tutuyor. Gül tırnaklarda dikenler bitiyor, keff-i ümid [ümid eli] kapanıyor, pehlûlar [vücudun iki yanı] inceleniyor, zanû-be zanû [diz dize], leb-be-leb [dudak dudağa] gibi açıkta kalarak bütün bu inhilâlâtdan [çözülüşler] hîram ü reftâra [salınmalar], gül endâmı ve serv-i endâmîye halel geliyor, mini mini ayaklar bu birâz kalıba [demir kalıba] sığamayacak kadar hantallaşıyor. Ne cilve ve girişmeden, ne naz ü niyâzdan, ne tarz ü vefa-

dan, ne fikr ü cefâdan, ne âh ü âşıkânedan, ne sûz ü güdâzdan [yakıcı ve eritici ateş], ne safâ-yı visâlden, ne ateş-i firkâtten, ne âlem-i hicrândan, ne sirişk-i terden [taze gözyaşından], ne girye-i şebânedan [gece dökülen gözyaşları], ve'l-hâsıl ne ilâhîyattan [tanrısal kunulardan] ne vecd ve istiğrak demlerinden, ne gizli gizli hasbihallerden, rekâbetlerden, istirkaplardan [çekememezlikler] eser kalmamaya başlıyordu.

Fil-vâkî Tercümân-ı Hakikat, "Müntehabât"ı ile ilmî, fennî, iktisâdî, edebî, dinî, neşriyatında devam ediyor idiye de yavaş yavaş kasr-ı himmete [himmelerini azaltmaya] mecbur kalıyordu. Ali Cânib Bey Türk Dünyası Gazetesi'ne ihdâ ettikleri makalede kendimi bırakıp matbuât sahasında daha şumullü vak'alar, daha kalınca çizgiler tersîm etmecliğimi tavsiye ediyor ise de bütün şu vakayi-i edebîyeye karışmış bulunmaklıgım hasebiyle nefsimi muhatap görmekte "Münazara-i Kalem" nokta-i nazarından şiddetli bir mecburiyet hissediyorum. Emin olmalıdır ki göstermek gayretinde bulunduğum bütün eşkâl-i lisanîye ve fikriye temâsil-i şûârâ ve muharriirinde ben hiç olmazsa açık bir profil ihsasında görünmezsem bu komedinin tadı çıkmaz. İkdâm sahibi Cevdet Bey biraderimiz matbûâta alaka-i mahsûsamı bildiği için hakkımda:

-Matbûâtın tuzu, biberidir.

Der idi. Matbûât âlemine düştüğümde beri kaç devir harekât ve ihtilâlât-ı edebîye [edibi ihtilaller ve hareketler] vukûa gelmiş ise onda benim de hiç değilse serçe parmağım vardır. Eserlerim bu medhal-dârlıgımı tebyîn [bu işlere karıştıgımı gösteren] eden ve vesâik-i ithâmîyedendir. İtirâf ederim ki âmmiden [bilerek], kasden, gayr-ı ihtiyârî [elimde olmadan], zarurî, mecburî, meşhûd ve gayr-ı meşhûd cerâim [tanıklı ya da taniksız suçlar] ile mahkûm olmuş bir sabıkalıyım. Yalnız evrâkım henüz temyîzden çıkmadı. Bu gidişle de çıkamayacak! Sözün kısası: Kambersiz düğün olmaz.

Günler aylar geçtikçe meydân-ı matbûât darlaşıyordu. Evet, meydan, size haritasını evvelce arzetmiş olduğum veçhile yine o vûs'atte, o uzunlukta, o biçimsizlikte idi ise de havası mı bozuluyordu, yoksa cereyanlar mı ziyâdeleşiyor idi de köşe bucak aramaya mecbur oluyorduk, bilemiyorum, ağır ağır sıralıyorduk.

Günün birinde bir tarrâka [gümbürtü] işitildi Tercümân-ı Hakikat Mekteb-i edebîyesinin sakfı birden bire çöktü. Hocası, kalfası, şakirdânı, ilahicileri, hizmetçileri, peykler, solaklar, başlarında sarık, şal, ağabânî, fes, püskül, yüzlerinde oldukça kızıl birer beş

pençe yeri, ellerinde divit, hokka, kalem, kâğıt, rahle, minder, sefertası, boyunlarında cüz' kesesi ayaklarında çorap, mest, serhadlik, katır, falaka, dillerinde hırgür, aman, vay diyerek fırladılar, arkalarından da baş açık, gözler mehib ve gazûb, burun delikleri hiddetten ziyâde kabarık, sakal bıyığa, bıyık sakala karışmış, her ikisinin de üzeri habîbat-ı la'âbiye [salya tanecikleri] ile, çiğ düşmüş gibi râtib [rutubetli], dişler görünürde müthiş, ağız dopdolu tehdît, kollar fırlak, bazulara kadar sığalı, elde koca bir çomak, belde bir mutad kırmızı kuşak, mintanın düğmeleri çözük, ayaklar yemenide biri dehşet-nisâr [dehşet saçarak] zuhur oldu.

Bre medet! Dağılan dağılana, gizlenen gizlenene! Nâcî mahûd üstlüğünün kukuletasını çekmiş, Şeyh Vasfî kavuğunu koltuğuna sıkıştırmış, Ali Ruhî'ler sebük-bâr ve sebük-rev [yükü hafif ve hızlı] oldukları için önden seyirtmişler, köşe başlarından vuku-ı hale nigerân [baka kalmak], Celâl nâlân ve giryân Andelib yine handân, Müstecâbî perişân, Fâik Reşad lanet-hân, Refî'ler, Remzî'ler, girîzân, Üskûdâr'lılar:

"Atı alan Üskûdar'ı geçti"

mazmununa riayetle vapurlara şitâbân!.. Çaycı Reşid'in dükkânı eski kiraâthâneler, kebağçılar, muhâcirîn-i şiir [şiir muhacirleri] ile leb-a-leb.

Bir arbede ki neuzubillah! [Allah korusun!]

O günün tabirât-ı mahsûsasından olduğu üzere ortalık harren, fahren... [karmakarışık]

Akşamı güneş, hunîn-i sehâblar [kanlı bulutlar] içinde gurub etti idi. Bir de uyanayım, Tercümân-ı Hakikat'a göz gezdireyim ki Midhat Efendi, benim Fransıza muntehâbât kitaplarından tercüme ettiğim mûtârakim [birikmiş] ne kadar edebî parçalar var ise cümlesini dercetmiş [yayımlamış], altına mey ve mahbûb şâirlerini terzil [aşağılayacak] edecek bir hâmiş [not] kondurduktan sonra bana tevcih-i takdirât [takdirlerini ifade] eyleyerek hatta arasına:

-Cenab-ı Hakk, Ahmed Rasim kulları gibi kullarını azîz ve mübârek eylesin.

Duasını terdif [sıralamış] eylemiş. Ne hale geldiğimi bilemiyorum, o gün, Bâb-ı âli Caddesi'ne inemedim. Çünkü Nâcî'ye pekçok hürmetim var idi. Bence pek halûk, pek namus-kâr idi.

Merhumun öz malı olup Ali Cânib Bey'in geçenki makalesinde dercettiği:

"Kimseye yok nâz ü niyâzım benim
Öyle esâret neme lâzım benim"

Beytinin medlûl-ı tamı [tam karşılığı] idi. Midhat Efendi'nin hamîşi ise beni aleyhdâr gösteriyordu. Bu sebeple iki câmi arasından kalmış beynamaza döndüm.

Şimdi ne yapmalı? Midhat Efendi kolay; Nâcî'yi nasıl bulmalı? Diye düşüne düşüne direkler arasından geçerken bir çaycı çırağı:

-Sizi bir efendi istiyor!.

Dedi. Dönüp dükkâna bakınca Şeyh'i [Vasfî] gördüm, gülüm-süyordu.

-Otur, şimdi Nâcî de gelecek!

Çok geçmedi. Gülümseye gülümseye dükkândan içeriye girdi. Me'mûlün hilâfında [beklenilenin aksine] neş'eli idi. Hatta aceleden paltosunun kolunu çiviye taktırıp yırttığını, diktirmeye mecbur olarak geciktiğini söyledikten sonra bilâhâre Sanihâtü'l-Arap nâmındaki eserine yazmış olduğu şu fıkrayı anlattı.

Birinin bir siyâhî kölesi var imiş. Ateş almak için fırına yollamış. Köle elde kürek giderken bir kervana rast gelir. Bakar ki gidiyorlar. O da katıştır. Beraber yürür. Meğer kervân, Mısır kervanı imiş.

Siyâhî diyâr-ı Mısır'da tam bir sene kalır. Yine bir gün bir kervan görür, bu defa da buna takılır. Gele gele efendisinin memleketine gelir. O zaman ateşi tahattur eder. Derhâl koşar, bir kürek bulur. Fırından kor alır, koşmaya başlar. Koşarken ayağı sürçüp düşer. Kendi kendisine:

-Allah bu acelenin belâsını versin! Der.

Oturduğumuz müddetçe bana hamîş hakkında harf-i vâhid [tek söz] söylemedi. Aradan birkaç gün daha geçti. Benim makalât-ı mütercime her gün intişâr ediyordu. Bâb-ı âli Caddesi'nde kitapçı Ohannes Ferit'in dükkânında tesadüf ettim. Yine gülüyor, İmdadü'l-Midâd nâmında haftalık bir mecmua çıkaracağından bahsediyordu. Bir ara dedi ki:

-Râsim Bey, bize de böylece tercümeler yapar mısın?

-Kabul eder misiniz?

-Ne demek?.. Hatta hâlisâne bir tavsiyede bulunacağım.

-Buyurun.

-Bunlardan Tercümân'da, mecmualarda münteşir pekçok vardır, zannediyorum. Topla, kitap halinde tab' ettir.

-Nasıl tab' ettireyim? Kitapçı Ohannes bizi ortaladı:

- Ben bastırırım.

Merhum:

-Oldu bitti.

Ohannes:

-Fakat siz bir takriz yazarsanız.

-Hay hay!..

Ertesi günü topladım. İsmi *Edebiyat-ı Garbiye'den Bir Nebze* koydum. *Fonograf, Eleketrikiyât-ı Sâkine* nâmındaki eserlerimden sonra, üçüncü eser-i matbûum olacak idi.

Düşünün ki ne imişim, ne oluyordum! Meslek, prensip yoksulluğu gençleri şaşırmış idi, vakit!

Nâcî de takrizini yazmış, getirmiş idi.

Kırk senelik komedi tettebbuât ve tenkîdât-ı edebîyeden ârî bir hatıra mecmuası olduğu için Nâcî mesleğini uzun uzadıya şerh edemeyeceğim. Merhumun bu takrizi Garp ve Şark edebiyatı hakkındaki fikr-i zâtiyesini telhis [şahsu fikrini özetliyordu] ediyordu.

Bunda münderic kıt'a-i âtiye [burada basılan aşağıdaki kıt'a] oldukça liberal bir vicdân-i edebiye mâlik olduğuna şahittir:

"Bir kameti mîşeye müşâbih
Tutmaz bu diyâr-ı şâirâm
Bir zülfe göre müşebbehün bih
Olmaz hele engerek yılanı"

(Bu şairlik diyarı bir kameti koyuna eş tutmaz; hele engerek yılanının bir zülüfe benzetilmesi olmaz)

XXIII

İstibdâd-ı Edebî'de Kadınlar

Şâirelerimiz, edebiyâtımızın bunlara verdiği rol, efkâr-ı hususiye-i bâtıla - Mihrünnisa, Nigâr Hanım'lar -Merhume Mihrünnisâ Hanım'ın manzumesi hakkında ilk fikrim, bildiğim diğer şâirlerde fikrimi müeyyid. Kadınlık ve kadınların şiirlerindeki bazı kelimât hakkındaki sû-i nazarlar -Şâire Fıtnat ile Haşmet ve Koca Ragıp arasında vukuu mervî olan müstehcinât-ı müdhike - Kadın da kendi başına bir hayat-ı şiir ve hayal sahibidir -Andelib ile bir müteşâirin vak'ası -Zihnî Efendi merhumun Meşahirü'n-Nisa, El-hakâyık nâmındaki eserleri -Fena tedbîrler daima iyi fikirleri kuvvetlendirir. -Matbûâtın üç belâsı -Zaman sansürden nasıl intikâm alıyordu? Zaman neler, kimler yetiştiriyordu: Hamid Vehbi, Selanikli Tevfik Bey'ler, ben, medhiye-hân-ı devrân, culûsiye, velâdetiyeler ile gazeteler -Ne âla culûsiyeler, velâdetiyelerim var! - İkinci derecelerde mahsuldar olan makâlât, Ramazaniyeler, gazetelerde asâr-ı manzûmenin girebildiği makaleler -Encümen-i teftiş ve muâyene daha liberal idi -Okuması, yazması var mı, yavrum ben oğluma böyle kadın alamam! - Kadın için okumak yazmak ne demek!.. Meğer kadınlık da arslan imiş ki... George Sand eserleri hakkında kimse bir şey söylemiyor -Madam De Lebedef ile Midhat Efendi merhum -Bir jurnal Fatma Aliye Hanımefendi -Devr-i istibdâdda kadınlığın şiir ve edeple ihtisası..

*

Tarif edebilmek istediğim bu muhit-i şâiriyetten çıkıp da sağa sola atf-ı nazar edebilecek olsa idi, o zamanlarda da kadınlığın velev pek cüz'i olsun bu muhit ile mûnâsebet-dâr olmaya başlamış olduğu anlaşılırdı. Fıtnat, Leyla, Şeref gibi kudemâ-yı şâirelerimizin yaşadıkları devirlerden sonra hâli kalmış görünen bu saha-i mestûreyi merhume Mihrünnisa, Nigâr vesâir hanımlar birer harim-i ihtisâs-ı ittihaz [ihtisas sahası] eylemişlerdi.

Şimdiler bazı ailât-ı İslâmiye [İslam aileleri] arasına bir münasabet-i adiyе [adi bir münasebet] gibi girmiş olan alafrangalık henüz bir emr-i vâki halinde değil idi. Hatta kadınlar hakkında geçen asırlarda kalma fikirlerin en çirkinleri süzülüp kalmış idi.

Bu gidişle kırk senede değil kırk asırda da sonu gelmeyecek olan bu komedide bizde kadına verilen roller hemen yeknesak idi:

Onlar söylerler biz beğeniriz. Fakat gizli beğeniriz. Âlenî takdîr, hem bizim için hem de onlar için iffet-i zâhireye karşı bir cür'et sayılır, bhusus belli başlı bir şâir, bir edip tarafından izhâr olunan bir eser-i teşvîk veyahûd birkaç satırlık takdîr, ismetin kadr-i mübareğini [mübarek kadereni] bilmeyenler nezdinde garib düşünceler uyandırıyor.

Mihrünnisa Hanım'ın Hazine-i Evrâk'ta munderic manzumesi-ni ilk okuduğum zaman bir kadının benim fevk-i tahayyülâtında böyle bir neşide sahibesi olduğunu âdetâ inanmak istemiş idim. Ben bu sû-i zannımın, temâs ettiğim ekser-i şuaranın da.

-Bu manzume mutlaka bir taraftan, hem de kuvvetli bir taraftan tashihe uğramıştır!

Tarzındaki kondurmaları ile te'yid ettiğini işittikçe âdetâ mahzûz oluyordum. Merhum Nigâr Hanım'ın da Efsûs'u ile şurada burada nâdiren neşredilen gazeliyât ve manzûmâtının aynı muamele-i tashiheye [tashih muamelesi] uğramış olduğunu bilip bilmeden söyleyenler bir ekseriyet teşkil ediyordu.

Terbiye-i ictimaiyemizdeki nevâkıs ve su-i telakkiyât [kusur ve kötü anlayışlar] kadınlığın asil ve necîb tehassüsât ve tahayyülâtı, tefekkürât ve tasvirâtı etrafında donuk bir hâle vücûda getirmiş idi Kadîm ve cedîd şâirelerimizin âsârında görülen, vuslat, vîsâl, firkat, firak, hicrân, tehassür, zâlim, yâr, gönül, aşk, muhabbet, sevda, sevmek, nefret, vicdan, para, gözyaşları, uykusuzluk, nedâmet, ah û zâr, figân, nâme ve emsâli kelimâtın cilve-gâhı olan mısralar, beyitler, manzûmeler, pek ziyâde açık saçık telakki olunuyordu. İhtimal ki yeniler bilmezler, fakat siz ey eski şiir ü edeb müntesibleri der-hâtır edebilirsiniz ki şâir Haşmet ile şâire Fıtnat ve bir de Koca Ragıp Paşa aralarında vukuû kuvvetli kuvvetli te'kid [tekrarlanan] edilen müstehcenât ve müstekrehât [açık saçık ve bayağılıklar] ne kadar gâliz ve fazîzdır!.. [kötüdür]

Şâiriyet gibi nezîh ve saf olması icâbât-ı asliyesinden olan bir mesleğin sû-i ahlâka ve bir takım maneviyât-ı melûseye [kötü muameleye] masdar olduğunu bu gibi uydurma tefevvühü [dil uzatmalar] dudaklar karartan isnadâta hemen zorla ihâle edildiğini görüp anlamakta ne büyük bir teessür var. Halbuki Leyla ile Mecnûn hikâye-i dil-sûzu Ferhat ile Şirin menkıbe-i âşikânesi,

hatta Kerem ile Aslı velvele-i sevda-fürûzu [sevdayı aydınlatan] eş'ârımızın tâ ortasında birer makam-ı iştihâr [şöhret] gibi duruyorken aramızda kadınlığın da kendi başına bir hayat-ı şiir ve hayale mâlik olmasını fenâ gözle görenlerimiz az değil idi. Hatta nezâhet-i hulk ve nezaket-i hali [ahlakın yüceliği nezahetli hali] cümleye malûm olan merhume Nigâr Hanım'ın bir gazelinin bî-edeb bir nevreste-i müteşâir [yeni yetme şair geçinen] o kadar çirkin bir tarzda tahmîs etmiş idi ki Andelib merhum kaşlarını çatarak güya bakacak, okuyacak imiş gibi elinden aldı, yırtıp suratına fırlattı idi.

Diğer taraftan zühd ve takvası ve fazl-ı ulemamızdan Zihnî Efendi merhumun gerek Meşahirü'n-Nisa ve gerek El--Hakâik nâmındaki eserlerinde nice şâir ve edib İslâm kadınların terâcim-i âhval ve tevârih-i zuhûr [özgeçmişleri ve ortaya çıkışları] ve intikâlleri gayette ihtirâm-kâr bir lisân-ı edebî ile mestur [örtülü] bulunuyordu. Fakat vekâyi-i-i milliyeye kimin itibâr ettiği var idi ki Zihnî Efendi gibi ulûm-ı Şarkîye'de zamanın feridi [en üstün] olan bir zât-ı sûtûde-simâtın [övlümü] asârını okuyup istifâde etmek emeli şâyi' olsun!

Bununla beraber kadınlık yine azâde-i şâibe bir ömr-i edebînin mâlikesi olmaktan ve ömrü kendi hissî, kendi fikri ve telakkisi ile idâme eylemekten dâmen-keş [uzak durma] olmuyordu. Asrın gittikçe darlattığı zencîr-i tâkîdât [kayıtlar zinciri] bu hisse, bu fikr ü telakkiye de bir kuvve-ı muhâkeme bahş ediyordu. Fenâ tedbîrler, dâima iyi fikirleri kuvvetlendirir. Bu bir hakikattir ki kısmen bizde dahi tecelli eylemiştir. Hatta matbûâta nâzil olmuş olan *Sansür*, *Encümen-i Teftiş* ve *Muâyene*, *Hâfiyelik* gibi üç belâ-yı mübrem [zorlayıcı] arasında bile bir tecelli, erbabı nezdinde hüveyda oluyordu.

Sansür, âsâr-ı nazmiyeyi gazetelerden uzak bulundurmaya cehd ve ikdâm eyledikçe onun bu gayret-i terakki-i şüknesini [ilerlemeye mani olma], gülünç bir şekle koyan fırsatlar yekdiğerini müteâkip zuhûr ediyordu. İnsan sene başı tarihlerini, cülûsiyeleri, vilâdetiyeleri okudukça onların ekserinde munderic olan ve meâni-i makûsu itibariyle pek şiddetli istihzâlara dalâlet eden savurmalardan intikamını almış olduğuna inanıyordu

Zaman kimler, neler yetiştirmiyordu?

Gazetelerde medâiyih-i şahâneyi mutazammın [padişahı övücü] olarak manzûm ve mensûr makaleler yazmakta Meşâhir-i

İslâm sahibi Hâmid Vehbi Bey ile eski gazete muharrirlerinden meşhûr *Serseri Yahûdi* mütercimi Selanikli Tevfik Bey merhûm teferrüd [tek kalmış] etmiş ve bu tarz adetâ bir hizmet olmak üzere telakki edilmişti.

Ben bile bu yolda ilerliyordum. Hatta cülûs veya velâdet-i humâyundan [padişahın doğumundan] birkaç gün evvel eve kapanır, o günlerde neşredilmek için iki üç tane makale-i mahsûsa yazar, hazırlar idim. Çünkü o mevsim-i idrâkin böyle bir modası var idi. Gazetesinde en parlak culûsiye, velâdetiye bulundurmak ashab-ı imtiyâzın [imtiyaz sahipleri] birinci meşguliyetleri idi. Makalât-ı mütenevviaya [çeşitli makaleler] ikişer, üçer Mecidiye'den fazla veremeyen ekseriya dest-i fakir muharrirden bedava almak kurnazlıklarını hiçbir dakika gözden dûr [uzak] tutmayan ve tutmamış olan bu zevât bu nevi makaleler için iki, üç, hatta dört beş lira verirlerdi.

Ben bu Han-ı Yağma'yı etrafıyla bildiğim için makaleleri dercib [cebe atarak] ederek matbûâtta bulunmaklığım memnu' olduğu senelerde bile Bâb-ı âli Caddesi'nde bunların güzergâhında durur, kollardım.

Biri geçti mi kalpakçılar başı çığırtkanları gibi:

-Ne âla culûsiyelerim, velâdetiyelerim var!..

Der, nazar-ı dikkatlerini celbeylerdi. Gün olurdu ki bütün cerâid-i münteşire benim makalelerle hak-i pâ-yi padişâhiye arz-ı tebrikât ve tes'idât [tebrik ve kutlamalar] ederlerdi. İşte bu basma kalıp makalât idi ki sansürün rağmına gazeteleri âsâr-ı manzumenin intikâlini teshil eylerdi. Muharremîyeler, bayram tebrikâtı, velâdet-i Muhammedî, Miraç, Regaib, Berât Kandilleri tebrikâtı o kadar mahsuldar değil idi. Yalnız Ramazan'a mahsûs curcunalı makalât arasına hezeliyât ve şathiyât-ı manzume sıkıştırılabilirdi. Hırka-i Saadet ziyareti makaleleri de kelime intihâbı meselesinde tehlikeli olmakla beraber kârlı idi. Kolera, veba gibi emrâz-ı müt-hişe-i sâriyenin ittıkai [ortadan kalkması] için bâ-irâde Buhari-i Şerif kiraâtı, Mekke ve Medine-i Münevvere de pûşîde tecdîdi [örtünün yenilenmesi], mahall-i mübârekede bir müessese-i hayriye inşâsı ve emsâli işlerde de Methiye nâmına kıt'a veya orta halli manzume bulunduruluyordu.

Mecâmî-i mevkutede [mecnualar] ise Encümen-i Teftiş ve Muayene bir aralık liberal görünüyordu. İşte kadınlarımız ancak

bu sayfalarda, o da senede, ayda bir keşf-i nikâb [örtülerini açmak] ediyorlardı.

İnâsa mahsus [kadınlara özel] mektupların küşâdı [açılması], kadınlığın pencerede, kafes ardında oturması kadar onlara bir ferece-i hürriyet [özgürlük tesellisi] açıyordu. Fıkr-i maarifin kadınlar arasında tamîmi halen şüpheli hallerden madûd idi, o zamanlarda idi ki:

-Okuması, yazması mı var?.. Yavrum ben oğluma böyle kadın alamam. Denildiğini mükerreren işitmişimdir!.. Kezâ rûstiye mezûnu, evkâf, defter-i Hakânî, maliye, gümrük vesâir aklâm-ı mudâvimini [kaleme devam edenler] gençler arasında bile:

-Benim anam da okuma yazma bilmez amma ev kadınıdır. Biz okuduk yazdık da ne olduk?.. Kadına okumak yazmak ne demek?.. Evet.. Dostuna nâme yazmasın mı ya!. Gibi mülâhazât-ı sakime [yanlış sözler] döner, dolaşırdı.

Evet, şimdi tasdik ediyorum ki kadınlık da arslan imiş ki nice müfteriyât ve azviyyât [iftiralar ve yakıştırmalar] arasından kendisine yol açabiliyordu.

Garâib-ı kalemiyedendir ki Garb nisvân-ı udebâsından George Sand gibi kadınların âsârı tercüme edildikçe aleyhinde yeni, eski hiçbir kişi şakşafa etmezdi. Fakat Rus müsteşrikelerinden meşhur Madam De Lebedef'un İstanbul'da müddet-i ikâmeti esnasında ağızdan ağıza dolaşan güft ü gûlar pek ağır idi.

Bu ağırlığa muhitin şu terbiyesinin bais olduğunda şüphe yoktur. Ahmed Midhat Efendi, bu kadınla peydâ-yı muarefe [görüşerek] ederek Tercümân-ı Hakikât'te bazı âsârını dercetmek ve hakkında beyân-ı mütalâat eylemek suretleriyle kadınlığa bir paye vermek istedikçe zavallı üstadı arkadan arkaya itham edenler, hatta hafiyelerden:

- Rus casusluğu ediyor!

Diye jurnal verenler bile zuhûr etmiş idi. Babasının öz kızı olan fazıla-i muhtereme Fatma Aliye Hanımefendi'den burada bahsetmeyeceğim. *Muhadarât* muharriresinin makamı ayrıcadır. Yalnız şurasını der-meyân edeyim ki müşarünileyhanın [adı geçenin] âsâr-ı ber-güzidesinin de peder-i âlisi tarafından görülmüş olduğunu iddiâ edenler var idi.

Bilmiyorlardı ki mağfur-ı müşarünileyhden taallüm ve telem-müz [talebelik] etmek de bir şeref, bir mazhariyet, bir nimettir.

Devr-i mahûdda kadınlık gerek şiir ve edepte gerek âsâr-ı sair tahrîrinde [yazılmasında] pek serbest olmamakla beraber mutena bir velûdiyete nailiyetini tebşir [bir üretkenliğe ulaşmayı müjdeliyordu] ediyordu. Az idi, sanki kadınlığa pek ziyâde yakışan müstesnâlığı terkedemiyordu. Onun muhtecip [çekingen], muhteriz, saf ve afif olan sanihât-ı güzîdesi, bizlerin ülfetsizlik, adetâ hürmetsizlik ile âlûde evzar' ve akvâlimizden [bulaşmış hal ve ifadelerimizden] bir tavr-ı girizân [kaçan bir tavır] almış gibi görünüyordu. Mamafih ebkâr [hayallar] da efkâr gibi büyüyüp serpildikçe, bu kısım-ı edebîmizde her biri bir nev-arûs-ı hoş-endâm [hoş endamlı yeni bir gelin] gibi salına salına dahil olmakta ve cümleten irfân-ı millette anaç olacak şâireler, edîbeler, muharrireler toplandığı hissedilmekte idi.

Ben her zaman anamın câhil olduğuna kendi cehlimden ziyâde yanardım. Şimdi bilmem ki hangi ana vardır ki mahsûl-i fuâdının [gönül mahsulünün] câhil kaldığından dolayı dizini dövmesin.

İstibdâd-ı Edebî'de İmtihân-ı Liyakât

Müşterek gazel veya kıtalar, zımnen ne demek idi? Bunlar en ziyâde nelerde söylenirdi -Farz edelim ki matlaın ilk mısraını Andelib bulmuş olsun. -Andelib'deki evzâ, müşterek kıt'alarda, mısra sahipleri nasıl tayin edilirdi? -

İkincinin vaziyeti, uzun düşünmek olmayacak şâyân-ı takdîr olan iştirak, üçüncü varsa ne hâlde bulunurdu? Dördüncünün vaziyeti -Müşterek söyleyişlerin en komik bir surette ilânı, Bil-irticâlin kısmeti, bu ilânın daha komik şekli -Yedekçi usûlü -Kuyruklu yıldız -Mülemmeât, Şâir İsmet merhum son mülemmacı addolunabilir -Müstecabizâde'ye göre mülemmeât, malûmat-fürûşluktan başka bir şey değil -Ellerinde yarı yazılmış gazel sızanlar -Andelib unutkan, Celâl değil idi, fakat her ikisi de âşık geçinirdi -Celâl'in pederi Hakkı Paşa ile Celâl bî-çâresini aradığımız -Şemseddin Sâmî Bey merhûmu ta'cîz, Celâl Karamürsel'de tevkif olunmuş- Celâl'in Hasan'ı -Andelib böyle değil idi. Fakat ziyade alınan idi -Şal meselesi..

*

Kuvve-i şiiriyenin kimde az kimde çok olduğunu gösterecek imtihan-ı zımnilerden [zamanın imtihanları] biride müşterek gazel veya kıt'a söylemek idi. Bazen şarkı ve rubaî söylenir idi ise de en mühimmi gazel ile kıt'a idi. Müşterek kaside, methiyye ve na'tlara tesâdüf etmedim ama hicviyeler gördüm. Odalarla kıraâthâneler, birahâneler birer imtihan mahalli idi ise de bu işe en ziyâde meyhaneler cilve-gâh olurdu. Müddeî [iddia sahibi], evvel-emirde birinci mısraı yapmış bulunurdu.

Bu hususta Andelib, Müstecâbizâde, Celâl, Fâik Reşat ileri giderlerdi Bu imtihanları koca kafamla benim de iştirâk ettiğim vâki olmuştur.

İlk mısraı söyleyecek olan veyahud refikleri evvel-emirde kâğıt ile kurşun kalemi çıkarırlar. Taş masa üzerine koyarlar. Dökülen su veya rakı reşehâtından [damlalar] kâğıdın ıslanıp yazılmanın okunmaz bir hale geldiği ekser idi. Fakat kafalar kızıştıkça hafızaya cila geldiğinden o anda nisyân mülâhaza olunamazdı.

Farzedin ki birinci mısraı Andelib bulmuş olsun gayetle mütevazı olduğu hâlde siması derhal yabancı bir gurur ile değişir, gözleri parlardı. İşte bu iltima' [parlayış] mısraın doğduğuna işaretti.

Zalâm [karanlık] içinden tulu' [doğan] eden bu mısraî şâirin tarz-ı inşâdına muvafık bir tavır ile okunur, yazılırdı. Mesela Andelib:

"Ne halin varsa gör ey dil usandım gayrı senden ben"

dedi mi, derhâl baş tarafına isminin ilk harfi olan bir ayın konarak mısra kâğıda intikâl eder, karşısındakini ikinci mısraın kaygısı alırdı. Uzun düşünmek acemiliğe, zıyyık-ı ilhâmata [ilhamın darlığı], tengi-i karihaya [fikri kuvvetin zayıflığına] hamlolunurdu. Şayân-ı takdir olan iştirâk birinci mısraın yazılıp bitmesine müteakip kâğıdı kendine çekerek,

M- Kederlerden, sihirlerden tükenmez derd ü mihnetten

'i yazabilmek de idi. Üçüncü var ise zaman kazanmış olacağından ondaki müddet-i sünuh bit-tabî seri' [hatırlamatabili olarak çabuk] olurdu. Onun için üçüncüler pek gecikmezlerdi. O da mesela:

C- Bütün hülyâ-yı vaslınla döker hûnâbe çeşmim

'i fırlatırdı. Dördüncü yok ise birinci, dördüncü mısraî ihzâra koyulur, bunda biraz madrabazlık olurdu. Birinci ekseriya iki mısraı yolda yapmış bulunur, yahûd mevzu-ı nazmın kederli, elemli olacağını bildiği için ilk mısraa müteakip ikincinin kafiyesine dikkat ederek, kendi kafiyesini bulur bulmaz davranırdı. Dördüncü var ise işi pek ziyade kolaylaşmış olduğundan üç refikini intizârda [bekleme] bırakmaz:

F- Tahammül eylemek müşkül, bütün gün nâle vü şiven

Deyip kestirip atardı. Bunun en komik perşembe günü çıkan bir risâlede:

Meşâhir-i şuâramızdan "Andelib", "Müstecâbîzâde İsmet", "Celal" Beylerle "Faik Reşat" Bey'in müştereken tanzim eyledikleri kît'a-yı ra'nadır ibâresiyle arâyiş-bahş-ı sahife-i intibâ' olması idi! [matbu sayfayı süslemiş olması] Şâir başına birer mısra düşen bu kît'anın mahiyet ve kıymeti meanide değil, sûr'at-i terkinde olmakla bazen müştereken kaydının evveline bil- irticâl de yapıştırılırdı. Daha komiği dördünün de kît'ayı kopya ederek gittikleri yerde ayrı ayrı neşretmeleriydi.

Suret-i tasvirden de münfehim [anlaşılacağı] olacağı üzere bu tarz-ı tanzim bir nevi "Yedekçi usulü" olup kâillerinin hüviyet-i şâirânesini bildiremez. Terbiler, tahmisler, tesdîsler bunun daha büyük bir miyasta fakat umumiyetle tek bir şahıs tarafından

yapılmış enva-ı cesimesinden madûddur. [büyük nevilerden sayılırdı] Gazelin kail-i evveli [önce söyleyeni], terbici veya tahmîsciyi beklemekle o kadar yorulmaz Müşterek terbi' ve tahmîsde arada sırada bir kuyruklu yıldız gibi zuhûr ederdi. Mülemmaât yani bir mısraı veya bir beyti Arabî diğeri Farisî, diğeri Türkî âsâr-ı manzume yeni yetişenlerde olamayacağı gibi mutavassıfın arasında da kudemâ kadar iki evvelki lisâna vukûf sahipleri ender olmak hasebiyle görülmez olmuş idi. Ceride-i Havadis'e girdiğim esnalarda idi ki Şâir İsmet merhum bir gazel-i mülemma neşrederek şûara-yı Rum'a meydan okumuş idi. O gün bugün, ne nâziri ne de naziresi görülmedi!

Mütavassıfın umumiyetle mülemmalardan sarf-ı nazar etmişlerdi. Fakat nesirlerinde Arap ve Fars şûarasının manzûmâtından şevâhid [şahitler] ve emsâl getirerek bir nevi telmih yapmaktan da vazgeçmemişlerdi. Müstecâbîzâde bunlar hakkında:

-Malûmât furûsluktan başka bir şey değildir!

Der idi.

Kaç defa Celâl'i, Andelib'i ellerinde yarı yazılmış bir gazel veya manzume olduğu hâlde sızmış görmüşümdür! Zavallı Celâl, kaç defa bana rüyasında söylediği şiirleri uyandıktan sonra der-hatır edemediğinden dolayı izhâr-ı teessüf eylemiştir!

Andelib me'lûf-ı nisyân olduğu hâlde Celâl'de bu hal hemen yok gibi idi. Yalnız kendi âsârını değil meşâhirden hemen cümlesini yeni yetişmelerin bile zevkine giden nazmiyatını hâfızasında tutmuş idi. Vezne son derece alışkın olduğu için ilk mısraı ikmâl eder etmez, diğerlerini diziye koyardı. Andelib ise güç, mustalah [ıstılahlı, ağır] söylerdi.

Her ikisi de dâima âşık geçinirlerdi. Bir mahbûb veya bir mahbûbe kâfi gelmediği demleri bilirim. Bir gün Celâl'in pederi Jandarma Kumandanı Hakkı Paşa kitapçı dükkânında beni pür-telaş yakaladı. Henüz yeni evli olduğu hâlde Hasan nâmındaki genç bir uşak ile beraber kaçtığını söyledi. Bulmak için kendisine yardım etmeliğimi rica etti.

Bütün gün Galata'da dükkân dükkân, hâne hâne gezdim. Bütün gece Beyoğlu'nda tarassuta [gözetleme] yattım. Ertesi sabah uykusuzluktan bîtab kalmış olduğum hâlde üç dört gün evvel bana muharrir-i şehîr Şemseddin Sâmî Bey'e gideceğini söylediğini

tahattur edince tâ Bostancı'ya kadar gittim. Sâmi Bey çalışıyordu. Celâl'i aradığımı söyleyince gülümsedi:

-İki gün evvel gelmiş idi. Yanında kayını da var idi. Bir öğle üstü idi. İkindiye doğru gittiler. Dedikten sonra:

-Galiba pederiyle kavgalı imiş. Eve gitmiyormuş. Biraz da para istedi, verdim.

Sözünü ilâve etti. İstasyona avdetimde Haydar Paşa'dan gelen trene bakıp dururken Hakkı Paşa'yı gördüm. O da beni görünce:

-Gell.. Gell.. Diye çağırdı, o trene bindim. Meğer Paşa mülhâkâta [merkeze bağlı yerler] telgrafnâmeler vermiş imiş. Celâl'i Karamürsel'de tevkif etmişler, tahtü'l-hıfz [muhafaza altında] bir sandala bindirmişler. Kartal'da teslim edecekler imiş.

Fil-vâki Kartal'da karşılaştık. Mest-i lâ-âkıl [akılsız] denecek derecede idi. O halinde bile:

"İsmi manâda güzel, kendisi surette güzel
İkisinden de güzel bir Hasan'ım var benim"

Deyip duruyordu. Acıdım idi. Bu hayal-perest şâir herşeyini kaybediyor, Hasan'ı bir türlü kaybedemiyordu. Pederine yan yan bakıyor. Felâketlerinin müsebbibi olduğunu söylüyor, bunları müteakip Hasan'a dönerek:

-Bu da püsküllü belâsı! Deyiverdi.

Trende ayrı bir kompartımana bindik. Hasan da yanımızda idi. Tren kalkar kalkmaz üç günlük mahsûlü idrâk etmeye başladık. Sağ cebinden bir yığın çıkarmış idi. O okuyor, ben dinliyordum. Hasan gülüyordu. Arada parmağıyla işaret ediyor, Hasan cebinden çıkardığı kadehi kendisinden şişe ile rakı veriyor, o da cebinden mezeleniyor, güyâ hiç bir şey olmamış gibi tavır atıyor, bana.

- Trenden iner inmez Paşa'nın fesini kapıp kaçayım mı?

Andelib böyle değil idi. Daha sakın, daha vakur görünürdü. Son derece uysal olmakla beraber uluvv-i cenâb [cömertlik] hususunda müfrit sayılabilirdi. Nuri Şeyda şâir sayılamayacağı için merhumu bunlarla bir hizaya getirmiyorum. Ba-husus meşrepçe de aralarında külli fark vardı Andelib hakkında ketum olmasını kararlaştırdığı herhangi bir şeyi, mesela ilk hecesine muvafık bir hece söylene derhâl ifşâ ederdi. Hiç unutmam, bir gün validesinden kalma eski bir şalı Bit Pazarı'nda satmış.. Başına rüfekâsından

154 • Ahmed Rasim

bir kaçını toplamış Hacı Bey'de çakıştınyorken dışarıda bir Arap da zuhur eder:

-Benim şal nerede... Benim şalımlı kim aldı?.

Gibi sözler yükselir. Andelib pırelenir. Yerinden fırlar. Muârırlara karşı kemâl-i tehevvr [büyük öfke] ile:

-Sattımsa kendi şalımlı sattım, size ne oluyor?

Diye çatar. Anlaşılyor ki o bıçare de son derece de alingan idi.

Son

Dizin

- Abdurrahman Efendi, 67, 68, 69, 70
Abdülaziz, 9, 35, 39, 42, 73
Abdülhak Hâmid, 10, 73, 85
Abdülhalim Memdûh, 65, 103, 108
Abdürrezzâk, 25
Adanalı Ziyâ, 76, 78, 136
Agâh Bey, 18
Agâh Efendi, 42
Ahmed Midhat Efendi, 3, 13, 16, 18, 25, 29, 36, 37, 42, 46, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 84, 85, 86, 98, 99, 100, 117, 120, 137, 141, 142, 144, 148
Ahmed Râsim, 30, 54, 86, 122, 141
Ahmed Vefîk Paşa, 42
Ahmet Vefâ, 25
Aleksander Dumas, 26, 40, 58
Alfred de Musset, 64
Ali Cânib, 140, 142
Ali Ferruh, 67, 75, 103, 107, 108
Ali Kemâl, 11, 78
Ali Ruhî, 76, 77, 141
Ali Suavi, 13, 16, 74
Âlî Tarihi, 65
Ali Ulvi, 78, 97
Andelib, 78, 81, 91, 97, 103, 109, 110, 111, 113, 114, 136, 141, 144, 146, 150, 151, 152, 153, 154
Anna, 81, 97
Arakel, 43, 62, 93, 94, 101, 129
Arif Hikmet Bey, 76, 78, 132, 136
Arifi Paşa, 70
Âşık Garip, 60
Aynî, 16
Baba Tâhir, 67
Bâkî, 16
Battal Gazi, 60
Belîğ, 16
Bismark, 50
Boileau, 25, 64, 85
Cenâb Şehabeddin, 76
Cevdet, 16, 100, 124, 129, 140
Corneille, 25
Çaylak Tevfik, 3, 39
Çelebi Sultan Mehmed, 51
Damad İbrahim, 129
Dantone, 58
Darvin, 59
Deli Nüzhet Efendi, 79
Delille, 25, 64, 85
Ebu'l-ulâ, 64
Ebüzziyâ Tevfik, 29, 74
Emile Zola, 89, 116
Eşref Paşa, 95
Fâik Reşad, 76, 141
Fatma Aliye, 144, 148
Fıtnat Hanım, 144, 145
Fidyas, 103
Filip Efendi, 40, 100
Fuzûlî, 13, 16, 17, 85, 124, 127
Galatalı Ahmed, 14
Gamibata, 50
George Sand, 144, 148
Goethe, 64
Güllü Agop, 40, 41
Hacı Bey, 132, 134, 136, 154
Hacı İbrahim Efendi, 31, 36, 37, 46, 59, 98, 101
Hacı Kel Şerif, 32
Hacı Reşid, 124
Hademeden Hüseyin, 27
Hâfız, 64, 83
Halid Ziya, 10

Harputlu Hayri, 136
 Hasan Bedreddin, 8, 9
 Hasan Fellâh, 29
 Haşmet, 144, 145
 Hayreddin Bey, 13, 16, 27, 29,
 30, 54
 Hersekli Arif Hikmet Bey, 76,
 78, 107
 Hoca Hayret, 3, 62, 65, 66, 78
 Hoca Mustafa Efendi, 44
 Hoca Tahsin, 16
 Humboldt, 30, 31, 50, 54, 55
 Hüseyin Paşa, 31, 35
 İbn-i Mülcem, 135
 İmparator Guillaume, 50
 İskender Efendi, 31, 34
 İsmail Sâfâ, 25, 116, 121
 İsmet Efendi, 67, 70, 79
 Jean Jacques Rousseau 64
 Karagöz sahibi Fuad Bey, 39, 42
 Kasbar, 129
 Kavuklu Hamdi, 116, 118
 Kâzım Paşa, 34, 80, 94, 95
 Kel Hasan, 25
 Kel Şerif, 36
 Keloğlan, 60
 Kemalpaşazade Said Bey, 37,
 46, 49, 67, 87
 Kerem ile Aslı, 60, 146
 Kirkor, 35, 36, 43, 49, 50, 52, 53,
 54, 55, 57, 62
 Kitapçı Karabet, 62, 129
 Kitapçı Parsih Efendi, 62
 Koca Ragıp, 129, 144, 145
 Kolağası Sadık Hoca, 31, 34
 Kör Hakkı Bey, 91
 Köroğlu, 60
 Kraliçe Victoria, 50
 Kurt Ali Ağa, 31, 35
 Kürd Said Paşa, 91
 La Fontaine, 25
 Lamartine, 64, 85
 Letâif-i Rivâyât, 29, 58
 Madam Olga De Lebedef, 144

Manastırlı Mehmed Rifat, 7, 8,
 11
 Mehmet Celâl, 78, 80, 81, 90, 91,
 93, 95, 96, 97, 106, 132, 135,
 136, 141, 150, 152, 153
 Menemenlizâde Tâhir, 78, 91,
 92
 Midhat Paşa, 29, 31, 34, 95
 Mihâlici Mustafa Efendi, 39, 44
 Mihrünnisa Hanım, 144, 145
 Mirliva Sadık Paşa, 34
 Molière, 25
 Moltke, 50
 Monte Kristo, 26, 40, 58
 Muallim Feyzi, 91, 94
 Muallim Nâci, 3, 36, 48, 57, 74,
 76, 77, 78, 81, 82, 83, 85, 87,
 88, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98,
 99, 100, 101, 102, 103, 105,
 106, 117, 120, 137, 138, 141,
 142, 143
 Mustafa Fâzıl, 129
 Mustafa Refik, 98
 Münif Paşa, 67, 70, 84, 129
 Müstecâbîzâde İsmet 78, 109,
 110, 111, 151, 152
 Müşir Şâkir Paşa, 42
 Mütenebbi, 64
 Nâbî, 16, 23
 Nâbîzâde Nâzım, 62
 Namık Kemâl, 7, 10, 11, 13, 16,
 34, 39, 41, 57, 58, 61, 67, 73,
 74, 75, 108, 117
 Nasreddin Şâh Kaçar, 91
 Nedim Divânı, 53
 Nedîm, 16, 39
 Nefî, 16, 85, 91
 Nergisî, 104
 Nigâr Hanım, 144, 145, 146
 Nuri Şeyda, 136, 153
 Ohannes, 43, 129, 142, 143
 Ömer Efendi, 67, 70
 Pasteur, 66
 Paul de Kock, 25
 Paul Verlaine, 116

Plutark, 61
Posta Hasan, 31
Racine, 25, 64, 85
Recaizâde Ekrem, 25, 26, 67, 73
Remzi Baba, 79, 132, 134, 135
Reşât Paşa, 108
Reşid, 16, 67, 74, 124, 126, 127,
128, 129, 141
Rüstem, 60
Sadrazam Said Paşa, 70
Sadullah Paşa, 42, 73
Sâib, 64
Salih Efendi, 69
Salih Zeki, 13, 16
Sâlim Bey, 91, 92
Sâlim Efendi, 98, 102
Samipaşazâde Sezai Bey, 59, 73
Sansör Hıfzı Bey, 116
Sarâfım Efendi, 31, 36
Schiller, 64, 85
Selanikli Tevfik, 98, 144, 147
Senih Efendi, 91, 95
Shakespeare, 58, 64, 85
Sucu Yorgi, 109, 110, 112, 113
Sultan Mahmûd, 62, 106
Sultan Murâd, 16, 74
Sultan Murad-ı hâmis, 73
Surûrî, 16, 105, 109
Süleyman Nazîf Bey, 76, 79
Süleyman Paşa, 9, 33, 34, 45
Şâir İsmet, 68, 70, 76, 79, 150,
152

Şekerci Hacı Bekir, 42
Şemseddin Sâmî Bey, 11, 58, 36,
150, 152
Şeref, 144
Şeyh Gâlip, 109
Şeyh Şâmil, 61
Şeyh Vasfi, 76, 78, 91, 136
Şinâsi, 13, 16, 36, 42, 43, 117
Tatar Abdullah, 52, 54, 100
Teodor Kasab, 39, 40, 58
Tepedelenlizade Kâmil Bey, 78
Tevfik Bey, 43, 144, 147
Tevfik Fikret, 10
Tönbekici Celîl, 35
Tönbekici Halil, 129
Tönbekici Hasan Ağa, 42
Trabzonî Ali Nakî Efendi, 33
Üsküdarlı Hakkı Bey, 34
Üsküdarlı Safî, 76
Vâmık ile Azrâ, 60
Vassâf, 136
Vehbi, 144, 147
Veysî, 72, 104
Victor Hugo, 64, 82, 85, 89
Voltaire, 59, 64, 65, 108
Yusuf Paşa, 34
Zâloğlu Rüstem, 60
Zennüb, 39
Zihnî Efendi, 144, 146
Ziya Paşa, 16, 85
Zühdi Molla, 109
Zühdü Efendi, 52, 55, 56

Muharrir, Şâir Edib Ara Nesil denilen dönemin en önemli kaynaklarından biridir. Hatıra türündeki bu eser dönemin edebiyatına tutulan aynadır.

Bu hatıralarda, Ahmed Midhat Efendi ile Hacı İbrahim Efendi arasındaki kalem kavgaları, Muallim Nâcî ve tilmîzlerinin edebiyata egemen oldukları zamanın olayları, Zemzeme-Demdeme münakaşaları, Andelib, Müstecabizâde İsmet, Hoca Hayret, Şeyh Vasfî, Menemenlizâde Mehmet Tahir, Muallim Feyzî, Kemalpaşazâde Said Bey, Remzi Baba, Ali Rûhî, Ali Ferruh, Mihrinnisa Hanım, Fıtnat Hanım, Mehmed Celâl; Kör Hakkı gibi şairleri, Madam Olga de Lebedef gibi Rus yazarını, Kirkor, Filip, Kaspar, Karabet, Ohannes gibi matbaa ve gazete sahiplerini, Serafım, Hacı Reşit gibi önemin edebi mahfili olan kahvehaneleri ve sahiplerini buluruz.

Bu önemli kaynağın çeviri yazısı sadeleştirmeye gidilmeden bu çalışmada ortaya konmuştur.

AHMED RASİM

Matbuât Hâtıralarından

Muharrir, Sâir, Edib

www.salkimsogut.com

